

ZDENKO VINSKI

O ROVAŠENIM FIBULAMA OSTROGOTA I TIRINŽANA POVODOM RIJETKOG TIRINŠKOG NALAZA U SALONI

Kasnoantička Salona relativno je škrto arheološko nalazište s obzirom na ostavštinu germanskih došljaka koji su boravili u tom velegradu. Sporadično sačuvani elementi njihove prisutnosti mogu se slijediti kako po skupnim i pojedinačnim nalazima novca barbarskog kova, koji su uglavnom neobjavljeni, tako i prema slučajnim nalazima seobe naroda iz urbanog naselja ili iz uništenih grobova u Saloni i njezinu ageru, dok su na istom terenu ustanovljeni znatno brojniji, pretežno neobjavljeni nalazi barbarizirano-kasnoantičkog i ranobizantskog obilježja, koje pripisujemo prvenstveno romaniziranim starosjediocima.¹ Kratkotrajna epizoda vlasti skirskog uzurpatora Odoakra u rimskoj provinciji Dalmaciji (481—493) — uključivši i kasnorimsku panonsku Saviju — nije ostavila arheološke tragove,² ali je vrijeme vladanja Teoderika Velikog (493—526) i njegovih nasljednika u Italiji ipak arheološki dokumentirano odredivim ostrogotskim fundusom

Opaska: Termin »fibula« upotrebljavamo tijekom rasprave veoma često i zbog toga kao skraćenicu samo u smislu lučne fibule seobe naroda; fibule koje nisu lučne navodimo gdjekad, ali s popratnom tipološkom determinantom. Koristimo se uvriježenom skraćenom terminologijom, tako npr. noga fibule i glava fibule, a u izuzetnim slučajevima, da izbjegnemo u kontekstu pojmovnu nejasnoću, također arhaizmom »zaglavna pločica« kao terminološkim sinonimom za glavu fibule. — Grobne cjeline ne reproduciramo, izuzevši tri groba sumarno prikazana u bilješkama 81, 83 i 146.

¹ Vidi pobliže Z. Vinski, *Autochthone Kulturelemente . . .*, Simpozijum »Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena«, Mostar 1968, Centar za bal-

kanološka ispitivanja, knj. 4, ANUBH pos. izd. XII, Sarajevo 1969, 172 sqq. (dalje skraćeno: Z. V., Mostar). — Pripominjemo da smo na Simpoziju »Disputationes Salonitanae«, Split 1970, održali predavanje o toj tematici, a pripremamo o njoj opširnu raspravu pod naslovom »Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata«.

² Iznimno se može spomenuti iz Savije solidus Zeno-Odoakar (kovnica Ravena, cf. W. Wroth, *Brit. Mus. Cat. coins Vandals, Ostrogoths a. Lombards*, 1911, XXX, tab. V, 2), grobni nalaz nekropole 6. st. u Kranju (iskopavanje 1901. g.), cf. J. Szombathy, *Mitt. d. Central-Comm. III. F. I*, 1902, 231, — F. F. Kraus, *Die Münzen Odovacars u. d. Ostgotenreiches in Italien*, 1928, 51, 53, Tab. I, 5. — Vidi ovdje bilješku 30.

na dalmatinsko-savijskom arealu.³ Maločas smo upozorili na to da je iz Salone sačuvan začudo samo mali broj arheoloških nalaza izrazito ostrogotske pripadnosti, uključivši one istovremene nalaze seobe naroda, koji su vjerojatno mogli biti u ostrogotskoj upotrebi, pored evidentiranog postojanja znatnog broja neobjavljenog ostrogotskog novca, unutar i izvan Salone,⁴ kao metropole prostranog dalmatinsko-savijskog područja za barem četrdesetak godina ostrogotske vlasti. Vremenu vladanja Teoderika Velikog valja, po našem mišljenju, pripisati fibulu, koju ovdje želimo objaviti i tim povodom započeti naše razmatranje.

Arheološki muzej u Splitu čuva primjerak fibule, nađene tijekom 19. stoljeća negdje u Solinu, vjerojatno unutar gradskih bedema Salone, bez bližih podataka o mjestu i okolnostima nalaza; fibula je od srebra, s tragom pozlate, ukrašena rovašenim ornamentom; glava je oblikovana poput dviju antitetičnih lunula, oširoki vrat je neznatno zaobljen i jedva uzdignut, s blago svedenim hrptom; noga je rombičnog oblika i oštećena jer joj nedostaje završetak; dužina sačuvanog dijela fibule iznosi 3 cm (tab. I, 1).⁵ Funkcionalno fibula predstavlja ženski nakit seobe naroda nesumnjivo germanske pripadnosti.

Osobitost na ovom primjerku nakita je specifično oblikovanje glave fibule približno u obliku antitetičnih lunula, tj. na zaglavnoj pločici fibule uočljiva su na obim stranama po dva šiljka i konkavno uvučeni rubovi. Taj se osebujan oblik naziva u inozemnoj literaturi tip fibule »u vidu kliješta« (na koja navodno podsjećaju takav oblik glave) i reprezentira jedan od specifičnih tipova, tj. jednu

³ Za Dalmaciju cf. Z. V., Mostar, 173, sqq., n. 14—22, 180, n. 45—48, 183 sq., n. 58—70. — Za Saviju valja navesti dijelom objavljene grobne nalaze ostrogotske pripadnosti iz kompleksne nekropole Kranj i iz nedavno otkrivenog kompleksnog manjeg groblja Ljubljana-Dravljje, cf. Z. Vinski, Actes du VIIIe Congrès ISPP, Beograd 1971, tome I, 253—262 (dalje skraćeno: Z. V., Congres 1971). — Pored toga dolaze u obzir i pojedini nalazi iz kasnoantičke Siscije, o kojima će biti riječi drugom prilikom. — Za historijsku lit. o Dalmaciji vidi ovdje bilješku 30.

⁴ Salonitanski ostrogotski nalazi su ovi: šljem tipa Baldenheim kao urbani naseobinski nalaz, popraćen novcem Justinijana I (publ. B. Gabričević, Peristil II, 1957, 49 sq., n. 6; cf. F. Bulić, Bull. dalm. XXXI, 1908, 164, no. 19), nadalje iz Rieglova djela 1 veća kopča za pojas (publ. A. Riegl, Die spätrömische Kunst-Industrie, I, 1901, 169, tab XXI, 2 = ovdje sl. 5), moguće dolaze u obzir kloazonirani ukrasi nađeni u salonitanskom ageru, tako privjesak iz Kaštel-Sučurca (publ. A. Riegl, o. c., 221, tab. I, 8) i aplikacija iz Brda kod Splita (publ. Z. Vinski, Vjesnik Arh. muz. Zagreb 3. ser. III,

1968, 112, tab. I, 34), a svakako 2 unutar Salone nađene fibule oblika cikade (publ. Z. Vinski, Jahrb. RGZM 4, 1957, 140 sqq., fig. 12 i 13), zatim nekolicina neobjavljenih vjerojatno ostrogotskih predica, itd. — Za novac ostrogotskoga kova iz neobjavljenih ostava germanskog i istočnorimskog novca (npr. *Salona-Porta Caesarea*) kao i za pojedinačne nalaze ne postoje još konačni tipološki i brojni podaci; taj materijal čuva Arheološki muzej u Splitu, cf. M. Abramić, Gli Ostrogoti nell' antica Dalmazia, Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo III, I Goti in Occidente (Spoleto 1955), 1956, 38. — Preciznije o novcu cf. I. Marović, Numizmatičke vijesti XIII, 24, 1966, 39. — Cf. Z. V., Mostar, 180 sq.

⁵ Zahvaljujemo upravi Arheološkog muzeja u Splitu na dozvoli objave fibule seobe naroda, inv. br. H-848 (tab. I, 1). — Na postojanje te fibule upozorili smo prije, s najsumarnijom atribucijom i datiranjem: Z. Vinski, Arh. vestnik XI—XII, 1960—1961, 228. — Isti, Atti del VI Congresso ISPP Roma 1962, vol. III, 1966, 151. — Isti, Liber Io. Kostrzewski octogenatrio etc., 1968, 321, n. 36.

seriju tzv. tirinških fibula seobe naroda.⁶ Drugi specifični tip, tj. drugu seriju tzv. tirinških fibula sa zaglavnom pločicom oblikovanom od dviju antitetično komponiranih glava ptica grabilica, spominjemo zbog toga jer je također ustanovljen na teritoriju Jugoslavije. Navedena inozemna literatura razlikuje još nekoliko tipoloških varijanata tirinških fibula, ali ih ovdje izostavljamo, jer nisu značajne za naše izlaganje. Tirinške fibule jedne i druge tipološke serije ne mogu se povezati s nijednom od ostalih tipoloških i regionalnih većih ili manjih skupina germanskih fibula seobe naroda; nastale su u srednjoj Evropi, i to tip »u vidu kliješta« vjerojatno prema markomanskim uzorima 5. stoljeća u Češkoj, a tip s antitetičnim glavama ptica grabilica možda pod istočnogermanskim utjecajem u Tiringiji. Danas je jasno dokazano da je radioničko ishodište jedne i druge tipološke serije fibula bilo na području tirinške države kasnog 5. i 6. stoljeća, koja je 531. godine dospjela pod franačko vrhovništvo.⁷ Tirinške fibule većinom su manjih dimenzija, s karakterističnim obilježjem zaglavnih pločica, a njihovo pojavljivanje izvan Tiringije tumači se u literaturi kao evidentan neposredni ili posredni tirinški utjecaj. Poblizi historijski i arheološki podaci s popratnom dokumentacijom mogu se naći u navedenoj literaturi;⁸ u njoj se ukazuje na srednjoevropsku koncentraciju i na rasprostranjenost tirinških rovašenih fibula po Evropi, dijelom daleko od historijski mogućeg kretanja Tirinžana, također na osnovi kartirane statistike nalaza, ali nju ovdje ne rekapituliramo. Valja upozoriti na to da navedena literatura nije registrirala arheološke nalaze tirinških fibula s teritorija Jugoslavije, pa ih ovom prilikom navodimo.

Uz fibulu iz Salone (tab. I, 1) ukazujemo na njezinu koliko znamo jedinu postojeću tipološku paralelu u Jugoslaviji, a to je pojedinačni primjerak već objavljene brončane fibule (tab. I, 2) s nalazišta *Burgenae* odnosno Novi Banovci u Srijemu,⁹ sa zaglavnom pločicom tipološki analognom solinskoj fibuli, iako je noga novobanovačke fibule, uska i poduža, srednjoevropskog obilježja. Nalazište je poznato po mnoštvu antičkog materijala, kao i nalaza seobe naroda, dijelom istočnogermanske, bilo ostrogotske bilo gepidske pripadnosti, na kasnoantičkom lokalitetu zvanom »Purger« odnosno urušenom rimskom kastrumu *Burgenae* na panonsko-dunavskom limesu.

Tirinške fibule zastupljene su s još dva primjerka u golemoj iako djelomično objavljenoj nekropoli nalazišta *Carnium-Kranj*,¹⁰ poznatoj kao najveće groblje na

⁶ Navodimo glavnu lit.: N. Åberg, Die Franken u. Westgoten i. d. Völkerwanderungszeit, 1922, 116, sq., 123 sqq. — H. Kühn, Schumacher-Festschrift, 1930, 343, sqq. — K. Ziegel, Jahresschrift f. d. Vorgesch. d. sächsisch-thüringischen Länder XXXI, 1939, 21 sqq. — B. Schmidt, Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteleuropa etc., 1961, 128 sqq. (dalje skraćeno: B. Schmidt, 1961). — W. Schulz, Alt-Thüringen VI, 1963, 499 sqq. — H. Kühn, Die germanischen Bügelfibeln d. Völkerwanderungszeit i. d. Rheinprovinz etc., 1965, 177 sqq., 185 sqq. — B. Svoboda, Čechy v době stehování ná-

rodů etc., 1965, 152 sqq.

⁷ O Tirinžanima i historijskim prilikama cf. L. Schmidt, Die Westgermanen, 1970, 321—344. — Cf. B. Schmidt, 1961, 181 sqq.

⁸ Vidi lit. ovdje u bilješci 6 i J. Werner, Berichten van de Rijksdienst etc., VI, 1955, 75 sqq.

⁹ Z. Vinski, s. v. Novi Banovci u katalogu Seoba naroda etc., 1962, 83, no. 13, fig. 12 (katalog dalje skraćeno: S. N.).

¹⁰ Nekropola Kranj istraživana je na mahove i nije u cijelosti ni sustavno objavljena; za glavne arheol. značajke s lit. cf. Z. V., Congrès 1971, 253—261.

redove epohe seobe naroda 6. stoljeća u Jugoslaviji. Jedan je primjerak samo ulomak rovašene fibule (tab. I, 3), tj. sačuvana je prema završetku proširena noga fibule od rovašenog pozlaćenog srebra iz langobardskog ženskog groba 31/1907.¹¹ Tipološki predstavlja ta fibula donekle hibridan oblik prvog i drugog tirinškog tipa, i to po usporedbi oblikovanja glave na posve analognoj tirinškoj fibuli (tab. I, 4), prenesenoj na tlo donjeg Porajnja u 6. stoljeću.¹² Drugi primjerak u nekropoli Kranj potječe iz langobardskog ženskog groba 71/1904,¹³ ta je dijelom pozlaćena brončana rovašena fibula (tab. I, 5) s ovalnom nogom doduše čitava, no prilično istrošena, a obilježena je jasnim značajkama drugog tirinškog tipa na zaglavnoj ploči. Fibule iz navedenih grobova valja pouzdano pripisati zlatarskim radionicama u Tiringiji, s očitom koncentracijom nalaza fibula analognih primjerku iz groba 71/1904 u kraju oko poznatih arheoloških nalazišta Weimar i Stössen (tab. I, 6), gdje su smještene najznačajnija tirinška groblja na redove, i to sa znatno većim brojem sačuvanih paralela u odnosu na analogije s hibridnim oblikom fibule iz groba 31/1907.¹⁴ Ovakove su fibule izrađivane u Tiringiji u prvoj polovici 6. stoljeća, a ondje su bile u optjecaju od nešto poslije 500. do oko 560. godine.¹⁵ U nekropoli Kranj su navedeni primjerci tirinških fibula bili zapravo u upotrebi panonskih Langobarda, koji su ih, u dodiru s manjim tirinškim skupinama sjeverno od Dunava, mogli poprimiti već početkom 6. stoljeća ili pak u okviru nešto kasnijeg tirinškog i panonsko-langobardskog uzajamnog kontakta; međutim sahrana langobardskih žena s tirinškim fibulama, očigledno obilježenim trošnošću duge uporabe, uslijedila je, s obzirom na specifične prilike u etnički kompleksnoj nekropoli Kranj, zacijelo između 550. i 568. godine.¹⁶

¹¹ Iskopavanje Šmidovo 1905. g., objavio W. Šmid, *Jahrb. f. Altertumskunde* I, 1907, 55 sqq., ženski grob 31 sadrži niz priloga s ukrasnom funkcijom, uz ostalo par S-fibula, pribor za odjeću i toaletu, cf. W. Šmid, o. c., 61; on je zabunom dodao ovom grobu i ulomak ostrogotske fibule, iako ta fibula (ovdje tab. III, 32) pripada grobu 77 (o. c., 65, fig. 11). To je ispravio J. Werner, koji je po prvi puta reproducirao ulomak tirinške fibule (ovdje tab. I, 3), usporedivši ga s analognom kompletno sačuvanom fibulom 6. st. (tab. I, 4), iz groba 152 franačke nekropole Rhenen (pokrajina Gelderland, holandsko Porajnje), cf. J. Werner, *Die Langobarden in Pannonien* etc., 1962, 65, n. 3 i 4, 91, n. 5, tab. 25, 4 i 2.

¹² J. Werner, *ibidem*.

¹³ Iskopavanje Zmaučevo 1903. g. objavio J. Zmauc, *Jahrb. d. Zentral-Komm. etc. N. F. II*, 1904, 233 sqq., ženski grob 71 (djevojčica) sadrži također niz priloga s ukrasnom funkcijom (uz ostalo par malih pločastih fibula s germanskim ornamentom), a ističe se tirinška fibula (ovdje tab. I, 5), cf. J.

Zmauc, o. c., 255 sq., fig. 213, a-f, fig. 238, 71. — J. Werner, o. c., 64 sq., 84 sq., fig. 13, tab. 39, 1—8.

¹⁴ H. Kühn, o. c., tab. 82, 18, 1—18, 13. — B. Schmidt, 1961, tab. 36 i 37. — Fibuli iz groba 71/1904 najrodniji su primjerci tirinških fibula u srednjoevropskim grobljima, kako slijedi: Stössen, grob 1 (ovdje tab. I, 6) i grob 76, Weimar-sjeverno groblje, grob 55, Praha-Podbaba, grob 12, Listhof kod Tullna (Donja Austrija), itd., cf. B. Schmidt, 1961, tab. 37, h, 36, q, 37, c, 36, v, 37, d. — Za fibulu groba 31/1907 može se navesti stilski srodni oblik glave fibula iz tirinškog groblja Obermöllern, grob 20, cf. B. Schmidt, 1961, tab. 37, n, o, iako je najbliža paralela uočljiva u spomenutom grobu 152 nekropole Rhenen (tab. I, 4); vidi ovdje bilješku 11.

¹⁵ B. Schmidt, 1961, 129.

¹⁶ Za nekropolu Kranj i njezine specifičnosti: J. Werner, o. c., 125 sqq. — Z. Vinski, *Vjesnik Arh. muz. Zagreb* 3. ser. III, 1968, 135 sq. (dalje skraćeno: Z. V., Vj. 1968). — Vidi ovdje bilješku 10. — U nekropoli Kranj trajalo je pokapanje u grobljima na redove

Tirinški kulturni utjecaj zapaža se unutar teritorija Jugoslavije mjestimično i drugdje na grobnim nalazištima seobe naroda. Navodimo iz Dardanije s groblja kasnoantičko-urbanog naselja *Ulpiana*, tj. Lipljan kod Gračanice na Kosovu Polju, do bazilike u nadsvođenoj grobnici, izolirani nalaz germanskog »kneževskog« ženskog groba s osobito bogatim priložima nakita, datiranog obolusom gotovo nerabljenog solidusa cara Justinijana I (kovanog u Carigradu 538—565) u sredinu 6. stoljeća; o tom izuzetno značajnom grobu nedavno smo raspravljali objavivši njegov kompletni grobni inventar.¹⁷ Ondje je sahranjena pratilica tirinškog vojvode Amalafrida, koji je boravio u Ulpijani u svojstvu vojnog plaćenika cara Justinijana I, zbog zajedničkog ratnog pothvata s panonskim Langobardima protiv neposlušnih Gepida 551. godine, kako to svjedoči Prokopije (gotski rat IV, 25).¹⁸ U kontekstu ove rasprave ograničavamo se ukazati među grobnim prilazima samo na par raskošno ornamentiranih rovašenih fibula (srebro, pozlata, almandini) (tab. XII, 66), sjevernogermanskog tipološkog obilježja, najvjerojatnije iz anglosaksonskih radionica ranog 6. stoljeća, koje su anglosaksonsko-tirinškim kontaktom dospjele u Tiringiju,¹⁹ pa se u ovom slučaju de facto radi o posrednom utjecaju iz Tiringije.

Valja spomenuti još jedan mogući tirinški nalaz u rimskoj provinciji Dalmaciji, i to u sklopu nekropole Knin (možda antički *Curcum?*), na položaju Greblje, gdje smo evidentirali sistematskim iskopavanjem 218 grobova na redove iz 6. stoljeća. U kninskoj nekropoli pokapalo se starosjedilačko romanizirano stanovništvo u prvoj i drugoj polovici 6. stoljeća, a također je pouzdano utvrđeno postojanje nekoliko germanskih grobova uglavnom ostrogotske pripadnosti.²⁰ U jednom dječjem grobu uočljiva je doduše jedna S-fibula, koja će biti objavljena u okviru publikacije kninske nekropole. Ovdje je dovoljno ukazati na to da taj primjerak S-fibule, kao oblik zapadnogermanskog nakita, odudara od sviju ostalih germanskih ponajviše ostrogotskih nalaza na dalmatinsko-provincijalnom tlu i da je kninska S-fibula dospjela onamo iz srednje Evrope.²¹ Moglo bi se pomišljati na panonsko-lango-

do oko 600. g., ali u njoj nema etnički tirinške prisutnosti. — Postoji doduše historijska pretpostavka, prema kojoj su manje tirinške skupine podložne Langobardima sudjelovale u velikoj seobi Langobarda 568. g. odnosno u Alboinovu pohodu u Italiju, cf. L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, 1969, 579.

¹⁷ Z. V., Vj. 1968, 106, 133 sqq., n. 162—168, tab. II i III, n. 8 (s dotadašnjom lit.).

¹⁸ Z. V., Vj. 1968, 134, n. 163. — Cf. Prokopij iz Cezareje, *Pod Justinijanovim žezlom*, 1961, 253, sq. (obradio K. Gantar). — Cf. K. Jireček, *Romani u gradovima Dalmacije etc.*, Zbornik K. Jirečeka II, SANU pos. izd., knj. CCCLVI, 1962, 26. — Cf. L. Schmidt, *Die Westgermanen*, 1970, 331, n. 4.

¹⁹ Z. V., Vj. 1968, n. 164, tab. II gore. — O anglosaksonskom kulturom utjecaju odnosno importu u Tiringiju i sudjelovanju Angla pri formiranju tirinške države cf. G. Behm-

-Blancke, *Ausgrabungen u. Funde* 4, 1959, 250—246 (s lit.). — Tirinška fibula (tab. I, 4) iz groba 152 nekropole Rhenen (vidi ovdje bilješku 11) indicira smjer anglo-tirinškog kontakta kroz donje Porajnje. — Vidi ovdje bilješku 43.

²⁰ Iskopavanje nekropole Knin-Greblje (1966—1971) vršili su zajednički Arheološki muzej u Zagrebu i Institut za nacionalnu arheologiju JAZU u Splitu, i to pod rukovodstvom pisca ove rasprave i D. Jelovine (Split). O toj neobjavljenoj nekropoli navodi sumarno osnovne značajke Z. Vinski, *Vjesnik Arh. muz. Zagreb* 3. ser. V, 1971, 53 sqq. (dalje skraćeno: Z. V., Vj. 1971).

²¹ U tom smislu ukazali smo na neobjavljeni primjerak S-fibule iz kninske nekropole, kao i na tada neobjavljenju tirinšku fibulu iz Salone, cf. Z. Vinski, *Liber Io. Kostrzewski octogenario etc.*, 1968, 321, n. 36.

bardski kontakt, što nije nipošto isključeno, ali je možda ipak vjerojatniji tirinški kontakt, kako po stilski ranom »sjevernodanubijskom« obilježju kninske S-fibule — za koju su nam poznate tirinške analogije — tako i s obzirom na neočekivanu pojavu spomenute tirinške fibule (tab. I, 1) u Saloni.

Vratimo li se ponovo tirinškim fibulama iz Salone (tab. I, 1) i Novih Banovaca (tab. I, 2) — međusobno povezanim jednakim tipološkim karakterističnim oblikom zaglavnih pločica — valja naglasiti da su one doista rijetki nalazi tirinškog tipološkog obilježja u jugoistočnoj Evropi.²² Fibula iz Novih Banovaca, doduše neukrašen skromniji rađen ženski nakit, usporediva je s ranim stvaralaštvom tirinških fibula, poput onih u poznatim grobnim nalazima: Praha-Podbaba (tab. I, 8);²³ Stössen (tab. I, 9),²⁴ Rathewitz²⁵ itd. Novobanovački primjerak treba vremenski opredijeliti po tipološkom kriteriju u kasno 5. stoljeće. Rovašena fibula iz Salone pripada po svom stilskom obilježju vremenu cvata tirinškog zlatarskog stvaralaštva ženskog nakita prve polovice 6. stoljeća, a kao paralele navodimo fibule grobnih nalaza u Tiringiji i Saskoj, kao npr. Weimar-ulica Cranach (tab. I, 10),²⁶ Artern (tab. I, 11),²⁷ Weissenfels (tab. I, 12)²⁸ itd. Treba ukazati na to da tirinška fibula iz Salone ima doduše rombično oblikovanu nogu, pa se u tom pogledu ne podudara s oblikom nogu u formi ptičjeg repa, kakav razabiremo na navedenim paralelama;²⁹ ta razlika nije posebno značajna jer su generaliter oblici nogu tirinških fibula češće varirani; bitno je za njihovo radioničko atribuiranje karakteristično oblikovanje zaglavne pločice. Rombičan oblik noge fibule iz Salone nastao je vjerojatno istočnogermanskim utjecajem, tj. posredstvom Ostrogota, jer se ostrogotske fibule redovito pojavljuju s rombično oblikovanom nogom. Tirinšku fibulu iz Salone datiramo prema analogijama i s obzirom na historijske prilike u prva tri desetljeća 6. stoljeća. Približno u isto vrijeme, tj. za vladanja Teoderika Velikog, dospjela je tipološki doduše nešto starija tirinška fibula, nađena u Novim Banovcima, u tamošnji panonsko-srijemski kastrum *Burganae*, a

²² Na teritoriju Mađarske evidentiran je npr. slučajan nalaz do sada nepoznate tirinške fibule od bronce (duž. 3,8 cm) bez sačuvanog nalazišta (tab. I, 7), koju datiramo u rano 6. st. (čuva Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, dopuštenje za objavu i foto-snimak dugujemo I. Kovrig, Budapest). — Nadalje je poznata još jedna tirinška fibula (tipološki variranog oblika), ustanovljena u panonsko-langobardskom grobu 13 nekropole Várpalota (županija Veszprém), datiranom u 6. st., cf. I. Bóna, *Acta Arch. Acad. Scient. Hung.* VII, 1956, 189, 207 sq., tab. XXXIV, 10. — Za istu fibulu iz groba 13 cf. J. Werner, o. c., 41, 65, tab. 8, 10 (taj je grob datiran kasnije, tj. u ranoavarsko vrijeme).

²³ B. Svoboda, o. c., 153. 264 sq., tab. L, 9. — Cf. B. Schmidt, 1961, tab. 38, c (grob 41).

²⁴ B. Schmidt, 1961, fig. 6, 3, tab. 38, b (grob 79).

²⁵ B. Schmidt, 1961, tab. 38, a (grob 10).

²⁶ B. Schmidt, 1961, tab. 38, o (grob 1).

²⁷ B. Schmidt, 1961, tab. 38, m (grob ?).

²⁸ B. Schmidt, 1961, tab. 39, a (grob ?).

²⁹ Rombičan oblik noge je veoma rijetko inače zastupan u fundusu tirinških fibula; nazire se npr. na skromno rađenoj fibuli (prve tipološke serije) s nalazišta Phöben (tab. I, 13) kod Potsdama, cf. B. Schmidt, 1961, tab. 38, k. — Nadalje je iznimno uočljiva rombično oblikovana noga na tirinškoj fibuli (druge tipološke serije), prenesenoj nakon 531. g. čak u Lotaringiju, i to u franjačko groblje Villey-St. Etienne (Dép. Meurthe-et-Moselle), grob 43, cf. H. Kühn, o. c., 184 sq.

taj je barem trideset godina (504—535) bio na graničnoj periferiji italsko-ostrogotske države.

Uvodno smo već upozorili na važnost grada Salone u smislu upravnog središta za Dalmaciju i Saviju u vrijeme vladanja Teoderika Velikog; ondje je veoma uspješno djelovao za duže vrijeme njegov namjesnik Osvin, kao *comes Dalmatiarum et Saviae*,³⁰ također i nakon Teoderikove smrti 526. godine, kada je dugogodišnje Osvinovo namjesništvo u Saloni potvrđeno u ime kralja Atalarika, kako se to izričito navodi u pismima Kasiodora.³¹ Rimska provincija Dalmacija, smatrana Teoderikovim patrimonijem,³² za ukupno trideset i sedam godina neometanog mirnog života i tolerantne ostrogotske vlasti, dosegla je izvjesno blagostanje, što se moralo, dakako, odraziti u glavnom gradu Saloni. To razabiremo prema uočljivoj intenziviranoj građevnoj djelatnosti u ranijem 6. stoljeću, koja se manifestira u značajnim spomenicima sakralne arhitekture,³³ a također nam to indicira optjecaj uglavnom neobjavljenog relativno brojnog novca ostrogotskog i istočnorimskog kova.³⁴ Povoljne mirnodopske prilike prekidaju se dugotrajnim dvadesetogodišnjim ratovanjem cara Justinijana I s Ostrogotima, započetim 535. godine, kada taj dotad cvatući velegrad isprva postaje više puta poprištem pomorskih i kopnenih

³⁰ S. Ljubić, O upraviteljih Dalmacije..., Rad JAZU XXXI, 1875, 64 sq. — N. Nodilo, Historija Srednjega Vijeka etc. II, 1900, 201. — F. Šišić, Povijest Hrvata u doba narodnih vladara etc., 1925, 168 sqq. — B. Saria, s. v. Dalmatia, Paulys RE Suppl.-Bd. VIII, 1956, 33. — W. Ensslin, Theoderich der Grosse, 1959, 193. — J. J. Wilkes, Dalmatia, 1969, 427. — L. Schmidt, Die Ostgermanen, 1969, 365, 367, 370, 383, 641. — Izvore za ostrogotsko vladanje u Dalmaciji i u Panoniji s odgovarajućim izborom Teoderikovih uredba donosi F. Šišić, Enchiridion fontium historiae croaticae etc. I, 1914, 139 sqq. — O naslovu *comes* i namjesničkoj funkciji za vladanja Teoderika Velikog cf. E. Stein, Histoire du Bas-Empire II, 1949, 121.

³¹ Rimski senator, državnik i učenjak F. M. A. Cassiodorus (487—583), utjecajan je savjetnik Teoderika Velikog; iz njegove obilne pismene ostavštine predstavlja prvorazredan izvor zbir pisama sabranih pod naslovom *Variarum (epistolarum) libri XII*, tj. *Cassiodori senatoris variae*, ed. Mommsen MGH, Auct. ant. t. XII, 1894. — Namjesnika Osvina spominje Kasiodor, Var. I, 40, III, 26, VIII, 4, IX, 8 i 9 etc. — Cf. S. Ljubić, ibidem. — Cf. N. Nodilo, o. c., 196, n. 1. — F. Kos, Izvestja muz. dr. za Kranjsko V, 1895, 177, n. 3 i 4. — F. Šišić, o. c., 139, n. 1, 142, 147 sq. — O smrti i naslijeđu Teoderika Velikog cf. W. Ensslin, o. c., 317 sqq.

³² Uz dalmatinskog namjesnika Osvina bio je civilni poglavar, tj. *consularis* imenom Epifan (Kasiodor, Var. V, 24), a financijski poglavar imenom Severin (Kasiodor, Var. IX, 9) djelovao je kao *comes patrimonii*. — Cf. E. Stein, o. c., 51 sq. — Po ovlaštenju Teoderika Velikog ugledni je namjesnik Osvin upravljao samostalno po svojoj uvidavnosti, cf. F. Šišić, o. c., 142.

³³ Upozoravamo u Saloni na tzv. križnu baziliku, trobrodnu crkvu krstolikog tlocrta, građenu oko 500. g. i dovršenu u prvoj polovici 6. st., a smještenu do barem 100 g. od nje starije stolne crkve s krstionicom pravovjernog (nikejskog) biskupa, tj. nadbiskupa u ostrogotskoj Dalmaciji i Saviji; nadalje valja navesti blizu salonitanske luke tada izgrađenu trobrodnu baziliku s krstionicom, koja se pripisuje arijanskom biskupu za vladanja Teoderika Velikog i njegovih nasljednika; o navedenoj sakralnoj arhitekturi: R. Egger, Forschungen in Salona I, 1917, 91 sq. — E. Dyggve, History of Salonitan Christianity, 1951, 25 sqq., 49 sqq. — Isti, Byzantion XIX, 1949, 73 sqq. — M. Abramić, o. c., 40. — Cf. Z. Rapanić, Prošlost i spomenici Solina, 1971, 30 sqq.

³⁴ U Saloni i inače na dalmatinsko-provincijalnom tlu zastupljen je ostrogotski novac daleko više nego igdje drugdje na teritoriju Jugoslavije, cf. Z. V., Mostar, 180 sqq., n. 5, 6, 45.

ratnih operacija, a poslije povlačenja Ostrogota u Italiju (536. odnosno 537. godine) u nekoliko navrata vojnim logorom i uporištem istočnorimske mornarice.³⁵ Ti su događaji prouzročili začetak procesa postepene urbane dekadanse Salone, pospješenog burnim i sudbonosnim zbivanjem nakon 600. godine.³⁶

Postavlja se pitanje: kako je to baš tirinška fibula dospjela čak u Salonu? Prije nego pokušamo odgovoriti na to potrebno je osvrnuti se na nekoliko historijskih okolnosti koje bi mogle nešto doprinijeti objašnjenju tog pitanja. U odnosu na to pitanje valja također imati na umu značajnu činjenicu da su ekonomske prilike u ranom 6. stoljeću u rimskoj provinciji Dalmaciji bile relativno povoljne, što pogotovo vrijedi za Salonu, povezanu cestama s kopnenim zaleđem, pa i za salonitansku luku, kao tadašnje važno stjecište pomorskog prometa, naročito u transjadranskom smjeru prema lučkom gradu Raveni,³⁷ ujedno rezidenciji Teoderika Velikog.³⁸ Proširivši opseg ostrogotske države od srijemskog Podunavlja do Provanse, taj je vladar nastojao učvrstiti svoju moć sjeverno od Alpa kod germanskih naroda promišljenom diplomatskom akcijom, uz ostalo i svojom politikom

³⁵ Poblježe o tome s cit. podacima iz Prokopijeva djela o gotskom ratu, kao glavnom izvoru: K. Patsch, Glasnik Zem. muz. XII, 1900, 550—553, — F. Bulić, Bull. dalm. XXV, 1902, 11—16, 26—28. R. Egger, ibidem. — F. Šišić, Povijest Hrvata u doba narodnih vladara etc., 1925, 172, sq. — B. Saria, o. c. 35—37. — K. Jireček, ibidem. — J. J. Wilkes, o. c., 425—427. — Napomena u korekturi: nakon dovršenog rukopisa dobili smo uvid u zanimljiv historijski članak »Zadar pod vlašću Istočnih Gota«, kojemu je autor S. Antoljak, Zadarska revija XX, 1971, 137—146. On tvrdi da je ostrogotska vlast u gradu Zadru i u sjevernom obalnom dijelu Liburnije trajala duže nego na ostalom području provincije Dalmacije, tj. sve do 552. g. (o. c., 141 sqq.). Ne ulazimo bliže u autorovo historijsko raspravljanje, iako zapažamo da izvodi svoj zaključak dijelom na osnovi Prokopijeve šutnje o smjeru povlačenja poraženih Ostrogota nakon 536. g. iz Dalmacije u Italiju (o. c., 142, n. 52 i 53); taj argumentum ex silentio ne pruža neposredan dokaz za autorovu tvrdnju, koju za sada smatramo pretpostavkom. — Međutim autor ističe također arheološke čimbenike (o. c., 140 i 144 sq.), ali mu u tu svrhu potrebni arheološki podaci na žalost nisu poznati, jer je neosnovana njegova netočna tvrdnja da navodno nema na dalmatinskom tlu ostrogotskih tragova osim groblja u Kašiću (o. c., 145). Autorovu neupućenost je iskoristio njegov »arheološki informator« (na kojeg se poziva autor, o.

c., 145, n. 78—80) svojim nastojanjem da u ime autora jednostrano zamagli činjenice o postojećim nalazištima u lit. već registriranim. O realnom stanju ostrogotskog fundusa na dalmatinskom tlu vidi lit. ovdje u bilješkama 3, 4 i 20.

³⁶ U provinciji Dalmaciji uspostavljena je Justinijanovim reformama tokom 6. st. kasnorimska provincijalna uprava na čelu sa salonitanskim prokonzulom sve do avarsko-slavenske plime u ranom 7. st., poblježe o tome cf. J. Ferluga, Vizantiska uprava u Dalmaciji, Vizantol. inst., knj. 6, SANU pos. izd., knj. CCXCI, 1957, 24—38 (s izvorima i lit.).

³⁷ K. Patsch, o. c., 558 sq., n. 10 (s epigrafičkom dokumentacijom). — F. Bulić, o. c., 18. — F. Šišić, o. c., 169. — J. Ferluga, o. c., 39.

³⁸ K. Patsch, o. c., 558, n. 9. — N. Nodilo, o. c., 195. — W. Ensslin, o. c., 69, 182. — L. Schmidt, o. c., 360. — On vlada u Italiji kao »*Flavius Theodericus rex*«, u pismima se naziva »*princeps*«, na natpisima »*dominus noster*«, a nominalno priznaje istočnorimsku carsku vlast, što se razabire također i prema novcu s likom cara (isprva Anastazija I, a zatim Justina I) i Teoderikovim monogramom; o svemu tome poblježe: N. Nodilo, o. c., 195. — W. Ensslin, o. c., 154—156, — O. Fiebiger i L. Schmidt, *Inscriptionensammlung zur Gesch. d. Ostgermanen*, Denkschr. Akad. Wiss. Wien 60, 1917, 92 sqq. — W. Wroth, o. c., XXX sqq., 46 sqq. — F. F. Kraus, o. c., 69 sq., n. 28, 77—104.

dinastičkih vjenčanja.³⁹ Ovdje se u našem kontekstu ograničavamo na slučaj udaje Teoderikove nećakinje imenom Amalaberga za tirinškog vladara imenom Herminafriid oko 510. godine,⁴⁰ a time je postignuto ostrogotsko-tirinško savezništvo, koje je trajalo preko dva desetljeća sve do sloma tirinške države — prouzročenoj franačkom vojnom ekspanzijom — i do Herminafriidova umorstva izvršenog merovinškom pobudom oko 534. godine.⁴¹ Nakon toga se udovica Amalaberga, sa sinom i kćerkom, vratila u Ravenu svome bratu Teodatu (534—536), tadašnjem ostrogotskom vladaru (Prokopije, gotski rat I, 13), dospjevši, zajedno s Teodatovim nasljednikom Vitigesom (536—540), kao zarobljenici Justinijanova vojskovođe Belizara, 540. godine u Carigrad (Prokopije, gotski rat IV, 25).⁴² Amalafriid, sin Herminafrida i Amalaberge, istaknuo se kasnije u Justinijanovoj vojnoj službi, ostavivši, kako smo prije spomenuli, u Ulpijani 551. godine svoj arheološki trag (umro je poslije 561. godine).⁴³ Navedeni podaci o nastojanju Teoderika Velikog oko stvaranja alijanse pod njegovim protektoratom ukazuju na historijsku pozadinu neposrednih odnosa Ostrogota s Tirinžanima u drugom i trećem desetljeću 6. stoljeća, uključivši i sporadično uočljive kasnije posljedice, a ti su odnosi našli određen odraz, dokučiv arheološkim putem, mjestimično sačuvan u grobnoj ostavštini.

Područje tadašnje tirinške države (odnosno sadašnja Tiringija i djelomično sadašnja sjeverozapadna Saska) nije se zapravo dodirivalo sa sjevernom granicom ostrogotske države Teoderika Velikog, južno od gornjeg Dunava na rimsko-provincijalnom tlu Recije i Norika.⁴⁴ Usprkos relativnoj udaljenosti razabire se u grob-

³⁹ N. Nodilo, o. c., 200 sq., 215. — F. F. Kraus, o. c., 70 sq. — W. Ensslin, o. c., 128 sqq., 139 sqq. — L. Schmidt, o. c., 339 sqq.

⁴⁰ N. Nodilo, o. c., 313. — W. Ensslin, o. c., 147 sq. — Taj događaj zabilježio je Kasiodor (Var. IV, 1), cf. L. Schmidt, o. c., 340 sq.

⁴¹ N. Nodilo, o. c., 314. — W. Ensslin, o. c., 327. — L. Schmidt, *Die Westgermanen*, 1970, 331.

⁴² W. Ensslin, *ibidem*. — L. Schmidt, *ibidem* (s izvorima i lit.).

⁴³ L. Schmidt, *ibidem*. — Vidi ovdje bilješke 17, 18 i 19 s pripadnim tekstom. — Pripominjemo da citirani bogati ženski grob u Ulpijani sadrži, uz ostale priloge, pored navedenog para fibula (tab. XII, 66) i treću veliku fibulu (tab. XII, 67), a ta pojava indicira anglosaksonski utjecaj ženske nošnje (vidi ovdje bilješku 19). Ta treća velika raskošno rađena fibula (tab. XII, 67) nesumnjivo je proizvod panonsko-langobardskih zlatarskih radionica prve polovice 6. st. (vidi ovdje bilješku 126). Njezina pojava u grobu Amalafriidove pratilice sahranjene u Ulpijani, tj. daleko od smjera kretanja Langobarda, objašnjiva je neposrednim dodirima s lango-

bardskom vojskom u zajedničkom ratovanju 551. g. protiv Gepida, a također i ženidbom tadašnjeg langobardskog vladara Auduina Amalafriidovom sestrom, realiziranom po izričitoj želji cara Justinijana I, na što je upozorio Prokopije (gotski rat IV, 25), cf. Prokopije iz Cezareje, o. c., 253.

⁴⁴ Južna skupina Tirinžana približavala se u 5. st. doduše lijevoj obali Dunava, negdje oko Regensburga (*Castra Regia, Ratisbona*), no nije se mogla održati, dok sjeverna skupina predstavlja de facto tirinšku jezgru. U ranom 6. st. bila je tirinška država, pored savezništva s Teoderikovom Italijom, u neposrednom dodiru također s Langobardima, smještenim isprva sjeverno od Dunava do u Češku, a zatim u Panoniji. Poblize o tome i o skupinama Tirinžana cf. L. Schmidt, o. c., 323 sq. — Vidi ovdje i bilješku 16. — O sjevernoj granici ostrogotske države poblize: H. Zeiss, *Germania* 12, 1928, 25 sqq. — L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, 1969, 340, 360. — V. Bierbrauer, *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 36, 1971, 164, n. 189, 191 (navedeni časopis dalje skraćeno: B. Vbl).

ljima na redove u Tiringiji nekolicina arheoloških nalaza koji su objašnjivi samo kao doneseni elementi iz ostrogotske Italije. Rijetko su doduše sačuvani grobni nalazi popraćeni novcem pouzdano ostrogotskog kova, kao što je tipičan solidus Teoderikov (s likom Anastazija I),⁴⁵ nadalje bakarna numija Atalarikova,⁴⁶ dok su ostali novci od Zenona do Justinijana I češće barbarske patvorine, neuobičajene u Italiji ili su pak slučajni nalazi.⁴⁷ Značajan mediteranski element, i to posredno putem sjeverne Italije, predstavljaju u navedenom smislu grobni prilozi skupocjenih srebrnih žlica (Weimar-sjeverno groblje, ženski grob 52 te Deersheim, muški grobovi 9 i 10),⁴⁸ iskonski kultnog značaja, iako se o tumačenju pojave takovih srebrnih žlica u grobovima merovinškog kruga vodi diskusija, s obzirom na njihovu funkcionalnu namjenu i na složenost interpretacije tadašnjeg kršćanskog obreda.⁴⁹ Poznato tirinško nalazište Weimar-sjeverno groblje sadrži pojedine primjerke polihromno kloazoniranih ukrasnih oblika, koji potječu iz ostrogotske Italije.⁵⁰

⁴⁵ Nalazište Mühlshausen-šljunčara, oštećeno groblje: J. Werner, Münzdatierte austrasische Grabfunde etc., 1935, 135 sq., no. 18. — B. Schmidt, 1961, 158, no. 15, 198, no. 272. — U prostoru sjeverno od Alpa evidentirano je iz ostrogotskih kovnica ukupno dvadesetak nalaza solidusa i tremisa, ali je broj silikva približno dvostruko veći, cf. J. Werner, 42. Ber. RGK, 1961, 322 sq., 338, popis 6, 335, popis 4.

⁴⁶ Nalazište Rathewitz, grob 14: B. Schmidt, 1961, 140, 158, no. 18, 196, no. 137.

⁴⁷ B. Schmidt, 1961, 157—159 (kompletan numizmatički popis); 2 solidusa Anastazija I sluč. nalazi, 158 no. 3—4; 1 rijetka patvorina solidusa Anastazija I, Stössen, grob 78, 159, no. 24.

⁴⁸ Weimar: A. Götze, Die althüringischen Funde v. Weimar etc., 1912, 26 sqq., fig. 19. — B. Schmidt, 1961, 169. — Isti, Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland, 1970, 84, tab. 91, 1, tab. 134 (dalje skraćeno: B. Schmidt, 1970). — Deersheim: J. Schneider, Ausgrabungen u. Funde 11, 1966, 44, 47, tab. 3b.

⁴⁹ Izbor nove osnovne lit. o toj problematici je kako slijedi: Suvremeniji iako donekle jednostran pokušaj interpretacije srebrnih žlica s do sada najpotpunijom dokumentacijom materijala dao je Vl. Milošević, 49. Ber. RGK, 1968, 111—148 (i H. Vetters, 149—152). Suprotnu no jedva održivu tvrdnju zastupao je J. Dannheimer, B Vb1 30, 1965, 278. — Važne starokršćanske podatke prikupio je H. Petrikovits, Corolla Memoriae E. Swoboda

dedicata, 1966, 173—182. — Korisna zapažanja o importu srebrnih žlica na tlo Recije donio je V. Bierbrauer, o. c., 159, n. 152—156. — Vidi nadalje J. Engemann, Jahrb. f. Antike u Christentum 15, 1972, 165—172, tab. 11 i 12. — Opsežnu dokumentaciju Vl. Miloševića (o. c., 134—146) dopunjavamo s nekoliko nalaza tipičnih primjerka: 1 žlica u sastavu srebrnog blaga 6. st. s nalazišta Martinovka kod Kaneva u Pridnjevrovlju (Ukrajina), cf. B. A. Rybakov, Sovetskaja Arheologija XVII, 1953, 76 sqq., 84, fig. 17, 2. — Iz Jugoslavije spominje Vl. Milošević 1 žlicu (objavljeni nalaz nije vjerojatno iz naseobine već iz uništenog kasnorimskog groba) *Cibalae*-Vinkovci (o. c., 145), te objavljene 3 žlice srebrnog blaga *Viminacium*-Kostolac kasnog 6. do početnog 7. st. (o. c., 140). Ukazujemo na neobjavljeni podunavski slučajni nalaz (možda ostatak uništenog blaga?) 2 žlica navodno *Dierna*-Oršova (Rumunjska). Nadalje navodimo kao dopunu iz Jugoslavije još 4 primjerka bez sačuvanih popratnih podataka, i to 1 neobjavljen žlicu s nalazišta *Siscia*-Sisak i 3 nedovoljno objavljene žlice s nalazišta *Salona*-Solin.

⁵⁰ Bitne su tipološke značajke i osobitosti polihromnog stila uočljive na zlatarskim proizvodima, o tome poblježe Z. Vinski, Zbornik Nar. muz. u Beogradu IV, 1964, 158, 167 sqq. (s lit.). — Za Weimar-sjeverno groblje dolaze u obzir: kopča, muški grob 31 (B. Schmidt, 1970, 80, tab. 83a = A. Götze, o. c., tab. I, 9); fibula oblika cikade i fibula oblika ptice grabilice, ženski grob 56 (B. Schmidt,

Isto vrijedi za veoma karakteristične fibule, kao sastavni dio ostrogotske ženske nošnje, relativno najbrojnije sačuvane arheološke elemente iz ostavštine ostrogotskog stvaralaštva,⁵¹ a one su trokratno zastupane u tirinškim grobljima na redove.⁵² U ovim se slučajevima de facto ne radi o trgovačkom importu fibula već o različitim kontaktima drugačije naravi, kako se to mutatis mutandis s priličnom sigurnosti uočilo proučavanjem rasprostranjenosti šljemova tipa Baldenheim (odraz obiteljskih veza vladajućeg sloja, poklon gostoprimcu, plijen i sl.)⁵³ Kod Tirinžana se ustanovio svega jedan nalaz šljema tipa Baldenheim, i to na saskom tlu u velikom groblju Stössen, u grobu 35, datiranom u ranije 6. stoljeće.⁵⁴

Ovom sumarnom prikazu o ostrogotsko-tirinškim odnosima, dokučivim arheološkim putem, dodajemo još nekoliko naših opservacija o izabranim adekvatnim karakterističnim nalazima 6. stoljeća u Jugoslaviji. Statistika šljemova tipa Baldenheim povećala se u Evropi u zadnje vrijeme za tri novootkrivena nalaza šljemova,⁵⁵ jer sada znamo ukupno za 25 primjeraka s 22 nalazišta.⁵⁶ Navedeni ne-

1970, 84, tab. 90, 1a i 90, 1b. — Cf. B. Schmidt, 1961, 133). — Također je u groblju Gispersleben, blizu Erfurta, evidentirana još 1 fibula oblika ptice grabilice iz nesačuvanog groba (B. Schmidt, 1970, 55, tab. 48, 1b. — Cf. B. Schmidt, 1961, 133).

⁵¹ Za prvu evidenciju ostrogotskih fibula u Italiji cf. N. Åberg, *Die Goten u. Langobarden in Italien*, 1923, 13—20 (ukupno popisana 23 nalaza s 34 fibule). Od tada se fundus u Italiji proizvedenih ostrogotskih fibula povećao, pogotovo računajući uz odgovarajuće nalaze u Jugoslaviji i niz adekvatnih primjeraka uočenih u krajevima sjeverno od Alpa. Novija istraživanja V. Bierbrauera (o. c., 134, n. 9 i n. 12) evidentirala su u Italiji ukupno 24 nalazišta s 34 fibule i 9 fibula bez sačuvanog italskog nalazišta. — Ostrogotske fibule, ukrašene rovašenjem, proizvedene od oko 500. g. tijekom 6. st., može se dan-danas diferencirati u dvije skupine, i to u stariju i veću skupinu prve trećine 6. st. (ukupno iznad 60 primjeraka), obilježenu spiralnim viticama, te u dijelom stilski degeneriranu mlađu i manju skupinu druge četvrtine odnosno ponegdje druge trećine 6. st. (ukupno barem 20 primjeraka), obilježenu motivima pletenice; veća skupina se sastoji od nekoliko varijanata, a razlikuje se nešto u inačicama i u oštini reljefnog rovašenja; pored skromno rađenih primjeraka nailazi se mjestimično i na oblikom analogne fibule no s osebujno geometriziranim ukrasom noge, a valja računati (u Jugoslaviji i u sjev. Italiji) također s oblicima potisko-gepidskog podrijetla. Poblježe o navedenim skupinama fibula

cf. V. Bierbrauer, o. c. 150 sqq., n. 9, 116, 124 i 130 (s lit.). — U gornji komentar unijeli smo i vlastita zapažanja, cf. Z. Vinski, *Arh. vestnik XI—XII*, 1960—1961, 233. — Vidi ovdje bilješke 71—74, 77 i 78 s pripadnim tekstom.

⁵² Groblje Gispersleben, grob 2, par fibula (ovdje tab. VI, 51): P. Zschiesche, *Mitt. d. Ver. f. Gesch. u. Altertumskunde v. Erfurt* 24, 1903, 197 sq., tab. 12 = B. Schmidt, 1970, 54 sq., tab. 48, 2a. — O važnosti tog nalaza vidi ovdje bilješke 101—104 s pripadnim tekstom. — Groblje Weimar-ulica Cranach, grob 2, objavljena samo fibula (ovdje tab. IV, 42): J. Werner, *B Vb1* 26, 1961, 70, tab. 8, 4. — V. Bierbrauer, o. c., 148 sq., n. 78, 155. — Groblje Stössen, grob 69, fibula (ovdje tab. V, 45): B. Schmidt 1970, 32, tab. 27, 2e.

⁵³ J. Werner, 42. *Ber. RGK*, 1961, 320 sqq., 333 sqq., fig. 8 i 9.

⁵⁴ B. Schmidt, 1961, 156 sq., tab. 48. — B. Schmidt, 1970, 26 sqq., tab. 122, 123 i prilog 2. — Cf. *Isti, Varia Archaeologica (Unverzagt-Festschrift)*, 1964, 202 sqq., tab. 36—40 (značajna paralela sa šljemom groba Planig u Porajnju). — Cf. Z. Vinski, *Situla* 2, 1957, 10, fig. 23 i 22.

⁵⁵ Dosadašnje stanje (od 1957. do 1961. g.): ukupno 22 primjerka s 19 nalazišta (po 2 primjerka *Narona-Vid* i *Dolnie Semerovce*, te 1 primjerak bez nalazišta u *Ermitažu*, *Leninograd*), cf. Z. Vinski, o. c., 8 sqq., 20, fig. 31 (karta) = B. Schmidt, o. c., 210, fig. 8 (karta) = J. Werner, o. c., 333 sqq., fig. 8 (karta) s popratnom dokumentacijom. — Nektirani novi nalazi (evidentirani nakon 1961. g.):

objavljeni šljem nedavno otkriven u Makedoniji na antičkom urbanom naselju *Heracleia Lyncestis* (kod Bitole) dospio je onamo u justinijansko vrijeme po svojoj prilici iz jadranske regije, jer su šljemovi tipa Baldenheim na dalmatinskom tlu relativno brojni: uz poznata dva primjerka iz Narone (Vid kod Metkovića) i jedan iz Salone moglo bi se dodati srodan istovremeni željezni jednostavnije rađen neobjavljeni šljem s antičkog naselja *Osinium-Sinj*.⁵⁷ Veoma je signifikantna i nikako slučajna činjenica da su svi netom spomenuti šljemovi nađeni baš u antičkim urbanim naseljima istočnojadranskog obalnog područja i njegova zaleđa, tj. oni nisu pripadali — baš kao ni analogna tri nalaza u zapadnojadranskoj regiji srednje Italije⁵⁸ — germanskim »kneževskim« grobovima, poput šljema npr. iz gepidskog groba istaknutog ratnika konjanika u srijemskoj Panoniji (okolica Batajnice), kojemu je taj šljem mogao doći u ruke kao plijen nakon ostrogotskog napuštanja grada Sirmijuma 535. godine.⁵⁹ Iako su šljemovi tipa Baldenheim evidentirani širom srednje Evrope u desetak grobova germanskih poglavica, valja istaknuti da su baš te dragocjene i raskošno ornamentirane šljemove proizvodile visokokvalificirane kasnorimske (romanske) radionice u Italiji za ostrogotske vlasti, i to prvenstveno u Raveni.⁶⁰ Nije poznato da li su izrađivani drugdje ti šljemovi za ostrogotsku upotrebu,⁶¹ ali ne bi bila neopravdana pretpostavka o djelovanju radionica

Krefeld-Gellep (Porajnje), franački grob br. 1782 (publ. R. Pirling, *Germania* 42, 1964, 188 sqq., tab. 45). — Steinbrunn (Gradišće-Burgenland), langobardski grob (publ. G. Mossler, *Mitt. Anthropol. Ges. Wien* C, 1970, 207 sqq., tab. II). — *Heracleia Lyncestis* (Makedonija), antičko urbano naselje, neobjavljen šljem (Nar. muz. Bitola). — Sva su 3 nova nalaza šljem konstruirana na 6 prvjesla.

⁵⁸ Nismo uzeli u obzir šljem dječaka u »kneževskom« grobu prve polovice 6. st. ispod pjevališta katedrale u Kölnu (Porajnje), jer se tu radi o istočnom tipu šljema, češće u langobardskoj upotrebi, a ne o šljemu tipa Baldenheim, cf. O. Doppelfeld, *Germania* 42, 1964, 156 sqq., 184 sqq., fig. 11, tab. 39.

⁵⁷ Z. V., Vj. 1971, 52 sq. — Sinjski neobjavljeni željezni šljem u obliku je bliži tipu Baldenheim od istočnorimskih željeznih šljemova 5. st. nađenih u Egiptu, kao i željeznih primjeraka iz franačkih grobova (dat. oko 500. g.) Bretzenheim i Trivières, a također i od željeznih šljemova *Narona-Vid* (2 identično rađena primjerka) srodnih s potonjima; za podatke cf. Z. Vinski, *Situla* 2, 1957, 13 sq., n. 52, 57, 58. — Za 3, odn. 4 šljema iz ostave u Naroni: C. List, *Jahrb. d. Zentral-Komm. N. F. I*, 1903, 251—271 (naknadno se pri konzervaciji ispostavilo da se objavljeni

željezni šljem zapravo sastoji od 2 identična primjerka zajedno deponirana jedan u drugom i korozijom slijepljena, podatak dugujemo *Waffensammlungu*, Wien, cf. O. Gamber, *Jahrb. d. Kunsthist. Samml. Wien* 60, 1964, 16, fig. 10 i 11). — Za ostavu šljema u Saloni: B. Gabričević, *Peristil* II, 1957, 49 sq.

⁵⁸ Šljemovi tipa Baldenheim u Italiji: Torricella Peligna (prov. Chieti, Abruzzo), antičko naselje (Not. d. Scavi etc., 1928, 471 sqq.); Monte Pagano = Giulianova (prov. Teramo, Abruzzo), ostava (Not. d. Scavi etc., 1897, 412 sqq.); Frasassi-Caverna S. Maria (prov. Ancona, Marche), nalaz obrazne ploče (Mus. civ. Fabriano), ondje lokalizirano mjesto ostrogotsko-istočnorimske bitke 552. g. nazvano *Busta Gallorum* (Prokopije, gotski rat IV, 29) (cf. S. Fuchs, *Forsch. u. Fortschr.* 19, 1943, 236).

⁵⁹ Z. Vinski, o. c., 3—27, tab. I—IX. — Za adekvatni šljem kod Gepida u Potisju vidi ovdje bilješku 75.

⁶⁰ J. Werner, o. c., 320. — *Isti*, *Praeh. Zeitschr.* XXXIV/V 1. H., 1949—1950, 182, 192. — W. Holmquist, *Kunstprobleme d. Merowingerzeit*, 1939, 140 sq. — B. Schmidt, o. c. 209. — Z. Vinski, o. c., 14 sq.

⁶¹ Ravena je naime 540. g. došla pod istočnorimsku vlast (vidi ovdje bilješku 42); međutim šljemovi tipa Baldenheim nisu nestali iz upotrebe, što dokazuje npr. lik ostrogot-

takovih šljemova u prva tri desetljeća 6. stoljeća u Saloni. Pojava šljemova tipa Baldenheim na dalmatinskom tlu može se doduše objasniti višestruko uočenim transjadranskim kontaktima Salone s Ravenom.⁶²

Naše opservacije nastavljamo opširnijim komentiranjem fundusa ostrogotskih fibula u Jugoslaviji, koje nisu do sada u cijelosti sustavno vrednovane. Nalazišta su im, kao odraz historijskog zbivanja, razasuta širom zemlje. Valja imati na umu uz ostrogotske kopče (za pojas) i fibule 5. stoljeća, pretežno s podunavskih nalazišta, a izbor tih primjeraka druge polovice 5. stoljeća može se slijediti po njima svojstvenim tipološko-stilskim osebujnostima na analognim ili radionički srodnim adekvatnim nalazima u Italiji oko i poslije 500. godine. Za razliku od ove poznate i arheološki utvrđene spoznaje,^{62a} jedva se spominje još jedan u sjevernoj Italiji uočljiv manje zapažen podunavski utjecaj u ranijem 6. stoljeću, odnosno gdjekad i pojava fibula proizvedenih u Karpatskoj kotlini s ishodištem vjerojatno u gepidskom Potisju.^{62b} Suprotno ovim podunavskim strujama većeg ili manjeg opsega u smjeru Italije, postoji u Jugoslaviji niz fibula evidentiranih većinom na dalmatinskim i savijskim nalazištima, koje su tijekom prva četiri desetljeća 6. stoljeća donesene morskim ili kopnenim putem nesumnjivo iz ostrogotske Italije.⁶³ Istočnogermanska odnosno ostrogotska ženska nošnja 5. i 6. stoljeća obilježena je kako parom fibula na ramenima tako i kopčom za pojas; međutim novija proučavanja upozoravaju i na ostrogotske grobove samo s kopčom (bez fibula) kao i na grobove samo s parom fibula na ramenima (bez kopče), a u 6. stoljeću također gdjekad na grobove samo s jednom fibulom na ramenu, što ukazuje na sukcesivno napuštanje starije tradicije. Naprotiv, zapadnogermanska ženska nošnja razlikuje se u grobnoj ostavštini oko 500. godine dalje stavljanjem fibula uz donji dio tijela.⁶⁴ Pored toga uočena je pokatkad pojava zapadnogermanske

skog vladara imenom Totila (541—552), prikazan sa šljemom (i sinonimnim natpisom Baduila) na ostrogotskom novcu, kovanom u Rimu 550—551. g. (S. Fuchs, *Kunst d. Ostgotenzeit*, 1944, 82, 90, fig. 54). Poznato je da Ostrogoti pri sahrani nisu imali obred grobnih priloga, pa zato ne postoje ni ostrogotski grobni prilozni, naročito u muškim grobovima, inače tipični za barbarske grobove ratnika, ali šljemovi su ikonografski dokumentirani na kasnijem ostrogotskom novcu kovanom za vladanja Teodata i Totile (S. Fuchs, o. c., 82 sqq. — Cf. J. Werner, *Münzdatierte austrasische Grabfunde etc.*, 1935, 67, n. 6).

⁶² Za histor. i epigraf. podatke vidi ovdje bilješku 37. — U tom smislu valja upozoriti i na ovo saznanje: U čuvenoj crkvi San Apollinare Nuovo, građenoj u Raveni inicijativom njenog ktitora Teoderika Velikog, prikazan je na mozaiku ceremonijalni dvor nje-

gove ravske palače, a taj je građen, kako je E. Dyggve uvjerljivo dokazao, po uzoru na Peristil Dioklecijanove palače (Split), koju je projektant ravske palače vjerojatno mogao poznavati iz autopsije, cf. S. Fuchs, o. c., 16 sqq., fig. 3, 5—7. — Cf. E. Dyggve, *Ravennatum Palatium Sacrum etc.*, 1941, passim.

^{62a} Vidi ovdje bilješku 108 s pripadnim tekstom.

^{62b} Vidi ovdje bilješke 71—74, 77—88 s pripadnim tekstom.

⁶³ Z. Vinski, *Atti del VI Congresso ISPP Roma 1962*, vol. III, 1966, 147—151. — Isti, *Vijesti muz. i konz. Hrv. XI*, 1962, 75—79. — sq.

⁶⁴ Za detaljnije dokumentiranu ostrogotsku žensku nošnju cf. V. Bierbrauer, o. c., 134—148.

sekundarne upotrebe pojedinačnih ostrogotskih fibula sredinom 6. stoljeća.⁶⁵ Zna-
tan dio fundusa ostrogotskih fibula 5. i 6. stoljeća, nađenih u Jugoslaviji, sastoji se
od slučajnih nalaza, većinom iz uništenih grobova, pa se one ponajviše mogu samo
tipološki vrednovati. Prema našoj evidenciji brojimo na teritoriju Jugoslavije s 23
nalazišta ukupno 35 pojedinih primjeraka fibula uglavnom ostrogotske pripadnosti,
od kojih apstrahiramo 4 primjerka s 3 nalazišta jer su vjerojatnije ipak gepidski.⁶⁶
Ovdje treba pribrojiti 10 ostrogotskih kako-tako dokumentiranih, grobova, sa
sačuvanim parovima fibula, i to s 9 nalazišta, a među njima sadrže još i kopče za
pojas jedna grobna cjelina 5. stoljeća i jedna grobna cjelina 6. stoljeća.⁶⁷ U
Jugoslaviji smo dakle statistički evidentirali s 30 nalazišta ukupno 41 ostrogotsku
fibulu 5. i 6. stoljeća (računajući svaki par kao 1 broj). Statistička usporedba s
ostrogotskim fundusom u Italiji, pri završetku 5. i u prvoj polovici 6. stoljeća,
pruža sumarno ove podatke: ukupno postoje 24 nalazišta s 34 fibule;⁶⁸ parovi fibula
sačuvani su (većinom iz grobova, a gdjekad iz ostava) s 11 nalazišta, od kojih 6
nalazišta sadrže također i kopče za pojas.⁶⁹

Za ostrogotske rovašenjem ukrašene fibule u Italiji prve polovice 6. stoljeća
postoji uža kronološka distinkcija, ponajviše na osnovi stilskih kriterija, na stariju
i veću spiralnim viticama obilježenu skupinu, te na mlađu i manju, djelomično
stilski degeneriranu i motivima pletenice obilježenu skupinu.⁷⁰ Ta je načelno
točno diferencijacija primjenjiva zapravo pri atribuiranju većih reprezentativnih
primjeraka, karakterističnih za ostavštinu vladajućeg sloja u ženskim grobovima, a

⁶⁵ To vrijedi npr. za barem tri panonsko-
langobardska groba nekropole Kranj, i to su
grobovi: 73/1904, 58/1907, 77/1907 (cf. J. Wer-
ner, *Die Langobarden in Pannonien etc.*,
1962, 126, n 1). — Za vjerojatno analogni čet-
vrti slučaj vidi ovdje bilješku 81.

⁶⁶ Njima bi se zatim moglo dodati 7 nala-
zišta s ukupno 16 pojedinih fibula, koje su
evidentno gepidske. U spomenutoj evidenciji
4 nalazišta sadrže više od 1 ostrogotske fi-
bule. — Pripominjemo da nije poznato nala-
zište 1 fibule s područja Srijema, koje nismo
brojili, i još 1 neobjavljenog primjerka u ino-
zemnoj privatnoj zbirci. — Imena nalazišta
s lit. izostavljamo u našoj sumarnoj statis-
tici. — Sve statističke podatke crpimo iz ru-
kopisa o istočnogermanskim nalazima u Ju-
goslaviji (rukopis u pripremi, dalje: Z. V.,
Ist.-germ.).

⁶⁷ Nalazišta grobova 5. i 6. st.: Beograd-
Čukarica, Sr. Mitrovica, Ilok, Kolut, Pećin-
ska Rika, Mihajevići, Han Potoci, Ljubljana
-Dravljje grob 15. — Par fibula i kopču za
pojas sadrže grobovi s nalazišta: Zemun-
gradski park (dat. poslije 450. g.) i Ljub-
ljana-Dravljje grob 1 (dat. od poslije 500. do
oko 525. g.). — Za podatke i lit. cf. Z. V.,

Ist.-germ. — Za Ljubljana-Dravljje grob 1
vidi ovdje bilješku 94 s pripadnim tekstom.

⁶⁸ Ove statističke podatke sabrao je V. Bier-
brauer, dodavši još 9 fibula s nesačuvanih
nalazišta u Italiji, cf. V. Bierbrauer, o. c. 134,
n. 12. — Vidi ovdje bilješku 51.

⁶⁹ Iz Italije navodimo približno od sjevera
prema jugu (bez oznake provincija i bez lit.)
11 nalazišta s parovima ostrogotskih fibula
(njihovu kombinaciju s kopčom za pojas
označavamo zvjezdicom na 5 nalazišta), i to
kako slijedi: Aquileia = Oglej - Monastero*,
Desana* (blago), Tortona*, Pavia-Torriano,
Reggio Emilia (blago), Romagna*, Fano*,
Chiusi-okolica (više fibula), Ascoli Piceno,
Salino (2 para), Pretola Peligna. Desetak nala-
zišta registriramo po lit. i našoj evidenciji,
dodajući neobjavljeni ostrogotski grobni nala-
z Tortona (Mus. Alessandria, Piemonte),
čije otkriće dugujemo susretljivosti V. Bier-
brauera (München). On je autopsijom u Ita-
liji reducirao broj pouzdanih grobnih cjelina
s parom fibula bez kopče za pojas samo na
3 nalazišta, cf. V. Bierbrauer, o. c., n. 32. —
Vidi ovdje bilješku 121a.

⁷⁰ Vidi ovdje bilješku 51.

ne u tolikoj mjeri pri prosuđivanju fibula manjih dimenzija, često s reduciranim ukrasom; postoje još i različiti geometrijski motivi rovašenja, pa i druge inačice, posebni oblici, minijature fibule, itd. Već smo upozorili na to da treba imati na umu utjecaje podunavskog podrijetla uz gdje koji gepidski proizvod. Sva je prilika da se nije u dovoljnoj mjeri uzelo u obzir zajedničke istočnogermanske ukrasne značajke na rovašenim fibulama, svojstvene ostrogotskim i gepidskim tvorevinama prosječno omanjih dimenzija, jer se na mahove susrećemo s primjercima fibula koje bi mogle biti ili ostrogotske ili gepidske, a opredjeljivalo ih se većinom na osnovi geografskog smještaja nalazišta.⁷¹ Otvoreno je pitanje da li je npr. ostrogotska fibula ranog 6. stoljeća iz Pule (tab. II, 26)⁷² doista proizvedena u Italiji? Neposredne paralele za nju našli smo naime u srednjem Podunavlju (tab. II, 27), prvenstveno u gepidskoj naseobinskoj regiji.⁷³ Generaliter nije dovoljno objašnjen problem podrijetla i učinka istočnogermanskog zlatarskog stvaralaštva 5. stoljeća u Karpatskoj kotlini, uočljivog na rovašenim ukrasnim oblicima, a nepoznat je i

⁷¹ Kao primjere iz Italije spominjemo ove fibule: N. Åberg, o. c., 18 sqq., fig. 38 (Brescia, ovdje tab. I, 14), fig. 39 (srednja Italija, ovdje tab. I, 15) i fig. 37 (Italija). — Vidi ovdje bilješku 93. — Iz Jugoslavije ukazuje npr. na fibulu (tab. II, 16) u vjerojatno gepidskom grobu 6. st. iz okolice Subotice, cf. J. Klemenc, Beiträge z. ält. europ. Kulturgesch. I (Egger-Festschrift), 1952, 341 sq., fig. 7. Kao analogije navodimo neobjavljeni tipičan brončani primjerak (tab. II, 17) bez sačuvanog srijemskog nalazišta, te iz Novih Banovaca na Dunavu barem 3 fragmentarne fibule (tab. II, 18, 19, 20); za dvije od njih cf. Z. Vinski, Situla II, 1957, 28, tab. XVI, 43, 47 = Isti, S. N., 83 sq., no. 15, 17. Treća (tab. II, 20) neobjavljena od bronce. — Citirana fibula iz srednje Italije (tab. I, 15) usporediva je s gepidskim fibulama (tab. II, 21, 22) što potječu s banatskog nalazišta Srpski Krstur (D. Dimitrijević, S. N., 27 sq., no. 1, 2, tab. III, 4), pa s nespomenutim srodnim primjerkom (tab. II, 23) opet iz Novih Banovaca (J. Brunšmid, Vjesnik Hrv. arh. dr. n. s. VIII, 1905, 216, fig. 32, 6) i čak s pojedinim fibulama s gepidskog naselja Moresti u Transilvaniji (K. Horedt, Dacia n. s. I, 1957, 303, fig. 8, 2, 4, 5). — Za fibule oblika Brescia / Subotica nalazimo više paralela u sklopu velikih nekropola potiskih Gepida u Mađarskoj (koncentriranih znatnim dijelom oko grada Szentes) na osnovi opsežnog djela D. Csallány, Arch. Denkmäler d. Gepiden im Mitteldonaubecken, Arch. Hung. s. n. XXX

VIII, 1961, passim (dalje skraćeno: Cs., Gep.), i to: Szentes-Kökényzug, grob 49 (ovdje tab. II, 24) (Cs., Gep., tab. VIII, 10), Szentes-Nagyhegy, grob 22 (ovdje tab. II, 25) (Cs., Gep., tab. XXVII, 9), Szentes-Berekhát, grob 27 (Cs., Gep., tab. LXXIX, 17), Kiszombor, grob 2 (Cs., Gep., tab. CXXXIV, 2), itd. — Fibule oblika Brescia/Subotica razvile su se nakon 500. g. na osnovi starijih manjih primjeraka rovašenih fibula podunavsko-istočnogermanske pripadnosti, datiranih u sredinu i u drugu polovicu 5. st., npr. cf. Cs. Gep., tab. CCIII, 4, 5, CCV, 1, 2 etc.

⁷² Nalaz potječe iz uništenog groblja uz Amfiteatar u Puli, cf. B. Marušić, Jadranski Zbornik V, 1961—1962, 159, 161, tab. I, 1. — Isti, Kasnoantička i bizantska Pula, etc., 1967, 11, 19, tab. VI, 2.

⁷³ Najbližu paralelu predstavlja fibula (ovdje tab. II, 27) grobnog nalaza Kistelek u Potisju (Cs., Gep., 227, tab. CXCIV, 9). — Ostale analogije u gepidskim grobljima: Szentes-Kökényzug, grob 29 (Cs., Gep., tab. XIV, 6), Oradea, ciglana (Cs., Gep., tab. CCVIII, 5,6) i donekle Csongrád-Kettőshalmi dúlő (Cs., Gep., tab. CCXI, 14, 15). — Također dolazi u obzir slučajni nalaz ostrogotske fibule s nalazišta Dunaföldvár (županija Tolna, desna obala Dunava) i njezine italsko-ostrogotske paralele nađene u podunavskoj Bavarskoj i čak u istočnoj Francuskoj (Dép. Côte-d'Or), što ih navodi V. Bierbrauer, o. c., 152 sq., tab. 10, 3, 4, 2.

stupanj intenziteta gotskog utjecaja na gepidsko stvaralaštvo \pm 500. godine.⁷⁴ Inače je u navedenom smislu za prvu polovicu 6. stoljeća situacija toliko jasnija koliko je arheološki barem sporadično dokazano pojavljivanje šljemova tipova Baldenheim, nadalje italsko-kasnorimskih polihromnih zlatarskih proizvoda i pojedinih očito italskih ostrogotskih fibula, dopremljenih iz Italije Teoderika Velikog putem srijemske Panonije potiskim Gepidima.⁷⁵ S druge strane nailaze se — pored ovdje već navedenih dijelom ambivalentnih i možda s obzirom na radioničko podrijetlo diskutabilnih slučajeva utjecaja iz srednjeg Podunavlja⁷⁶ — na samo jednoć u literaturi iznesen primjer evidentnog nalaza potisko-gepidске fibule (tab. II, 29) u ostrogotskoj Italiji, i to s lombardijskog nalazišta Pavia (antički *Ticinum*).⁷⁷ Bez obzira na uzajamno nesnošljive odnose Ostrogota i Gepida, mogli su Teoderiku Velikom podložni srijemski Gepidi djelovati kao posrednici podunavskih oblika fibula, veoma čestih u Potisju, što bi se konkretno odnosilo i na navedeni gepidski nalaz u sjevernoj Italiji. Znatan dio srijemskih Gepida, prisilno u ostrogotskoj vojnoj službi, bio je 523—524. godine preseljen čak na tlo Galije, za obranu granica u Akvitaniji, i to, po svjedočenju Kasiodora (Var. V, 10), putem sjeverne Italije.⁷⁸

Mislimo da su spominjani kulturni utjecaji iz srednjeg Podunavlja dospjeli u sjevernu Italiju prvenstveno kroz Posavinu, tj. putem Savije, što zaključujemo analizirajući relativno malobrojno sačuvane tipološki izrazite istočnogermanske

⁷⁴ Ograničavamo se ovdje na jedan primjer: u paru fibula neobjavljenog grobnog nalaza ranog 6. st. iz Tortone u sjev. Italiji (vidi ovdje bilješku 69) razabire se u stilu rovašenja očita srodnost s istovremenim gepidskim fibulama potiskih nalazišta Magyartés (nesaćuvan grob) i Szentés-Kökényzug, grob 49, cf. Cs., Gep., tab. CIX, 1, 2, tab. VIII, 3, 4 (ukras glave).

⁷⁵ Šljemovi tipa Baldenheim: pouzdano ustanovljen ostatak (obrazna ploča) samo 1 šljema u gepidskoj nekropoli Szentés-Berekhát grob 15, cf. Cs., Gep., 71, 261 sq., fig. 16, 1, tab. LXXXV, 3. Autor tvrdi da u ovom groblju ima tragova od još dvaju šljemova istog tipa, i to na osnovi nalaza brončanih fragmenata navodno od provjesla u grobovima 13 i 40 (Cs., Gep., 261 sq., tab. LI, 8, tab. LIX, 5); smatramo da nađeni fragmenti ne dokazuju posve sigurno autorovu tvrdnju, iako ju se kao moguću pretpostavku ne bi smjelo odbaciti.

Italski polihromnim stilom kloazonirani ukrasni oblici: raskošan prsten (zlatu i almandin) iz gepidskog groba Srpski Krstur, cf. D. Dimitrijević, S. N., 28, no. 3, tab. III, 3. — Kopča za pojas (željezo i almandin u ćelijama) u gepidskoj nekropoli Szentés-Bere-

kehát, grob 181, cf. Cs., Gep., 87, tab. LXX-IV, 4. — Cf. J. Werner, *Kölner Jahrb.* etc. 3, 1958, 59, fig. 5 — Analognu kopču sadrži neobjavljen ostrogotski grobni nalaz Tortona u sjev. Italiji (vidi ovdje bilješke 69 i 121a).

Italske ostrogotske fibule: Szentés-Berekhát, grob 105 (ovdje tab. II, 28) i primjerak iz uništenog groba (Cs., Gep., tab. LXXII, 7, tab. CIV, 8), potonji radionički jednak s parom kasnih fibula (druge četvrtine 6. st.) iz ostrogotskog groba Aquilea = Oglej-Monastero, cf. V. Bierbrauer, o. c., 155, n. 128 (s lit.).

⁷⁶ Vidi bilj. 71—74 s citiranim nalazima.

⁷⁷ V. Bierbrauer, *Atti del 4° Congresso int. di studi sull'alto medioevo* (Pavia 1967), 1969, 308—310, tab. V, 5. — *Isti*, o. c., n. 16 i 17, tab. V, 6, 7 (cit. potiske paralele).

⁷⁸ W. Ensslin, o. c., 192, 305. — L. Schmidt, o. c., 534, n. 4. — I kasnije su Gepidi ponekad u ostrogotskoj vojsci; tako spominje Prokopije (gotški rat III, 1) nekog Gepida imenom Velas u svojstvu kopljanika tjelesne straže i ujedno ubojice ostrogotskog vladara Hildebada 540. g. baš u gradu *Ticinum*-Pavia. — Poblize: Prokopij iz Cezareje, o. c., 175. — L. Schmidt, o. c., 534, n. 5. — Cf. V. Bierbrauer, o. c., 310, n. 18 i 19.

grobne priloge u velikoj nekropoli Kranj, odakle se koliko-toliko navode iz Italije doneseni ostrogotski primjerci, kao npr. dvije veće kopče za pojas i četiri oštećene fibule (tab. III, 30, 31, 32, 33).⁷⁹ Za potonje se ustanovilo da su ušle naknadno svaka za sebe u langobardsku upotrebu;⁸⁰ stilski najmarkantniji primjerak (tab. III, 33) italsko-ostrogotskog podrijetla u toj nekropoli ističemo kao u literaturi nezapaženi grobni nalaz (grob 19/1902).⁸¹ Preostaju nam iz nekropole Kranj još dvije kompletno sačuvane fibule, koje u stilskim pojedinostima odudaraju radionički od italsko-ostrogotskih tvorevina. Objavljena je i poznata samo jedna od njih (tab. III, 34), bez sačuvane grobne cjeline,⁸² dok drugi kvalitetniji primjerak (tab. III, 35) nije bio uopće registriran u literaturi (grob 32/1902).⁸³ Obadvije fibule su podunavskog podrijetla, obilježene u kompoziciji ukrasa značajkama gepidskog stvaralaštva prve polovice 6. stoljeća,⁸⁴ a groblja na redove Gepida u Potisju i Transilvaniji obiluju analognim primjercima.⁸⁵ Prema tome se u etnički kompleksnom sastavu velike nekropole Kranj — s ukupno šest istočnogermanskih fibula — razabire prije dolaska panonskih Langobarda u Saviju sredinom 6. stoljeća pored uglavnom poznate svakako starije ostrogotske prisutnosti i do sada nezapažena gepidska komponenta. Sva je prilika da smjer puta za grad *Ticinum*-Pavia, gdje

⁷⁹ Z. V., Congrès 1971, 259. — Peta objavljena fibula zapravo nije ostrogotska, vidi o njoj bilješke 82 i 84 sa pripadnim tekstom.

⁸⁰ Vidi ovdje bilješku 65.

⁸¹ Čuva Naturhistorisches Museum Wien, gdje smo ustanovili da fibula (tab. III, 33) pripada grobu 19 Szombathyeva iskopavanja u Kranju 1901. g., što saopćavamo u lit. po prvi puta; grobni materijal tog iskopavanja pretežno nije objavljen, za opće podatke cf. J. Szombathy, Mitt. d. Central-Comm. III. F. I, 1902, 226—231. — Ženski grob 19 sadrži fibulu (srebro, pozlata, trag niela, 3 sačuvana almandina), te skroman brončani prsten i željeznu predicu (tab. III, 33, 33a, 33b). U lit. se cit. fibula navodi izdvojeno ili netočno kao slučajni nalaz: K. Ginhart, Die bildende Kunst in Österreich, 1936, 153, fig. 140 (E. Beninger). — J. Werner, B Vbl 26, 1961, 71 sq., n. 12, tab. 8, 1. — V. Bierbrauer, B Vbl 36, 1971, 151, n. 95, tab. 15,1 (napose valja korigirati podatak o fibuli n. 130).

⁸² Objavio A. Riegl, Jahrb. d. Zentral-Komm. N. F. I, 1903, 234 sq., tab. III, 7 (bronca, pozlata, ulošci nesačuvani), iskopavanje T. Paušlar ili A. Müllner (1900—1901. g.), čuva Narodni muzej Ljubljana.

⁸³ Čuva Naturhistorisches Museum Wien, gdje smo ustanovili da fibula (tab. III, 35) pripada grobu 32 Szombathyeva iskopavanja u Kranju 1901. g., što saopćavamo u lit. po prvi puta, za opće podatke vidi ovdje bilješku 81. — Ženski grob 32 sadrži fibulu (sreb-

ro, pozlata, nielo) te fragmentarni željezni nož, okov (bronca?) korica i željezni ulomak (tab. III, 35, 35a, 35b). Dopuštanje za objavu dao nam je W. Angeli, Wien.

⁸⁴ U našem radu o značajkama nekropole Kranj upozorili smo sumarno na gepidsku atribuciju tih fibula, cf. Z. V., Congrès 1971, 259. — Za objavljeni primjerak (vidi ovdje bilješku 82) indicirao je već tu mogućnost J. Werner, Die Langobarden in Pannonien etc., 1962, 72, n. 2. — Na mnogim gepidskim fibulama karakterističan je tangentama spojen niz kružića kao ornament na glavi i neukrašeno romboidno polje na sredini noge, itd., cf. J. Werner, Die Fibeln, Katalog d. Samml. Diergardt I, 1961, 32, no. 129 i 130, tab. 34 (dalje skraćeno: J. Werner, Fib. Diergardt).

⁸⁵ Navodimo npr. ove paralele: Szentes-Kökényzug, sluč. nalaz i grob 81 (tab. IV, 36, 37) (Cs., Gep., tab. I, 18 tab. XVIII, 4,5); Szentes-Nagyhegy, grobovi 5,8 (tab. IV, 38) i 64 (Cs., Gep., tab. XXIII, 5. tab. XXIV, 17, tab. XXXVI, 2); Magyartés grob? (Cs., Gep., tab. CIX, 8,9); Alpár, grob (tab. IV, 39) (Cs., Gep., tab. CCXIX, 1, 2); Békés, sluč. nalaz (tab. IV, 40) (Cs., Gep., tab. CCXXVI, 4); Morești, grob 73 (Cs., Gep., tab. CCLXX, 1, 2); Orșova-okolica, sluč. nalaz (tab. IV, 41) (Cs., Gep., tab. CCXIII, 11); nepoznato nalazište u Mađarskoj (Cs., Gep., tab. CCIII, 1), itd. — Iz sjev. Italije pribrajamo Pavia, sluč. nalaz (vidi ovdje bilješku 77).

je otkrivena gepidska fibula (tab. II, 29),⁸⁶ doista značajan ne samo u langobardskoj nego i u ostrogotskoj sjevernoj Italiji, nije mimoišao savijski kastel *Carnium-Kranj*, jer se u njegovoj nekropoli zapažaju izraziti tragovi vjerojatno kratkotrajne epizode gepidskog boravka, tada pod ostrogotskim vrhovništvom. Prema svim navedenim argumentima smatramo umjesnim ponovno upozoriti kako na italsko-ostrogotske elemente uočene u gepidskom Potisju tako i na nedovoljno istraženo iako arheološki dokučivo saznanje⁸⁷ o odredivom strujanju podunavskih kulturnih utjecaja, prouzročenih mjestimično uočljivom gepidskom infiltracijom tijekom prve polovice 6. stoljeća iz Karpatske kotline kroz Posavinu u centralnu regiju ostrogotske države na Apeninskom poluotoku.⁸⁸

U tirinškim grobljima ustanovljene su trokratno, kako smo već spomenuli, ostrogotske rovašene fibule⁸⁹ i njih treba komentirati s našeg gledišta, zbog usporedbe s dalmatinskim i savijskim nalazima rovašenih fibula. Naš komentar započinjemo s nalazom iz Weimara. Grad Weimar, smatran središtem tirinške države 6. stoljeća, poznat je također zbog nekoliko grobnih nalazišta seobe naroda, od kojih je najveće tzv. sjeverno groblje,⁹⁰ dok je manje južno groblje u ulici Cranach uglavnom neobjavljeno; u potonjem groblju zanima nas samo fibula (tab. IV, 42) s geometrijski koncipiranim ukrasom noge iz neobjavljenog groba 2.⁹¹ I za nju se mogu primijeniti naše opservacije što smo ih iznijeli u prethodna dva pasusa, pogotovo ako imamo na umu niz postojećih paralela evidentiranih s potiskih i srijemskih nalazišta u srednjem Podunavlju.⁹² S tom relativno skromno rađenom najvjerojatnije ostrogotskom fibulom (tab. IV, 42), na tlu Weimara u tirinškoj upotrebi, usporediva je među dostupnim analognim primjercima u Italiji znatno kvalitetnija ostrogotska fibula (tab. I, 14), koja potječe navodno iz lombardijskog

⁸⁶ Nalazište grad Pavia, vidi ovdje bilj. 77.

⁸⁷ Vidi ovdje bilješke 71—85 s pripadnim tekstom i slikama.

⁸⁸ Sporadično se može slijediti utjecaj iz srednjeg Podunavlja čak do u srednju Italiju, što smo već zapazili na prije navedenoj fibuli (tab. I, 15) bez sačuvanog nalazišta negdje iz srednje Italije (vidi ovdje bilješku 71); također je s gepidskim fibulama o kojima smo raspravljali (vidi ovdje bilješke 77, 82—85) usporediv njima tipološki blizak primjerak, nađen s 2 evidentno ostrogotske fibule kod mjesta Grottamare u pokrajini Marche, cf. G. Annibaldi i J. Werner, *Germania* 41, 1963, 365, fig. 7, 1. Autori smatraju i tu fibulu ostrogotskom, ali ona je po našem mišljenju veoma vjerojatno gepidskog podrijetla, odnosno možda je rađena po takvom uzoru?

⁸⁹ Vidi ovdje bilješku 52.

⁹⁰ B. Schmidt, 1970, 75—88 (s lit.).

⁹¹ B. Schmidt, 1970, 88 sq. — Vidi ovdje

bilješku 52.

⁹² Vidi cit. podatke ovdje u bilješci 71 i npr. tab. II, 16—20, 24, 25. — Nadalje postoji podunavskoj skupini tipološki srodna pontska skupina fibula 6. st. s adekvatno ili slično koncipiranim rovašenim ornamentom, ali prosječno s naglašeno proširenom rombičnom nogom; pontsku skupinu treba smatrati donekle konvergentnom pojavom, kao grobnu i radioničku ostavštinu Gota na Krimu, cf. J. Werner, *Fib. Diergardt*, 31 sq., no. 120—128, tab. 31—33. Usporedi npr. fibulu (tab. V, 44), navodno nalazište Kerč, cf. A. Götze, *Gotische Schnallen*, 1913, 15, fig. 13. — Takav ili sličan ornamentalni koncept istočnogermanskog podrijetla utjecao je izvan crnomorskog i podunavskog radioničkog stvaralaštva možda ponekad na rovašeni ukras u srednjoj Evropi, što razabiremo u reduciranoj izvedbi npr. na paru fibula s tirinškog nalazišta Weimar-sjeverno groblje, grob 30, cf. B. Schmidt, 1970, 80, tab. 79, 3a.

grada Brescia.⁹³ S obzirom na analognu ornamentalnu shemu rovašenja — motiv poput volute na glavi i romboidno stiliziran ukras noge — upozoravamo u literaturi po prvi puta na značajnu paralelu što nam je u zatvorenoj grobnoj cjelini manifestira par iskonski podunavskih fibula (tab. IV, 43) sa savijskog nalazišta Ljubljana-Dravljje, gdje one pripadaju ostrogotskom ženskom grobu 1,⁹⁴ čiji bogati inventar valja pripisati vremenu vladanja Teoderika Velikog u Italiji, ali najbliže istovremene analogije poznate su nam s dalmatinskog tla, i to iz pojedinih neobjavljenih ostrogotskih grobova nekropole Knin-Greblje.

Tirinšku upotrebu jedne ostrogotske fibule (tab. V, 45) ponovno zapažamo u već nekoliko puta spominjanom velikom groblju Stössen, grob 69.⁹⁵ Volutoliko spiralni ukras glave analogan je onome na prethodno prikazanoj weimarskoj fibuli i na svim njezinim paralelama, odnosno standardan je istočnogermanski ornamentalni motiv primijenjen na rovašenim fibulama prve polovice 6. stoljeća.⁹⁶ Naprotiv, spiralni ornament noge (tab. V, 45) nije u tako reduciranoj varijanti veoma često uočljiv, ali ga ipak susrećemo dvokratno na pojedinačnim nalazima italsko-ostrogotskih fibula (tab. V, 47, 48) prve trećine 6. stoljeća, otkrivenih baš na dalmatinskom tlu,⁹⁷ i na istovremenoj možda u Italiji rađenoj fibuli (tab. V, 49) u ostrogotskom grobu 9 kompleksnog groblja na Rifniku kod Celja (na granici Savije s južnim Norikom), koje inače pripada prvoj i drugoj polovici 6. stoljeća.⁹⁸ Stössenski primjerak nadovezuje se stilski na vjerojatno nešto stariju

⁹³ Prva objava: A. Götze, o. c., 2 sq., fig. 2. — Odatle je ušla u lit.: N. Åberg, o. c., 18, fig. 38. — G. P. Bognetti, *Storia di Brescia*, 1963, 427. — V. Bierbrauer, *Atti del 4° Congresso int. di studi sull'alto medioevo* (Pavia 1967), 1969, 313 sq., tab. VII, 4. — Cf. (par bez sačuvanog nalazišta) J. Werner, *Fib. Diergardt*, 25, no. 80, tab. 18, 80.

⁹⁴ Nasumce objavio samo jednu od para fibula M. Slabè, *Arh. vestnik XXI—XXII*, 1970—1971, 143, 146, fig. 1 (s naivno zbrčkanim izborom lit. napose n. 18, 19, 27, 36). — Vidi ovdje bilješku 67 s okvirnim datiranjem i bilješku 20 s pripadnim tekstom za Knin-Greblje. — Za rijetku inačicu kružnog završetka noge para fibula u grobu 1 usporedi potiski nalaz fibule (tab. X, 61), vidi ovdje bilješku 114. — Za naše mišljenje o etnički kompleksnom groblju Ljubljana-Dravljje cf. *Z. V.*, Congrès 1971, 262.

⁹⁵ B. Schmidt, 1970, 32, tab. 27e.

⁹⁶ U Jugoslaviji npr. na cit. podunavskim primjercima fibula (vidi ovdje bilješku 71): tab. II, 16, 17, 18, 21, 22, 23, nadalje na ostrogotskom paru fibula (tab. V, 46) iz Han Potoka u Hercegovini (*Z. Vinski*, *Germania* 32, 1954, 309, fig. 2,2).

⁹⁷ Dalmatinski nalazi fibula: Kašić-Glavčurak (zaleđe Zadra) fibula iz uništenog groba, cf. J. Belošević, *Diadora* 3, 1965, 130 sqq., tab. I, 1 (ovdje tab. V, 47). — Plavno (kod Knina), slučajni nalaz fibule, spominje S. Gunjača, *Starohrv. prosvj.* III s. 6, 1958, 135; po tome navodi i reproducira nepreciznom skicom J. Kovačević, *Varvarska kolonizacija južnoslovenskih oblasti etc.*, 1960, 25, fig. 41 dolje desno (s netočnim smještajem nalazišta »Plavno kod Splita« i zbrkom u njegovim citatima n. 74a, n. 75); fibulu navodi bez reprodukcije J. Belošević, o. c., 132, n. 3 (s pogrešnim citatom, prepisanim od prethodno navedenog autora); prema nizu pogrešnih podataka fibula nije zapravo valjano objavljena; naša nadopuna ad Plavno: oštećena rovašena fibula (duž. 6,7 cm) nije, kako se u lit. navodilo, od bronce već od srebra s ostacima pozlate i niela, 1 almandin sačuvan (ovdje tab. V, 48).

⁹⁸ Rifnik grob 9: V. Kolšek, *Celjski zbornik* 1965, 293, fig. 5 (snimak fibule in situ). — L. Bolta, *Arh. vestnik XVIII*, 1967, 402, 406, tab. 3 (grobna cjelina). — Isti, *Arh. vestnik XXI—XXII*, 1970—1971, 138, fig. 10. — Cf. *Z. V.*, Vj. 1971, 57.

ostrogotsku fibulu iz Siscije (tab. V, 50),⁹⁹ datiranu \pm 500. godine, a daljne analogije mogu se naći u srednjem Podunavlju i u ostrogotskoj Italiji.¹⁰⁰

U Tiringiji je za našu temu najznačajniji treći nalaz, i to u malom djelimice razorenom groblju Gispersleben, gdje grob 2 sadrži par karakterističnih ostrogotskih fibula (tab. VI, 51),¹⁰¹ radionički jednakih s ostrogotskim fibulama (tab. VI, 52) u čuvenom blagu odnosno ostavi nađenoj u gradu Reggio Emilia (istoimena provincija),¹⁰² zakopanog nešto prije ili oko 500. godine, što je apsolutno kronološki pouzdano dokazano na osnovi popratnih 60 istočnorimskih solidusa (od Marcijana do Zenona), kovanih između 450. i 491. godine.¹⁰³ Važnost fibula Gispersleben ističemo kako po impresivnoj analogiji, uočljivoj u tom blagu na italskom tlu, tako i po okolnosti da one (ustanovljene na grudnom košu ženskog kostura groba 2) dokumentiraju ostrogotski ženski grob u tirinškom miljeu. S pravom se ta pojava tumači kao veoma vjerojatna sahrana jedne od pratilica spominjane Amalaberge, nećakinje Teoderika Velikog, vjenčane oko 510. godine za tirinškog vladara Herminafrida.¹⁰⁴ Prema tome je treći nalaz, tj. grobna cjelina Gispersleben, ujedno i najeklatantniji primjer arheološki dokučivog odraza ostrogotskog utjecaja u Tiringiji. U blagu Reggio Emilia združeno je mnoštvo kasnoantičkih dragocjenosti s nekoliko izrazitih primjeraka ostrogotskog nakita, a taj sastav ukrasnih oblika i zlatnog novca 5. stoljeća nameće zaključak da je blago bilo u posjedu nekog predstavnika ostrogotskog vladajućeg sloja u početno vrijeme vlasti Teoderika Velikog u Italiji. Parovi fibula u tom blagu (tab. VI, 52), kao i njihovih na tirinško tlo prenesenih replika (tab. VI, 51), podudaraju se ne samo u uobičajenoj zlatarskoj izradbi već i u jednoobraznoj rovašenoj ornamentici spiralnih vitica, na tim fibulama zapravo u obliku spiralnih kuka, kombiniranih s trostrukim V-motivima, što možemo smatrati karakteristikom jedne od stilskih varijanata rovašenja ranijih ostrogotskih fibula proizvedenih u Italiji \pm 500. godine.¹⁰⁵ Ovdje smatramo potrebnim istaknuti inače u literaturi nezapaženu činjenicu da najstarije u Italiji rađene rovašene fibule, i to varijante »Reggio Emilia«, imaju svoje neposredne

⁹⁹ J. Brunšmid, o. c., 216 sq., fig. 32, 5. — Cf. Z. Vinski, *Vijesti muz. i konz.* Hrv. XI, 1962, 76, fig. 4.

¹⁰⁰ Srednje Podunavlje: Cs., Gep., tab. CC, 3, 4, tab. CCIII, 7 i tab. CCXI, 14, 15. — Italija: N. Åberg, o. c., fig. 37. — J. Werner, o. c., 25, no. 83, tab. 18, 83.

¹⁰¹ B. Schmidt, 1961, 121, tab. 31 f. — Vidi ovdje bilješku 52. — Nalazište je smješteno blizu grada Erfurta, poblize cf. B. Schmidt, 1970, 54 sq. (s lit.).

¹⁰² M. Degani, *Il tesoro romano barbarico di Reggio Emilia*, 1959, 56 sq., tab. XVII. — Cf. J. Werner, *B Vbl* 26, 1961, 70, tab. 5. — Za sumarne značajke tog blaga cf. Z. V., *Vj.* 1968, 117 sq., n. 63—65. — U kasnoantičko vrijeme bio je ondje zapušteni municipij *Regii Lepidi*, cf. M. Degani, o. c., 30.

¹⁰³ M. Degani, o. c., 43—53, tab. IX—XIV. — Cf. J. Werner, *ibidem*.

¹⁰⁴ V. Bierbrauer, *B Vbl* 36, 1971, 149, 157, tab. 14. — Vidi ovdje bilješku 40.

¹⁰⁵ Par fibula Reggio Emilia razlikuje se u stilskim pojedinostima npr. od istovremenog srodnog para fibula s lombardijskog nalazišta Pavia-Torriano (cf. A. Peroni, *Oreficerie e metalli lavorati tardoantichi e altomedievali del territorio di Pavia*, *Catalogo*, 1967, 116, no. 73, 74, tab. 3 i XVIII), a pogotovo od poznatog furlanijskog nalaza fibule ranog 6. st. Udine = Videm-Planis (pogrešno Castel Porpetto) (cf. M. Brozzi, *Aquileia Nostra XXXIV*, 1963, 143, n. 21, fig. 3), ograničavajući se ovdje na primjere fibula s očitom podunavskom stilskom tradicijom. — O stilskim varijantama V. Bierbrauer, o. c., 152 sq.

podunavske prethodnike, koje prvenstveno reprezentira svojom jasno izvedenom ornamentikom spiralnih kuka i trostrukih V-motiva veoma kvalitetan par fibula (tab. VII, 53) iz ostrogotskog groba s posavskog nalazišta Beograd-Čukarica;¹⁰⁶ taj grob datiramo u kasnije 5. stoljeće, i to s obzirom na poznatu ostrogotsku seobu s mezijskog donjeg Podunavlja uzvodno Dunavom uz *Singidunum* kroz Posavinu u Italiju, ne poslije 488—489. godine.¹⁰⁷

Valja podsjetiti na to da u srednjem Podunavlju na području rimske provincije Panonije djeluju u drugoj polovici 5. stoljeća značajne zlatarske radionice, čije se izrađevine pripisuju tzv. nakitnoj skupini Karavukovo (= Bácsordas), gdje su se proizvodili za germanski vladajući sloj raskošni primjerci kopča i fibula, karakteriziranih osebnim veoma gusto komponiranim ornamentom naglašeno reljefnih spiralnih vitica (tab. VIII, 54, 56; IX, 55), i to znalački rađenim dubokim rovašenjem, koje ima nesumnjivo svoje neposredno podrijetlo u kasnoprovincijalnom zapadnorimskom stvaralaštvu; ovu arheološki utvrđenu činjenicu poblize ne komentiramo, ali napominjemo da je nakitna skupina Karavukovo zastupana u Karpatskoj kotlini na 17 nalazišta i da su Ostrogoti donijeli s panonskog tla svojom seobom u Italiju takav nakit, dokumentiran ondje na barem 3 nalazišta.¹⁰⁸ Kao zlatarski odraz tog događaja zapažamo na italskom tlu gdje su sačuvane ostrogotske raskošne fibule, koje vjerojatno nisu donesene iz Podunavlja, već su izrađene u Italiji oko 500. godine s jasnim »karavukovskim« značajkama rovašenja, kako to razabiremo npr. na neobjavljenim velikim primjercima (tab. X, 57, 58) iz uništenih grobova u okolici toskanskog grada Chiusi.^{108a} U našem tekstu ne

¹⁰⁶ Grob je prvotno objavljen s imenom nalazišta Ostružnica, ali je situiran susjedno na položaju Ješića pesak u Čukarici, danas posavskom predgrađu Beograda, gdje je prethodno uništeno nekoliko grobova; za inventar groba cf. M. Tatić-Đurić, Zbornik radova Nar. muz. u Beogradu I, 1956—1957, 161—183, fig. 1—8. — J. Kovačević, S. N., 117 sq., fig. 7—9, tab. V, 1, 2. — Fibule (tab. VII, 53) tog groba pripisuju se u navedenoj lit. tzv. tipu Aquileia, što ne smatramo dovoljno preciznom ni uvjerljivom atribucijom; naše mišljenje, kao ovdje u tekstu, iznijeli smo već 1962. g., cf. Z. Vinski, Atti del VI Congresso ISPP Roma 1962, vol. III, 1966, 150.

¹⁰⁷ Z. Vinski, ibidem. — Za smjer kretanja Ostrogota cf. isti, Zbornik radova Nar. muz. u Beogradu IV, 1964, 172 sq., n. 71 (lit.). — Cf. W. Ensslin, o. c., 62—65.

¹⁰⁸ O grobnom nalazu Karavukovo (južna Bačka) i značajkama te nakitne skupine, prozvane po tom ključnom nalazu seobe naroda, sa statističkim podacima itd.: Z. Vinski, Vijesti muz. i konz. Hrv. XI, 1962, 75—79 — Isti, S. N., 42 sq. (s popisom starije lit.). — Isti, Atti del VI Congresso ISPP Ro-

ma 1962, vol. III, 1966, 149 sq. — G. Annibaldi i J. Werner, o. c., 356—373. — V. Bierbrauer, o. c., 146 sq. — Reproduciramo kopču grobnog nalaza Karavukovo (tab. VIII, 54) (fotografiju dugujemo I. Kovrig, Budapest), nadalje stilski veoma karakterističan par fibula (tab. IX, 55) gepidskog grobnog nalaza Gáva u gornjem Potisju (G. Annibaldi i J. Werner, o. c., 368, tab. 43), a također i par fibula (tab. VIII, 56) s nalazišta Sr. Mitrovica (cf. D. Dimitrijević, S. N., 94, tab. V, 3) iz ostrogotskog ili gepidskog groba, situiranog unutar bedema kasnoantičkog grada Sirmijuma; ondje, doduše u M. Mitrovici otkrivena je 1969. g. radionički analogna kopča u neobjavljenom gepidskom grobu (taj podatak dugujemo S. Pavlović, Beograd). — Za 3 nalazišta (Acquasanta, Aquileia, Pavia-Torre del Mangano) s 4 evidentirane kopče nakitne skupine Karavukovo u Italiji cf. G. G. Annibaldi i J. Werner, o. c., 363, fig. 8 (karta), tab. 37, 39, 42,1 i 47,1.

^{108a} Dvije neobjavljene radionički slične a nejednake fibule (srebro, pozlata, nielo, almandin) (tab. X, 57, 58) s nesačuvanog nalazišta u okolici grada Chiusi (pokrajina Tos-

slijedimo daljne oblike tipološkog razvoja tih fibula, ali pripominjemo da ih valja diferencirati po stilskim pojedinostima od istovremenih fibula varijante »Reggio Emilia«. Par fibula iz značajnog groba Beograd-Čukarica ne razlikuje se doduše ni u datiranju ni u etničkoj atribuciji, kao ni kvalitativno zlatarsko-tehnički od raskošnih proizvoda nakitne skupine Karavukovo. Ornamentika na čukaričkim fibulama (tab. VII, 53), na koju smo ukazali, nema zapravo izričite značajke stila Karavukovo proprie dictu,¹⁰⁹ iako je s njime srodna u širem smislu, ali se ne bi smjela pribrojiti istom estetsko-stilskom konceptu, jer valja imati na umu više istovremenih radioničkih središta, u kojima nije ukus zlatara bio uvijek uniformno izjednačen. U ovcem radioničkom krugu rovašenih zlatarskih proizvoda srednjeg Podunavlja trebalo bi nakitne oblike ukrašene poput reprezentativnih fibula Beograd-Čukarica pripisati zasebnoj podunavskoj podskupini, za sada bezimenoj, jer za nju još nije moguće determinirati radioničko središte, kako bi to mogao biti, zbog više opravdanih ovdje nespecificiranih argumenata, za nakitnu skupinu Karavukovo antički velegrad Sirmijum-Sr. Mitrovica.¹¹⁰ Tu bezimenu podunavsku podskupinu fibula kasnog 5. stoljeća ne smatramo neposredno ovisnom od pontske, tj. krimsko-gotske skupine rovašenih fibula¹¹¹ (usprkos srodnom rasporedu spiralne ornamentike), jer je spiralno-vitičasti stil rovašenja kasnoantičkog podrijetla zapravo djelovao iz srednjeg Podunavlja prema Crnome moru, a ne obratno, pa se krimsko-gotski primjerci rovašenih fibula i kopča ne

cana) čuva Musée des Antiquités nationales, St. Germain-en-Laye, kod Pariza (dopuštenje za objavu i foto-snimke 1:1 dao nam je direktor tog muzeja R. Joffroy); one nisu u lit. zapažene ni vrednovane. — Ukazujemo na podunavsku paralelu, tj. na raskošan par fibula s nepoznatog nalazišta u Karpatskoj kotlini (Cs., Gep., tab. CCVI, 1, 2), te na nešto jednostavnije italske paralele, tj. na par fibula s nalazišta Salino u pokrajini Abruzzo (N. Åberg, o. c., 19, fig. 34), kao i na potonjima tipološki blisku fibulu navodno s nalazišta Chiusi (H. Kühn, *The Art Quarterly* 1, 1938, 271 sqq., fig. 6). — S terena oko grada Chiusi spominje lit., uz mnogobrojne langobardske nalaze (N. Åberg, o. c., 163 sq.), također par skromnije spiralnim motivom ukrašenih ostrogotskih fibula (zbirka A. Ancona, Milano), cf. J. de Baye, *Industrie longobarde etc.*, 1888, 36, 41, 111, tab. IV, 9.

¹⁰⁹ Stil nakitne skupine Karavukovo prvenstveno obilježavaju gusto, tj. gotovo bez odstojanja veoma reljefno rovašene veće i manje spirale, smještene po mogućnosti u što većem broju na površinu nakita, vidi npr. kopču Karavukovo (tab. VIII, 54), fibule

iz Sr. Mitrovice (tab. VIII, 56) i Sr. Karlovca-Rovine (tab. XIII, 73) (Z. Vinski, *Vijesti muz. i konz.* Hrv. XI, 1962, fig. 1, 3, 2), a gotovo fibule s kopčom s nalazišta Domo-lopuszta i Gáva (tab. IX, 55) u Mađarskoj (G. Annibaldi i J. Werner, o. c., tab. 45, 43, 44), nadalje fibulu navodno iz Transilvanije (?), ali vjerojatnije negdje iz Srijema (H. Bott, *Reinecke-Festschrift*, 1950, 28, n. 10, tab. 2, 6), itd. — U nekropolama potiskih Gepida susreću se također fibule 6. st. s već degeneriranim ukrasom »karavukovskog« stila (tab. XI, 59), tako npr. Szentes-Nagyhegy, grob 77 (Cs., Gep., 57 sq., tab. XXXIII, desno), itd.

¹¹⁰ Z. V., Vj. 1971, 52. — Vidi ovdje bilješku 108.

¹¹¹ To su fibule tzv. tipa Kerč, kako ih naziva H. Kühn, *Die germanischen Bügelfibeln d. Völkerwanderungszeit i. d. Rheinprovinz etc.*, 1965, 92—94, tab. 62,3, 1—7, tab. 63, 3, 8—13. Autorovo datiranje fibula tipa Kerč u 5. st. je proizvoljno i neosnovano. — Cf. J. Werner, *Reinecke-Festschrift*, 1950, 164, n. 37. — Isti, *Fib. Diergardt*, 30 sq., no. 113—117 (dat. prva polovica 6. st.).

mogu datirati prije 6. stoljeća.¹¹² Kao paralele za fibule Beograd-Čukarica spominjemo ove podunavske nalaze: Sokolnice, grob 5, malo groblje u južnoj Moravskoj (tab. XI, 60);¹¹³ Szóreg, grob 19, gepidska nekropola u Potisju (tab. X, 61);¹¹⁴ nepoznato nalazište u Mađarskoj,¹¹⁵ nadalje u Italiji ostrogotski grobni nalaz Acquasanta, pokrajina Marche (tab. XI, 62).¹¹⁶ Opet je u južnoj Moravskoj, u selu Šlapanice kod Brna, uočen pojedinačni grob ranog 6. stoljeća s italsko-ostrogotskim parom fibula (tab. XI, 63),¹¹⁷ radionički analognih s nešto većim primjercima Reggio Emilia (tab. VI, 52) i Gispersleben (tab. VI, 51). Upućujemo na adekvatnu situaciju u rimskoj provinciji Dalmaciji s obzirom na fibule donešene na dalmatinsko tlo iz Italije u vrijeme Teoderika Velikog, a odgovarajuće paralele u odnosu na italsku varijantu »Reggio Emilia« i njezin prototip Beograd-Čukarica ustanovili smo na dva dalmatinska nalazišta iz na žalost destruiranih ostrogotskih grobova, i to u Mihaljevićima kod Rajlovca (blizu Sarajeva) i u Kašiću (u zaleđu Zadra). Par fibula (tab. XI, 64) iz Mihaljevića nije prilikom objave¹¹⁸ dovoljno determiniran; one su znatno manje od fibula Reggio Emilia i Gispersleben (tab. VI, 52, 51), ali se, iako u reduciranoj izvedbi rovašenog ornamenta, tipološki nadovezuju baš na te primjerke i potječu, poput onih iz Šlapanica (tab. XI, 63), iz istog radioničkog kruga. Valja upozoriti u našem kontekstu na veliku srebrnu fibulu (tab. VII, 65) iz Kašića, s položaja Glavčurak, koju objavitelj ispravno smatra najstarijim italsko-ostrogotskim nalazom na dalmatinskom tlu, ali suviše simplicistički tumači ukras te kašičke fibule samo kao reminiscenciju stila Karavukovo, prenesenu u ovom slučaju iz Italije oko 500. godine.¹¹⁹ Mnoštvo rovašenih spirala na ovoj osebujnoj kašičkoj fibuli ukazuje na stilski utjecaj u navedenom smislu, međutim pažljivim tipološkim vrednovanjem zapažamo da su ornamenta većih spirala u obliku povezanih kuka (na glavi i na nozi), tj. oni nisu izvedeni izričito »karavukovski«, već ih tumačimo kao neposrednu tradiciju ukrašavanja svojstvenog fibulama Beograd-Čukarica (tab. VII, 53); baš su te fibule svojim obličjem, tj. općim tipološkim značajkama, uvjetovale one uzorke što su ih zlatari oponašali, uz primjenu »karavukovskih« stilskih primjesa, prilikom izradbe kašičke

¹¹² To izričito potvrđuju najnovija saznanja u sovjetskoj arheol. lit. (korigirajući zastarjela mišljenja u njem. i rus. lit.); o podunavskim utjecajima na Krimu 6—7. st. i o datiranju fibula u 6. st.: A. K. Ambroz, *Kratkie Soobščeniya etc.* 113, 1968, 11, n. 2. — Isti, *Sovjetskaja Arheologija* 2, 1971, 104, 106, fig. 3, 13 (Kerč.) — Iznimno se pojavljuju na Krimu fibule izrazito »karavukovskog« stilskog obilježja, a za njih smatramo da su prenesene gepidskim posredstvom iz Karpatske kotline na Crno more, npr. 2 primjerka navodno nalazište Kerč (cf. L. A. Maculevič, *Pogrebenije varvarskogo knjaza v istočnoj Evropi etc.* Izvestija gos. Akad. ist. mat. kult. 112, 1934, 108, fig. 22).

¹¹³ J. Řihovský, *Arch. Rozhledy* III, 1951, 177 sq., fig. 149.

¹¹⁴ Cs., *Gep.*, 154, tab. CLXVIII, 18.

¹¹⁵ I. Bóna, *Acta Arch. Acad. Scient. Hung.* VII, 1956, 208, tab. LII, 5.

¹¹⁶ G. Annibaldi i J. Werner, o. c., 360, 364, tab. 41,4. — Fibula (tab. XI, 62) sa stilski reduciranim ukrasom po podunavskom prototipu, poput fibule Sokolnice (tab. XI, 60), donesena je u Italiju u kasnom 5. st. — Za paralelu s italskog nepoznatog nalazišta cf. J. Werner, *Fib. Diergardt*, 25, no. 81, tab. 18,81.

¹¹⁷ J. Poulík, *Altoböhmen u. Althmähren I*, 1941, 129, fig. 2,1, 2. — Cf. J. Werner, *Die Langobarden in Pannonien etc.*, 1962, 68, 146, tab. 27, 1, 2.

¹¹⁸ N. Miletić, *Glasnik Zem. muz. n. s. X*, 1955, 151—154, fig. 1. — Ista, *Nakit u Bosni i Hercegovini etc.* (katalog), 1963, 50, no. 200 (srebro, pozlata, nielo, almandin).

¹¹⁹ J. Belošević, o. c., 133 sq., tab. II. — Isti, *Diadora* 4, 1968, 231 sq., tab. IV.

fibule (tab. VII, 65) istovremeno sa znatno raskošnijim fibulama Chiusi-okolica (tab. X, 57, 58), svakako negdje na tlu Teoderikove Italije.¹²⁰ Ondje su u prvoj trećini 6. stoljeća sveudilj primjenjivani adekvatni ili srodno varirani rovašeni spiralni motivi, kako to razabiremo npr. na ostrogotskoj fibuli Kranj, grob 73/1904 (tab. III, 30),¹²¹ vjerojatno rađenoj u Italiji, koja u znatno pojednostavljenoj formi nastavlja stilsku tradiciju beogradsko-čukaričkog prototipa, a tipološki je usporediva sa srebrnom fibulom zakopanom u Kašiću. S ovim zapažanjima, nesagledanim u literaturi, zaključujemo za sada naš osvrt na ostrogotske rovašene fibule.^{121a} Pripominjemo da se takve po svoj prilici u Italiji proizvedene fibule mogu slijediti u grobljima na redove u predalpskom području Slovenije i u manje više nesigurno dokumentiranim grobovima na provincijalno-dalmatinskom tlu. Pojedini nalazi tih fibula tipološki upotpunjuju odgovarajući ostrogotski fundus na Apeninskom poluotoku, iako neposredne paralele nisu redovita pojava. Konačan sud o tim pitanjima moći će se determinirati nakon sustavne objave sveukupnog ostrogotskog fundusa Italije, što se sada priprema (u Bierbrauerovu djelu) u Spoletu. O nezapaženim problemima, što ih nameću pojedini nalazi istočnogermanskih rovašenih fibula 6. stoljeća u Jugoslaviji, raspravljamo naknadno u ekskursima I i II.

Napokon se želimo s gledišta suprotnog vrednovanja osvrnuti na pitanje o utjecajima Tirinžana na Ostrogote, jer ih u našem kontekstu ne smijemo mimoći. Arheološki podaci, kojima raspolažemo, doista su malobrojni, uključivši i navedene nalaze tirinškog podrijetla na teritoriju Jugoslavije, o kojima smo uvodno raspravljali. Međutim u ostrogotskoj Italiji ipak su morali postojati i tirinški kulturni utjecaji, a kao zanimljiv putokaz navodimo historijskim izvorom zajamčeno pouzdan podatak, kako slijedi: nakon već spomenutog vjenčanja Amalaberge s Herminafriдом oko 510. godine,¹²² zabilježio je Kasiodor (Var. IV, 1) uzvratni vladarski poklon Herminafriđov Teoderiku Velikom, koji se radovao darovanim tirinškim izuzetno vrsnim konjima.¹²³ Tirinžani su, naime, cijenili upotrebu konja, što se

¹²⁰ Italsku radioničku pripadnost ove fibule iz Kašića (tab. VII, 65) indicira na njezinoj glavi ispod spiralnih kuka također vertikalno narebreni ukras; taj nedostaje kako rovašenim podunavskim fibulama »karavukovskog« obilježja tako i primjercima Beograd-Čukarica (tab. VII, 53). Još naglašenija polja s vertikalno narebrenim ukrasom uočljiva su na fibulama Reggio Emilia (tab. VI, 52), Gispersleben (tab. VI, 51), Kranj, grob 19/1902 (tab. III, 33) (vidi ovdje bilješku 81), Udine = Videm-Planis (cf. M. Brozzi, *ibidem*) i na više nespomenutih italsko-ostrogotskih primjeraka. Nešto drugačije je komponiran odgovarajući ukras na glavama fibula Chiusi-okolica (tab. X, 57, 58). Na glavama gepidskih fibula 6. st. u Potisju pojavljuje se odgovarajući ukras samo izuzetno (npr. tab. IV, 38), ali ga zapažamo na »Rieglovu primjerku« (tab. III, 34) u nekropoli

Kranj (vidi ovdje bilješku 82).

¹²¹ Fibula Kranj grob 73/1904 (iskopavanje Žmaučevo 1903. g.), cf. J. Žmauc, o. c., 237 sq., fig. 214d; fibula (tab. III, 30) je sačuvana u sekundarnoj upotrebi u langobardskom grobu (vidi ovdje bilješku 65).

^{121a} Napomena u korekturi: nakon dovršenog rukopisa nije više bilo moguće uvrstiti citate iz upravo izašlog rada o neobjavljenim ostrogotskim nalazima u piemontskom mjestu Tortona, od kojih smo pojedine spominjali ovdje u bilješkama 69, 74 i 75; objavio ih je V. Bierbrauer, *Bollettino della Società Pavese di Storia Patria XXII—XXIII*, 1973, 3—27, tab. 1,1—2 (par fibula), tab. 2,3 (kopča) etc.

¹²² Vidi ovdje bilješku 40 s pripadnim tekstom.

¹²³ Konji rijetke pasmine, srebrnasto-bijele dlake, cf. W. Ensslin, o. c., 246, no. 3.

arheološki manifestira u relativno znatnom broju zasebno sahranjenih konja, sačuvanih u sklopu tamošnjih groblja na redove.¹²⁴ Na Apeninskom poluotoku nema, kako je poznato, u prvoj polovici 6. stoljeća ostrogotskih većih groblja na redove — kao što su npr. ona Ostrogotima srodnih Gepida u Potisju i u Srijemu — i taj nedostatak smanjuje u znatnoj mjeri opseg arheološkog istraživanja ostrogotske grobne baštine, odnosno i ispitivanje mogućih utjecaja na njihovu materijalnu kulturu. Te negativne okolnosti valja imati na umu ako postavimo opravdano pitanje o vjerojatoj pojavi tirinških fibula u Italiji, gdje se one uglavnom nisu sačuvale. Izuzetak predstavlja osobiti oblik raskošnih fibula (tab. XII, 69) prve polovice 6. stoljeća, nađenih kao par baš u samoj Raveni i pojedinačno opet u toskanskom gradu Chiusi.¹²⁵ Sva je prilika da su one panonsko-langobardskog podrijetla, po karakterističnom obličju glave i veoma reljefno rovašenoj ornamentici (tradicija »karavukovskog« u Panoniji udomaćenog stila),¹²⁶ međutim osebujno oblikovanje noge u obliku ptičjeg repa ukazuje pouzdano na tirinški utjecaj, ovdje s ukrasnim dodatkom nasuprotnih glavicica ptica grabilica.¹²⁷ Ovakova izuzetno naglašena tipološka hibridnost može se objasniti neposrednim vezama podunavsko-panonskih Langobarda s Tiringijom u prvoj polovici 6. stoljeća; za arheološku potvrdu u tom smislu navodimo parove izrazito langobardskih fibula, ukrašenih rovašenim spiralnim viticama »karavukovske« stilske tradicije, a one su izravno iz sjedišta panonskih Langobarda dospjele u upotrebu tirinškog vladajućeg sloja, što je vidljivo u bogatim ženskim grobovima 57 i 52 nekropole Weimar-sjeverno groblje.¹²⁸ Uzmemo li se u obzir ova arheološka zapažanja i historijske

¹²⁴ Evidentirano je 48 grobova konja pretežno bez jahača (između 450—600. g.), cf. B. Schmidt, *Varia Archaeologica* (Unverzagt-Festschrift), 1964, 205 sq., fig. 6 (karta). Zasebna sahrana konja u nekoliko grobova registrirana je u tirinškim nekropolama: Grossörner, Oberwerschen, Stössen, Weimar-sjeverno groblje i dr.

¹²⁵ J. Werner, o. c., 73, n. 1, tab. 29, 7. — Cf. F. Fuchs i J. Werner, o. c., 13, 55, tab. 1, A 1/2, A 3 (sa starijom lit.).

¹²⁶ Za prvu polovicu 6. st. navodimo paralele kako slijede: fibula u *Aquincum*-Obuda (= Stari Budim) (Bóna, o. c., 217 sqq., tab. XLVIII, 1, 2); veliku fibulu (tab. XII, 67) u spominjanom grobu Ulpijana (Z. V., Vj. 1968, tab. II, lijevo dolje; vidi ovdje bilješku 43); fibule langobardskog groba Gross-Harras u Donjoj Austriji, kao i manji primjerak langobardske fibule (tab. XII, 68) iz uništenog groba u Sisciji (J. Werner, o. c., 67, tab. 25, 12, 13 i tab. 26, 4). Na navedenim langobardskim fibulama tipično je reljefno duboko rovašenje, i to (izuzevši primjerke *Aquincum*) u kombinaciji spiralne vitice na glavi i meandra na nozi fibule.

¹²⁷ Za oblike noge u formi ptičjeg repa na

tirinškim fibulama vidi ovdje tab. I, 10 (Weimar-ulica Cranach), tab. I, 11 (Artern) i tab. I, 12 (Weissenfels); više takovih fibula iz Tiringije donosi B. Schmidt, 1961, tab. 38, n-q, s, tab. 39, a-d. — Za analogan oblik noge s dodanim nasuprotnim glavicama ptica grabilica cf. N. Åberg, *Die Franken u. Westgoten i.d. Völkerwanderungszeit*, 1922, fig. 184 i 185. — Nadalje spominjemo par fibula (tab. XII, 70) s tirinškog groblja Mühlshausen-šljunčara (B. Schmidt, 1961, 121, tab. 31 k), koje možda predstavljaju hibridan tirinško-ostrogotski oblik (?)

¹²⁸ Za historijsku pozadinu i panonsku proizvodnju rovašenih langobardskih fibula u tirinškoj upotrebi cf. H. Bott, o. c., 27—32. — Za sadržaj grobova 57 i 52 Weimar-sjeverno groblje cf. B. Schmidt, 1970, 84. — Za fibule groba 57 cf. B. Schmidt, 1961, tab. 32, a = H. Bott, o. c., tab. 1, 5. — Za fibule groba 52 cf. N. Åberg, o. c., 129, fig. 186. — Kao odraz langobardsko-tirinškog kontakta objašnjive su tirinške fibule u nekropoli Kranj (tab. I, 3, 5) (vidi ovdje bilješke 10—16 s pripadnim tekstom), nadalje i one s teritorija Mađarske (npr. tab. I, 7) (vidi ovdje bilješku 22).

moćnosti, opravdana je pretpostavka da su osebujni primjerci fibula Ravena/Chiusi (tab. XII, 69) doneseni već u podmaklo vrijeme Teoderikova vladanja iz Tiringije u ostrogotsku Italiju,¹²⁹ ali ne poslije 540. godine, kada je Justinijanov vojskovođa Belizar uspostavio u Raveni istočnorimsku vlast.¹³⁰

Preostaje nam u Italiji — doduše nakon sloma ostrogotske vlasti — još samo jedan sačuvani nalaz tirinške fibule (tab. XII, 71), o kojoj je u literaturi bilo u više navrata govora,¹³¹ nađene na furlanijskom tlu, u sklopu nekropole Cividale del Friuli, Porta San Giovanni = Čedad-Sv. Ivan. Pripisuje se drugoj tipološkoj seriji tirinških fibula, kojima je zaglavna pločica oblikovana od dvaju antitetično komponiranih glava ptica grabilica,¹³² premda u ovom slučaju toliko stiliziranih da se zoomorfna forma ne može optički slijediti, dok ukras almandinskih uložaka indicira italsko-ostrogotske stilske impulse; u ovoj seriji tirinških fibula, okvirno datiranih od oko 500. do 560. godine, bit će navedena čedadaska fibula vjerojatno mlađa varijanta, proizvedena negdje oko ili prije 550. godine.¹³³ Nekropola Čedad-Sv. Ivan, smještena izvan bedema sredovječnog grada, poznata kao najstarije langobardsko groblje na redove u Italiji, datirana je prema signifikantnim grobnim cjelinama u vrijeme od poslije 568. godine do u prvo desetljeće 7. stoljeća.¹³⁴ Prilikom velike seobe Langobarda 568. godine u Italiju mogla se infiltrirati samo brojčano mala skupina Tirinžana,¹³⁵ pa ta neznatna etnička primjesa nije ostavila vidan arheološki dokučiv trag u tadašnjim grobljima na redove kasnijeg 6. stoljeća. Ova tirinška fibula (tab. XII, 71) iz neidentificiranog groba u nekropoli Čedad-Sv.

¹²⁹ J. Werner, o. c., 73, n. 1.

¹³⁰ Vidi ovdje bilješku 42. — S fibulama Ravena / Chiusi (tab. XII, 69) srodna je fibula nađena u alpskom gradu Trento (S. Fuchs i J. Werner, o. c., 13, 55, tab. 1A 4), gdje je ona možda zakopana u kasnije vrijeme ostrogotske vlasti, ali je znatno više istovremeno rađenih podunavskih, tj. panonsko-langobardskih fibula, evidentiranih dijelom u sačuvanim grobovima na nekoliko značajnih grobnih nalazišta u Italiji, ipak dospjelo u zemlju nakon velike langobardske seobe odnosno langobardskog pohoda pod Alboinom 568. g. (za dokumentaciju cf. J. Werner, o. c., 41, 73, tab. 24, 7, 8, tab. 25, 11, tab. 28, 1, 2, 6, tab. 29, 3—6, tab. 30, 3, tab. 31, 3, tab. 33, 1 etc.). — O arheol. posljedicama tog događaja cf. J. Werner, o. c., 88—91.

¹³¹ Lit.: N. Åberg, *Die Goten u. Langobarden in Italien*, 1923, 38, fig. 71. — H. Kühn, *Schumacher-Festschrift*, 1930, 347, tab. 44, 17. — S. Fuchs i J. Werner, o. c., 13, 55, tab. A, A 5. — B. Schmidt, 1961, 128, tab. 37. q.

¹³² B. Schmidt, *ibidem*. — Čedadskom je primjerku (tab. XII, 71) noga oštećena, ali se pripisuje ovalnom obliku, udomaćenom u srednjoj Evropi. — Usporedi noge navede-

nih fibula u grobovima 57 i 52 nekropole Weimar-sjeverno groblje (vidi ovdje bilješku 128).

¹³³ Za datiranje serije i za paralele cf. B. Schmidt, 1961, 128 sq., tab. 37, n-s. — Cf. H. Kühn, o. c., 346 sq., tab. 44, 1 (raniji oblik), tab. 44, 14—17. — Kühnovo datiranje (o. c., 347) čedadaska fibule (tab. XII, 71) od 570. do 580. g. smatramo neobrazloženo suviše kasnim.

¹³⁴ N. Åberg, o. c., 150—152. — S. Fuchs, *Memorie Storiche Forogiuliesi XXXIX* (1943—1951), MCMLI, 1—13, tab. I—XIII. — M. Brozzi, *Problemi della civiltà e dell'economia longobarda etc.*, 1964, 117—122, tab. I, II. — O topografiji langobardskih groblja izvan bedema grada Cividale del Friuli = Čedad cf. isti, *Jahrb. RGZM* 15, 1968, 143 sqq., fig. 2 (nacrt).

¹³⁵ Poznati historičar L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, 1969, 579, smatra mogućim da je o Langobardima ovisna manja skupina Tirinžana vjerojatno sudjelovala u langobardskom pohodu pod Alboinom u Italiju. Historijski su podaci u tom smislu prilično neodređeni, a postojeća arheološka dokumentacija ne pruža oslonac za ovu pretpostavku.

Ivan nije dokaz za tirinšku etničku prisutnost, jer je po svoj prilici bila u upotrebi panonskih Langobarda, kako smo to već uočili u dva uvodno prikazana groba (tab. I, 3, 5) velike nekropole Kranj.¹³⁶

Pri završetku naših razmatranja o rovašenim fibulama valja upozoriti i na to da švedska literatura spominje s furlanijskog tla, navodno iz okolice grada Udine = Videm, još jedan primjerak fibule,¹³⁷ ograničivši se na njezin sumarni opis; međutim, ta je fibula ostala neobjavljena, a nije ni evidentirana u muzejskim zbirkama Italije.¹³⁸ Navedeni opis,¹³⁹ iako to ne specificira, ukazuje baš na izrazito tirinšku fibulu s nota bene rombično oblikovanom oštećenom nogom. Podsjećamo na to da su u fundusu tirinških fibula rombično oblikovane noge rijetka pojava, koja iskonski potječe od ostrogotskog utjecaja.¹⁴⁰ Sva ova zapažanja dovela su nas do zaključka da se sumarni opis u švedskoj literaturi¹⁴¹ zapravo ne odnosi na nalaz tobože s furlanijskog tla, već na uvodno objavljen primjerak tirinške fibule (tab. I, 1), evidentno nađene u Saloni, kamo je dospjela vjerojatno iz Ravene za ili neposredno poslije vladanja Teoderika Velikog. Salona je ujedno i najjužnije nalazište u Evropi, do kojega je ostrogotskim posredstvom dopro specifično tirinški tip fibule, tj. pouzdano u Tiringiji proizveden nakit. Polazištem za našu raspravu smatramo objavu i interpretaciju tog u jugoistočnoj Evropi doista rijetkog nalaza seobe naroda na salonitanskom tlu.

¹³⁶ Vidi ovdje bilješke 10—16 i 128 s pripadnim tekstom. — Za daljne podatke o langobardsko-tirinškim vezama u prvoj polovici 6. st. cf. J. Werner, o. c., 18 sqq., 92. sq.

¹³⁷ N. Åberg, Die Franken u. Westgoten i.d. Völkerwanderungszeit, 1922, 127.

¹³⁸ Corpus fibula langobardskog vremena u Italiji (S. Fuchs i J. Werner, o. c., passim) nije registrirao fibulu koju se sumarno opisuje u švedskoj lit., (v. ovdje bilj. 137 i 139).

¹³⁹ N. Åberg, Die Goten u. Langobarden in Italien, 1923, 38, n. 1.

¹⁴⁰ Vidi ovdje bilješku 29.

¹⁴¹ N. Åberg, ibidem, navodi pri opisu doslovce: »Salin, Museumsnotizen«. — Dodajemo slijedeće objašnjenje: Iz predgovora knjige N. Åberg, o. c., III sq., razabiremo da se on služio, uz ostalo, muzejskim zabilješkama švedskog učenjaka B. Salina. Treba napomenuti da je N. Åberg sljedbenik u švedskoj udomaćene komparativno-tipološke metode, kojom je započeo O. Montelius i nastavio B. Salin, primijenivši istu metodu na metalni fundus seobe naroda širom Evrope, i to u djelu B. Salin, Die altgermanische Thierorna-

mentik etc., 1904, passim. U predgovoru donosi B. Salin po državama alfabetski svrstan opsežan popis mnogobrojnih muzeja, što ih je posjetio tijekom zadnjeg desetljeća 19. st. (o. c., VI—IX), prikupivši u svojim muzejskim zabilješkama golem arheološki fundus, kao osnovicu za razradu tematike o zvjerinjim stilovima seobe naroda, reproducirajući u svom djelu bogat izbor njemu važnih metalnih nalaza. Pored mnogih muzeja u Italiji posjetio je B. Salin u našoj zemlji, uz ostale, Arheološki muzej u Splitu (o. c., VIII, IX). Sva je prilika da se u ostavštini opsežnih muzejskih zabilježaka B. Salina potkrala pogreška o nalazištu s obzirom na fibulu navodno iz okolice grada Udine = Videm, kako je to preuzeo odanle N. Åberg. Nije naime igra slučajnosti da kasnija arheol. lit. (npr. J. Werner, o. c., passim; vidi također ovdje bilješku 138), gdje bi trebalo biti ta fibula registrirana, štiti baš o tom nalazu. Ovim komentarom nastojimo objasniti naš ispravak o mjestu nalazišta na osnovi istraživanja fibula tirinškog radioničkog podrijetla na teritoriju Jugoslavije.

EKSKURS I

U našem razmatranju o rovašenim fibulama kasnog 5. i ranijeg 6. stoljeća u Jugoslaviji nismo uzeli u obzir one nalaze podunavskih ranih ostrogotskih fibula, datiranih \pm 450. godine, koji nisu signifikantni za tipološki razvoj ornamentike na fibulama nakon 500. godine.¹⁴² O njima bi trebalo raspravljati s drugačijeg gledišta, tj. zajedno s kategorijom ostrogotskih fibula od srebrnog lima kasnog 4. i 5. stoljeća. Nadalje smo ostavili po strani od rovašenih fibula 6. stoljeća kako tzv. fibule s izjednačeno širokom nogom, evidentirane u langobardskom sklopu nekropole Kranj, tako i s gepidskih groblja nekoliko objavljenih i neobjavljenih gepidskih fibula, koje tipološki odudaraju od osnovnog oblika istočnogermanskih fibula sa spiralnim ukrasom, zastupljenog bilo kod Gepida bilo kod Ostrogota.

Osvrnuvši se na nakitnu skupinu Karavukovo spomenuli smo i veliku fibulu (tab. XIII, 73) s podunavskog nalazišta Sr. Karlovci-Rovine,¹⁴³ gdje je — na terenu panonskog limesa — uništeno veće groblje, po svoj prilici gepidske pripadnosti. Ona je ukrašena prema ukusu radionica stila Karavukovo, ali je u oblikovanju trapezoidne noge i po ulošcima almandina na krakovima zaglavne pločice usporediva s oblicima gotskih rovašenih fibula izvan srednjeg Podunavlja, i to: Arčar na Dunavu kod Vidina (par) i nepoznato nalazište u Bugarskoj,¹⁴⁴ nadalje na Crnom moru Histria (rumunjska Dobrudža),^{144a} te Artek i Kerč na Krimu.¹⁴⁵

¹⁴² Imamo na umu rovašene fibule 5. st. s uglato-geometrijskim motivima, i to par inače veoma važnih većih fibula ostrogotskog groba u Zemunu-gradski park (Z. Vinski, S. N., 103, no. 1, tab. IV, 1, s lit.), nadalje par malih fibula vjerojatno ostrogotskog groba u Bačkom Monoštoru i analogne primjerke iz Siska i Martinske Vesi (Z. Vinski, Atti del VI Congresso ISPP Roma 1962, vol. III, 1966, 149, n. 17—19. — Za rasprostranjenost tog uniformnog tipa malih fibula cf. J. Werner, Slovenská Archeológia VII, 1959, 428 sq., fig. 5, 1—3, tab. VI, 5—12).

¹⁴³ Z. Vinski, S. N., 91, no. 1, tab. IV, 3, s lit. — Vidi ovdje bilješku 109.

¹⁴⁴ K. Tackenberg, Izvestija na Blgarskija arh. inst. V, 1928—1929, 266, sq., fig. 133, b, c, fig. 132. — Cf. H. Kühn, Die germanischen Bügelfibeln d. Völkerwanderungszeit i. d. Rheinprovinz etc., 1965, 98, tab. 64, 4, 9—11. — Pripominjemo da je S. Mihailov, Izvestija na Arh. inst. BAN XXIV, 1961, 37—60, nastojao prikupiti u zadnje vrijeme fibule seobe naroda s teritorija Bugarske, što mu je samo djelomično uspjelo, jer navodi i nekoliko nedostupnih primjeraka bez reprodukcije, nadalje je svom popisu dodao i izbor kasnoantičko-provincijalnih fibula. Autorova osnovna

konceptija o fibulama seobe naroda nije prihvatljiva, pa njegovo tumačenje izostavljamo bez komentara.

^{144a} Fibula s antičkog urbanog naselja *Histria* tipološki je najbliža fibuli Sr. Karlovci-Rovine (tab. XIII, 73), pedantno je objavljena u opsežnijem članku, cf. P. Aurelian, Studii și cercetări de istorie veche 16, 1, 1965, 67—91, fig. 1—3. S obzirom na obilježje groblja u čijem je sklopu nađena histrijska fibula, autor smatra da je ona (o. c., 76, fig. 1—3) zakopana u kasnom 6. ili čak početnom 7. st.; s istog nalazišta spominje drugi tipološki sličan, iako slabo sačuvan primjerak (o. c., 82, fig. 7, 8). Fibulu Sr. Karlovci-Rovine uvrstio je posve opravdano u svoju tipološku podskupinu »Histria-Arčar« (o. c., 82 sqq., fig. 9 karta). Autorovo izlaganje nije potrebno u kontekstu našeg ekskursa dalje slijediti, premda bi ono zaslužilo šire komentiranje. Također ostavljamo po strani ostale fibule seobe naroda s teritorija Rumunjske.

¹⁴⁵ Nalazište Artek: N. I. Rjepnikov, Izvestija Imp. arh. komm. 19, 1906, 36, 49, tab. VI, 8 (par). — Nalazište Kerč: G. Behrens, Mainzer Zeitschrift XVII—XIX, 1921—1924, 77, fig. 5,1—Cf. H. Kühn, o. c., tab. 63,4, 6.

Namjerno smo do sada zaobišli poznati grobni nalaz iz okolice Travnika — na provincijalno-dalmatinskom tlu — tj. s rimskog lokaliteta Pećinska Rika na Bili iznad Gornje Pećine,¹⁴⁶ obilježen parom oštećenih rovašenih fibula (tab. XIII, 72). Iako je atribucija tog nalaza gotovo sigurno ostrogotska, došli smo do zaključka da taj par fibula — za razliku od ostalih rovašenih fibula na dalmatinskim nalazištima — nije morao biti proizveden u ostrogotskoj Italiji ranog 6. stoljeća, jer se tipološki usporedive fibule iz italskih radionica razlikuju po debljini krakova i u pojedinostima kompozicije rovašenog ukrasa na zaglavnoj pločici.¹⁴⁷ Naprotiv, smatramo da par fibula grobnog nalaza s Pećinske Rike, datiranog u prvu trećinu 6. stoljeća, valja radionički približiti pontskoj skupini rovašenih fibula,¹⁴⁸ izrazitije zastupanoj u zaklonjenom području poluotoka Krima. Fibule s Pećinske Rike su po svom općem izgledu i spiralno-vitičastom načinu ukrašavanja veoma bliske fibuli (tab. XIII, 74) s nalazišta Vojnikovo u bugarskoj Dobrudži,¹⁴⁹ a taj je primjerak radionički identičan s krimsko-gotskim fibulama prve polovice 6. stoljeća, npr. s grobnih nalazišta Artek i Kerč.¹⁵⁰

Na sadašnjem teritoriju Bugarske mogu se slijediti germanski nalazi seobe naroda uglavnom na sjevernom, tj. podunavskom području, uključivši i pripadajuće predjele zaleđa crnomorske obale. Nalazišta su ondje većinom usredotočena na kasnoantičke fortifikacije. Prema tamošnjim fibulama 5. i 6. stoljeća razabiremo da su se na navedenom arealu ukrštavali pontski kulturni utjecaji s onima iz srednjeg Podunavlja; registrirat ćemo sumarno samo najvažnije primjerke. S nalazišta Lom-Momin Brod (*Almus*) na Dunavu¹⁵¹ spominjemo usput ostrogotske velike fibule od srebrnog lima, a po njihovu dekoru i dimenzijama evidentno su proizvedene u srednjem Podunavlju u drugoj polovici 5. stoljeća.¹⁵² Oko i nakon 500. godine susrećemo se na bugarskom tlu samo s rovašenim istočnogermanskim nakitom. Poznato je nalazište Sadovec, tj. Sadovsko Kale, također zbog raskošnog

¹⁴⁶ A. Hoffer, *Wiss. Mitt. B. u. H. V*, 1897, 258, fig. 4—6. Od tog slučajno uočenog nalaza sačuvan je uz par fibula (opisanih u lit.) također par naušnica s poliedrom i ukrasno zrno od kalcedona (ovdje tab. XIII, 72, 72a, 72b). — B. Salin, o. c., 28, fig. 62. — H. Kühn, o. c., 98, tab. 64, 4, 16. — N. Miletić, *Glasnik Zem. muz. n. s. X*, 1955, 152 sq., fig. 2, b, c. — Ista, *Nakit u Bosni i Hercegovini etc. (katalog)*, 1963, 49, no. 192—194.

¹⁴⁷ Usprkos u osnovi zastarjeloj, dijelom netočnoj i kronološki neodrživoj koncepciji o fibulama tzv. tipa *Aquileia* po H. Kühnu, o. c., 95 sqq., mogu za prvu orijentaciju poslužiti kao primjeri nekoliko fibula iz njegova popisa, i to za italske radionice, o. c., 98 sq., tab. 64, 4, 18, tab. 65, 4, 21—24. — Vidi ovdje bilješke 51, 105 i 120.

¹⁴⁸ U tom smislu treba modificirati naše prijašnje mišljenje o nalazu s Pećinske Rike, cf. Z. Vinski, *Atti del VI Congresso ISPP Ro-*

ma 1962, vol. III, 1966, 150. — Za pontsku skupinu rovašenih fibula vidi ovdje bilješke 111 i pogotovo 112 s pripadnim tekstom.

¹⁴⁹ Fibula potječe iz groblja u rimsko-ranobizantskoj tvrđi u selu Vojnikovo, tj. u crnomorskoj regiji, cf. D. Il. Dimitrov, *Izveštija na Varnenskoto arh. druž. XII*, 1961, 57 sqq., fig. 1 (foto-snimak 1:1 dugujemo D. Il. Dimitrovu, Varna).

¹⁵⁰ Nalazište Artek: N. I. Rjepnikov, o. c., 19, 1906, 36, 49, 62, tab. VI, 2. — Nalazište Kerč: L. A. Maculevič, o. c., 108, fig. 24. — Za daljne pontske paralele cf. H. Kühn, o. c., 97, tab. 63, 4, 1—5. — Za datiranje tog tipa fibula pontskih radionica cf. J. Werner, *Fib. Diergardt*, 29, sq., no. 108, 109, tab. 26, 108, 109.

¹⁵¹ I. Welkow, *Germania* 26, 1942, 48 sq., tab. 10, A, 1—3.

¹⁵² Za analogije na podunavskim nalazištima u Jugoslaviji cf. Z. Vinski, o. c., 148 sq.

nalaza para fibula i pripadne kopče,¹⁵³ obilježenih ukrasnim značajkama stila Karavukovo. I na približno istovremenim fibulama s nalazišta Reka Devnija (*Marcianopolis*)¹⁵⁴ manifestiraju se u načinu dubokog rovašenja dodiri sa srednjim Podunavljem.¹⁵⁵ Naprotiv, spominjane fibule s nalazišta Arčar (*Ratiaria*), uz one bez sačuvanog lokaliteta,¹⁵⁶ podudaraju se tipološki s pontskom skupinom krimsko-gotskih fibula prve polovice 6. stoljeća (Kerč-Artek-Histria)¹⁵⁷ i po svoj prilici su rađene po tim uzorima, dok je fibula s nalazišta Vojnikovo možda i dospjela s Krima u Dobrudžu. Takvi su kontakti bili mogući u Istočnorimskom Carstvu, koje je održavalo veze sa svojim emporijima na Krimu i nastojalo, napose u justinijansko vrijeme, opet vojnički ojačati limes na donjem Dunavu. Treba imati na umu činjenicu da su nakon odlaska Ostrogota pod Teoderikom preostali u Donjoj Meziji u istočnorimskoj vojnoj službi ostrogotski foederati, tzv. *Goti minores*,¹⁵⁸ čijom ostavštinom smatramo većinu navedenog rovašenog nakita prve polovice 6. stoljeća. Pretpostavljamo da su s Krima putem Dobrudže djelovali crnomorski kulturni utjecaji na donjem Dunavu baš u donjomezijskoj regiji, odakle najvjerojatnije potječu fibule zakopane na tlu Sr. Karlovaca-Rovina i Pećinske Rike. U smislu tog radioničkog podrijetla one odudaraju od ostalih istočnogermanskih rovašenih fibula 5. i 6. stoljeća u Jugoslaviji. Odgovarajuća, iako iznimna zapažanja valja i ubuduće sagledati.

EKSKURS II

Tijekom ove rasprave osvrnuli smo se duže ili kraće na gotovo sve većinom ostrogotske, ponajviše motivima spiralnih vitica rovašene fibule vremenski starije i mlađe od 500. godine, koje su po našem znanju evidentirane u Jugoslaviji. Izostavimo li fragmentarnu fibulu iz oštećenog groba nekropole Knin-Greblje,¹⁵⁹ jer nju ne smatramo ostrogotskom, a bit će objavljena u okviru publikacije kninske nekropole, preostaju nam ipak još dva nalaza ostrogotskih fibula bez spiralno-vitičastog ornamenta. Baš zbog toga nismo do sada ova dva nalaza prikazali, pa ćemo ih naknadno uvrstiti, da na taj način upotpunimo arheološku sliku o postojećem fundusu ostrogotskih fibula.

¹⁵³ I. Welkow, *Germania* 19, 1935, 154, tab. 18, 1, 2. — Za opsežan opis i dobre reprodukcije cf. S. Mihailov, o. c., 37—40, fig. 1 i 2.

¹⁵⁴ D. Il. Dimitrov, o. c., 58 sq., fig. 2, 3, 4.

¹⁵⁵ Usporedi npr. ovdje tab. VIII, 56; X, 61; XI, 60. — Skromnije rađeni primjerci, kao npr. fibula s nalazišta Trojansko kod Trnova (I. Welkow, *Germania* 26, 1942, 48, tab. 9, 1, 2, 3) možda su lokalni proizvod, a njihove paralele iz 6. st. mogu se naći u gepidskom Potisju. — Fibulu s nalazišta Novgrad na rijeci Jantra (S. Mihailov, o. c., 44, no. 14, fig. 5, 2) smatramo gepidskim proizvodom.

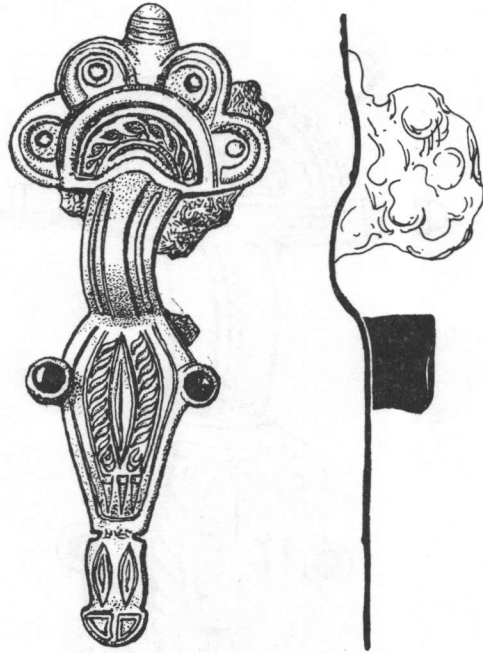
¹⁵⁶ Vidi ovdje bilješku 144. — Manja do sada nespomenuta gotska fibula s nalazišta Arčar (S. Mihailov, o. c., 42 sq., no. 7, fig. 3, 2) je doduše više podunavskog nego pontskog obilježja.

¹⁵⁷ Vidi ovdje bilješke 145 i 144a. — Za datiranje cf. J. Werner, *ibidem*.

¹⁵⁸ L. Schmidt, *Abhandlungen d. Preuss. Akad. d. Wiss. Phil.-hist. Kl.* 10, 1943, 14. — Cf. H. Veters, *Dacia ripensis*, *Schriften d. Balkankomm.* etc. XI/1, 1950, 44 sqq., 56.

¹⁵⁹ Vidi ovdje bilješku 20.

Jedan nalaz predstavlja par italsko-ostrogotskih fibula (sl. 1) iz do sada u literaturi vremenski nedovoljno determiniranog ženskog groba 15¹⁶⁰ sa savijskog nalazišta Ljubljana-Dravljje; o tom oskudno objavljenom, po našem mišljenju etnički kompleksnom groblju na redove bilo je već riječi prilikom atribuiranja para fibula groba 1 (tab. IV, 43), koji smo datirali u Teoderikovo vrijeme, tj. u prvu četvrtinu 6. stoljeća.¹⁶¹ Međutim, navedeni grob 15 smatramo nešto kasnijim — prema historijskoj situaciji na tlu panonske Savije datiramo ga u četvrto desetljeće 6. stoljeća — na osnovu stilskog obilježja rovašenog ornamenta izvedenog motivom jednoreodne pletenice na glavi i na nozi tog para fibula, a taj je ukrasni motiv specifičan stilski kriterij za mlađu skupinu italsko-ostrogotskih rovašenih fibula poslije 530. godine.¹⁶² Na ostrogotskim fibulama u Jugoslaviji

Sl. 1

postoji ornament jednoreodne pletenice samo još u jednom slučaju, i to na glavi fragmentarne fibule Kranj, grob 77/1907 (tab. III, 32),¹⁶³ proizvedene također poslije 530. godine i u naknadnoj upotrebi priložene langobardskom grobu oko ili nešto poslije 550. godine. Do tada približno seže po raspoloživim podacima i trajanje sahrane u groblju Ljubljana-Dravljje.¹⁶⁴ Mlađa skupina italsko-ostrogotskih fibula, obilježena specifičnim ukrasom pletenice, sačuvana je dijelom u ženskim grobovima merovinškog kruga, s određenom koncentracijom u franačkim grobljima na redove, kao moguća posljedica franačke vojne prisutnosti u sjevernoj Italiji (539—563).¹⁶⁵ Za paralelu fibulama groba 15 nalazišta Ljubljana-Dravljje izabrali smo, zbog veoma jasnog duktusa jednoreodne pletenice, primjerak (sl. 2) nesumnjivo proizveden u ostrogotskoj Italiji nakon 530. godine, koji je dospio na

¹⁶⁰ M. Slabè, o. c., 144, 146, fig. 3 (od para fibula objavljena je samo jedna).

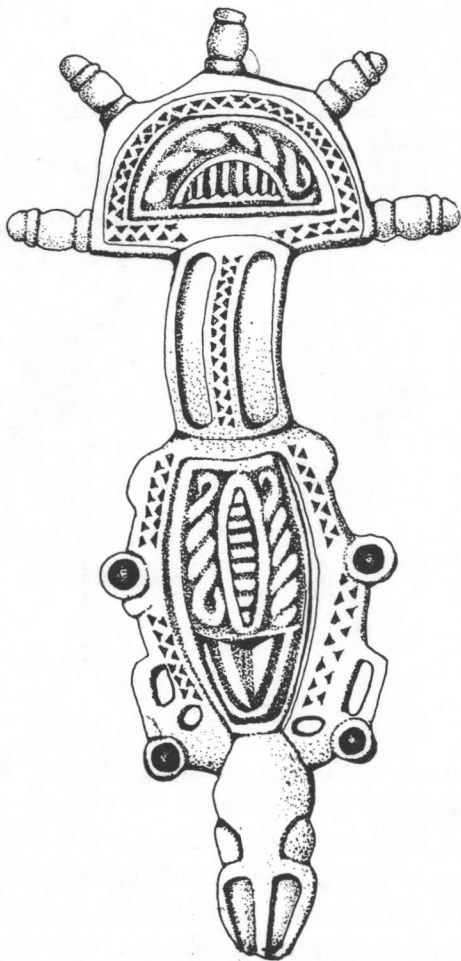
¹⁶¹ Vidi ovdje bilješke 67 i 94 s pripadnim tekstom.

¹⁶² Vidi ovdje bilješku 51. — Cf. J. Werner, B Vb1 26, 1961, 72. — Poblježe o mlađoj skupini druge četvrtine odnosno druge trećine 6. st. cf. V. Bierbrauer, B Vb1 36, 1971, 153 sq.

¹⁶³ Vidi ovdje bilješke 11, 65 i 79. — Cf. J. Werner, o. c., 72, n. 18.

¹⁶⁴ Z. V., Congrès 1971, 262.

¹⁶⁵ J. Werner, o. c., 73 sq. — Cf. V. Bierbrauer, o. c., 154, n. 124, fig. 8 (karta). — Za izbor fibula mlađe skupine cf. H. Kühn, o. c., tab. 65, 4, 28, 29, tab. 66, 4, 30—36. — Mlađa skupina sastoji se ukupno od barem 20 primjeraka fibula, i to s 9 nalazišta ponajviše sjeverno od Alpa i sa 6 nalazišta na području italsko-ostrogotske države (V. Bierbrauer, o. c., 153), pribrojivši Ljubljanu-Dravljje, grob 15.

Sl. 2

hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.¹⁶⁹ Valja istaknuti osebnost tog u Jugoslaviji singularnog nalaza, bez postojećih bliskih analogija, ponajviše zbog

¹⁶⁶ A. Bequet, *Annales de la Soc. Arch. de Namur* XXI, 3, 1897, 311 sqq., tab III, 1. — Cf. B. Salin, o. c., 28, fig. 65. — Fibula s nalazišta Pry obilježena je po svom obliku i ornamentalnom konceptu rovašenja jasnim značajkama italsko-ostrogotskog stvaralaštva kasnije razvojne faze odnosno mlađe skupine.

¹⁶⁷ Cf. N. Åberg, *Die Franken u. Westgoten i.d. Völkerwanderungszeit*, 1922, 65, fig. 87, 245, no. 83—85. Ta tri primjerka, navodno iz Ravene, čuvala su se u Berlinu, ali su ondje nestala za ili nakon drugog svjetskog rata (pismeni podatak V. Bierbrauer, München).

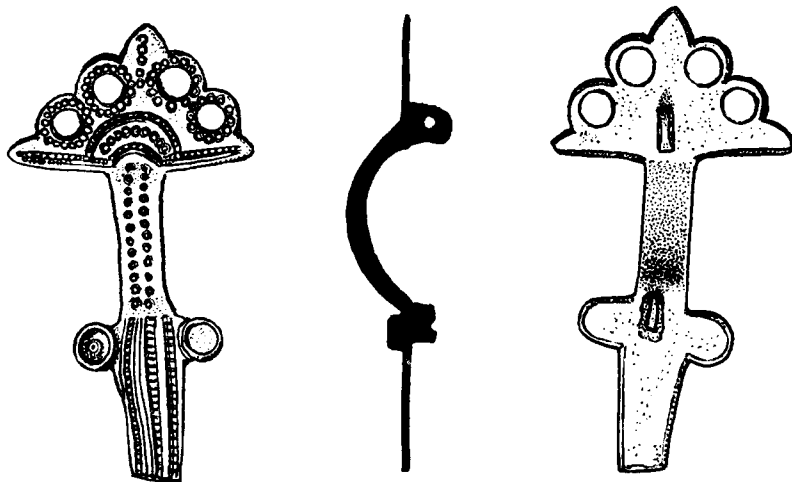
danas belgijsko tlo u prostorno udaljeno franačko groblje Pry (prov. Namur).¹⁶⁶ S tipom fibule Pry uspoređivalo se u literaturi tri neobjavljene fibule nađene navodno u Raveni (?), ali se njima zameo trag.¹⁶⁷ Daljnje osobitosti fibula (sl. 1) spomenutog groba 15 razmotrit ćemo u slijedećim pasusima.

Drugi ostrogotski nalaz, ujedno i posljednji u kontekstu ovog ekskursa, predstavlja pojedinačno nađena fibula (sl. 3), s poznatog iako nedovoljno istraženog dalmatinskog nalazišta *Burnum* (položaj Šupljaja kod Ivoševca na gornjem toku rijeke Krke nedaleko Knina), tj. rimskog utvrđenog vojnog logora, odnosno kastruma, napuštenog za Vitigesova vladanja kao zadnjeg uporišta ostrogotske vojske, po svjedočanstvu Prokopija (gotski rat I, 16), 537. godine.¹⁶⁸ Fibula je od bronce, ali je inače redovito rovašeni ukras u ovom slučaju nadomjestio puncirano izveden ornament (kružići i crtice), dok se na glavi među tri kraka ističe ukrasna kompozicija od četiriju kružnica na proboj. Na nozi je završetak odlomljen, a u jednom kružnom ležištu sačuvao se uložak od bezbojnog stakla; dužina sačuvanog dijela fibule iznosi 6 cm. Ova je neobjavljena fibula (sl. 3) smještena u Muzeju

¹⁶⁸ Za rimsko nalazište *Burnum*: M. Zaničević, *Diadora* 4, 1968, 119—128 (s lit.). — G. Alföldy, *Bevölkerung u. Gesellschaft d. röm. Prov. Dalmatien*, 1965, 87, 95, n. 166 (lit.) — O ostrogotskom napuštanju uporišta *Burnum*: F. Šišić, o. c., 172 sq., n. 29. — E. Stein, o. c., 349. — Prokopij iz Cezareje, o. c., 121 sq.

¹⁶⁹ Zahvaljujemo upravi navedenog Muzeja odnosno Institutu za nacionalnu arheologiju JAZU u Splitu na dopuštenju za objavu ove u naučnoj javnosti nepoznate fibule seobe naroda, nađene negdje oko 1900. g. na položaju Šupljaja kod Ivoševca; bliži podaci o mjestu i okolnostima nalaza nedostaju.

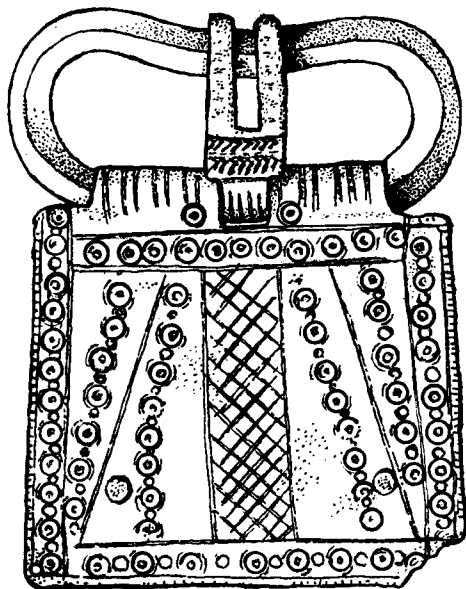
njegove u tipološkom smislu izrazite degeneracije. Međutim upozoravamo na to da dekor na ovoj fibuli, tj. njezin ornament izveden punciranjem, treba izravno dovesti u vezu kako tehnički tako i stilski s punciranom ornamentikom na relativno čestim kasnoantičkim brončanim kopčama i okovima širom rimsko-provincijalnog svijeta; u našem kontekstu se ograničavamo na dva zorna primjera s dalmatinskog tla, tj. na dvije kopče za pojas iz Salone s izrazito punciranim ukrasom okova, poznate iz Rieglova djela: jedna (sl. 4) je očigledno kasnorimsko-provincijalni proizvod 4—5. stoljeća, ali smatramo da je druga kopča (sl. 5) ostrogotska — po karakterističnom obliku trna i ulošcima u ćelijama na uglovima okova, kojemu zbog oštećenja nedostaje centralna pločica s ukrasom — i to izrađena u prvim desetljećima 6. stoljeća za ostrogotsku upotrebu, premda je njezin okov, punciran more romano, proizveden u kasnorimskoj radionici, po svoj prilici u Saloni.^{169a} Ostaje otvoreno pitanje da li je ovdje objavljena punciranjem ukrašena fibula (sl.

Sl. 3

169a Arheološki muzej u Splitu čuva obje brončane kopče (sl. 4 i 5) kao slučajne nalaze još iz 19. st., nađene negdje u Solinu bez podataka o mjestu i okolnostima nalaza. Na oštećenom okovu ostrogotske kopče (registrirane ovdje već u bilješci 4) sačuvana su u ćelijama samo dva konveksna uloška od žučkastog stakla (sl. 5). Ove je kopče objavio A. Riegl, *Die spätromische Kunst-Industrie I*, 1901, 169, tab. XXI, 1 i 2. Za potonju kopču (o. c., tab. XXI, 2 = ovdje sl. 5) je on jasno uočio njezino barbarsko obilježje tipično za 6. st. (ibidem), ali nju bliže ne determinira kao ni lit. poslije njega. Prvenstveno ga je zanimao puncirani ukras na okovu tih kopča, pripisujući ih zasebnoj stilskoj podskupini, koja prati autoru osobito važnu radioničku srodnu veoma opsežnu skupinu kasnocarskih zapadnorimsko-provincijalnih kvalitetno rovašenih kopča s pripadnim garniturama pojasa (o. c., 154—170, fig. 64—70, tab. XVII—XXII). Na temelju

Rieglovih saznanja slijedi brojna lit. istraživanja o kasnocarskim rovašenim garniturama (npr. G. Behrens, *Schumacher-Festschrift*, 1930, 285 sqq.); ovdje ističemo samo noviju najpotpuniju publikaciju sa suvremenom interpretacijom tog zapadnorimskog fundusa: H. Bullinger, *Spätantike Gürtelbeschläge etc.*, Diss. Arch. Gandenses XII, 1969, passim. Autor je uz ostalo precizno objasnio tehniku punciranja (o. c., 15 sqq.), iako nije uvrstio maločas navedene salonitanske kopče (sl. 4 i 5). Pošavši Rieglovim stopama registrirao je gotovo sve kasnocarske rovašene kopče i okove iz Salone (o. c., 90 sq., 98, no. 119—127, tab. V, 2, XII, 1, XIV, 3, XV, 7, XVIII, 7, XXVIII, 1, 2, 4, XXXVIII, 1, XL), pa njihov doista znatan broj (statistički najveći u Jugoslaviji) opravdava našu pretpostavku o veoma vjerojatnom postojanju salonitanskih radionica za adekvatne rovašene i puncirane kasnoantičke proizvode, a te su radionice mogle biti u funkciji do u 6. st.

Sl. 4

nalazišta Ljubljana-Dravlje, što do sada nismo spominjali, pa ćemo tu zajedničku osobitost protumačiti.

Tijekom našeg raspravljanja nije kontekst dao povoda osvrnuti se na različite nespomenute tipološke pojedinosti istočnogermanskih fibula, kao što je standardno česta pojava prikaza glave životinje (sisavca) oblikovane na završetku noge, odnosno tzv. zoomorfni završetak noge.¹⁷¹ Adekvatno tome uočljivo je na velikim raskošnim podunavskim fibulama druge polovice 5. stoljeća također još zoomorfno oblikovanje ili sviju krakova na zaglavnim pločicama (tab. IX, 55; VIII, 56) ili gdjekad samo jednog kraka (tab. VII, 53); u pojednostavnjenoj redukciji, koja samo podsjeća na navedeno oblikovanje, ta se iskonski panonska ukrasna karakteristika zoomornih krakova može slijediti u prvoj polovici 6. stoljeća ponegdje na podunavskim fibulama (tab. XI, 59; XII, 68). Isto vrijedi za krakove fibula proizvedenih u ostrogotskoj Italiji (veći primjerci npr. tab. VI, 52; X, 57, 58);

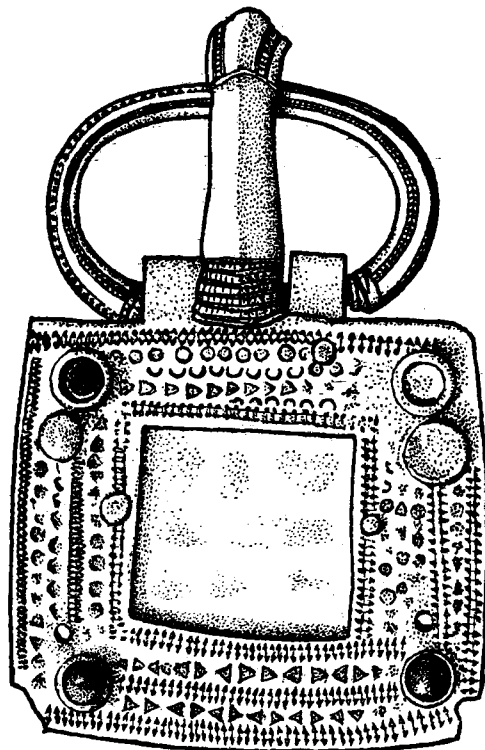
¹⁷⁰ Prema dosadašnjoj lit. nije moguće ocijeniti realno brojčano stanje skromno rađenih kao i minijaturnih ostrogotskih fibula, a ponegdje i rustikalnih tipoloških imitacija širom Italije. Sve to manje-više postoji, a navodimo prema starijoj lit. npr. 1 fibulu iz srednje Italije (S. Fuchs, *Kunst d. Ostgotenzeit*, 1944, 111, fig. 75a) i više fibula iz alpskih predjela pokrajine Trentino-Alto Adige (S. Fuchs, o. c., 112, fig. 75 b. — E. Schaffran, *Die Kunst d. Langobarden in Italien*, 1941, 122, tab. 50, b, tab. 51, a, lijevo i desno).

3), po našem mišljenju ostrogotskog tipa, rađena možda također u Saloni, kao periferno-provincijalan proizvod u odnosu na italsko-ostrogotska radionička središta, ili je donesena iz ostrogotske Italije, gdje nisu skromni primjerci fibula često evidentirani,¹⁷⁰ iako na taj način puncirani primjerci ondje nisu zapaženi.^{170a} Mislimo da je fibula s nalazišta *Burnum* očigledno oblikovana po osnovnom uzoru na tip fibula italsko-ostrogotskih radionica, i to po svoj prilici onih mlađe skupine, jer puncirano izvedeni ornamenti, kako na nozi tako i po sredini donjeg dijela zaglavne pločice ove fibule, vjerojatno oponašaju motive pletenice. Ukrasna kompozicija zaglavne pločice fibule s nalazišta *Burnum* usporediva je s tipološki srodnom ukrasnom kompozicijom na zaglavnim pločicama para fibula u grobu 15

^{170a} Tako je npr. stilski posve drugačiji puncirani ukras na okovu jedne od ostrogotskih kopča za pojas u blagu Desana, vidi ovdje bilješku 182.

¹⁷¹ Zoomorfni završetak nogu fibula nije uniforman, tj. može biti kvalitetno različito rađen, a među primjercima mlađe skupine italsko-ostrogotskih fibula nailazi se na degenerirano prikazane zoomorfne završetke nogu s poprečnim crtama na njuški ili oko nje (cf. J. Werner, o. c., 72), vidi npr. ovdje tab. II, 28.

međutim, valja naglasiti da zoomorfno oblikovani krakovi ne nestaju na italskom tlu gdje ih sveudilj susrećemo pokatkad na zaglavnim pločicama fibula većih dimenzija (npr. tab. XIV, 75, 77), prvenstveno starije skupine, a čak i mlađe skupine.¹⁷² Poznata je činjenica mnogobrojne upotrebe ukrasnih motiva ptica grabilica¹⁷³ na istočnogermanskim rovašnim fibulama 5. i 6. stoljeća, a prikazane su ili u totalu ili njihove glavice ponajviše kao parovi, smještene često uz rub donjeg dijela noge (npr. tab. V, 49; VII, 53, 65; VIII, 56; XIII, 72—74; XIV, 75 itd.), gdje kad na boku, tj. uz rub gornjeg dijela noge (npr. tab. X, 58; XI, 59; XIV, 77), a rijetko kao završetak noge (npr. tab. II, 16). Nakon 500. godine pojavljuju se motivi glavica ptica grabilica također na krakovima zaglavnih pločica, većinom u parovima, i to u nekoliko tipoloških varijanta ukrasnih kompozicija, koje pobliže ne specificiramo. Radijus rasprostranjenosti veoma je velik i tijekom 6. stoljeća

Sl. 5

razabire se širom Evrope više međusobno udaljenih regionalnih radioničkih središta izrade fibula s navedenom ukrašnom kompozicijom zaglavnih pločica, od Gota na Krimu¹⁷⁴ do Vizigota na Pirinejskom poluotoku,¹⁷⁵ a u grobljima Gepida su fibule s adekvatnim ukrasima izuzetno rijetke.¹⁷⁶ Ostrogotsko-franačkim kontaktima objašnjivi su različiti utjecaji iz Italije, a možda i iz vizigotske Španjolske, na merovinško zlatarstvo 6. stoljeća, pa se pogotovo na području sjeverne Francuske uvriježila ukrasna kompozicija od po dva para glavica ptica grabilica na krako-

¹⁷² Za stariju skupinu: J. Werner, *Fib. Diergardt*, 24, no. 76—78, tab. 17, 76—78. — V. Bierbrauer, o. c., tab. 13, 1, 3. — Za mlađu skupinu cf. J. Werner, *B Vb1* 26, 1961. tab. 10, 1—2, tab. 11, 3.

¹⁷³ U lit. se motiv glavice ptice grabilice apliciran na fibulama i kopčama smatra iskonski gotskim, a uvriježeno je mišljenje da se taj motiv proširio s Ponta po Evropi, cf. H. Kühn, o. c., 231.

¹⁷⁴ Nekropola Suuk-Su (grobovi 28, 55, 87), cf. N. I. Rjepnikov, o. c., 9, 15, 25 sq., 62, tab. VI, 3, 6, VII, 1.—Nekoliko daljnjih podataka iz lit. navodi H. Kühn, *ibidem*.

¹⁷⁵ Nekropola Duratón, prov. Segovia (grobovi 143 i 147), cf. A. Molinero Perez, *La*

necropolis visigoda de Duratón (Segovia), *Acta Arquel. Hisp.* IV, 1948, 149 sq., tab. XLI, XXXVIII—Lit. navodi više vizigotskih primjeraka bez sačuvanih grobnih cjelina: isti, *De la Segovia Arquelógica*, 1954, tab. VIII. — H. Zeiss, *Die Grabfunde a. d. spanischen Westgotenreich*, 1934, 174, tab. 5, 5 i 10 (o. c., 168, tab. 5, 11 je fibula franačkog podrijetla). — J. Werner, *Fib. Diergardt*, 26, no. 86, tab. 19, 86.

¹⁷⁶ Par fibula iz gepidskog groblja Magyartés (netočno Bökeny-Mindszent) u okoli potiskog grada Szentes, cf. Cs., *Gep.*, 42 sq., tab. CVIII, 1—2. — K tome 1 primjerak s nepoznatog nalazišta u Transilvaniji, cf. Cs., *Gep.*, tab. CVI, 12.

vima zaglavnih pločica fibula franačke proizvodnje, mnogobrojno evidentiranih u merovinškim grobljima na redove druge polovice 6. stoljeća.¹⁷⁷

Specifične prilike u Italiji, gdje nedostaju ostrogotska groblja na redove, nisu pogodovale da se sačuva proporcionalno veća količina fibula, pa se te okolnosti reflektiraju i na specijalno pitanje o kojemu smo govorili u prethodnom pasusu. Valja ipak podsjetiti na to da je prikaz ptice grabilice čest i omiljen ukrasni motiv u ostrogotskom zlatarskom stvaralaštvu;¹⁷⁸ možemo ga dakako češće pratiti aplicirana kao par uz rubove nogu fibula¹⁷⁹ (npr. tab. X, 58; XIV, 75, 77), ali također u nekoliko slučajeva na zaglavnim pločicama fibula u tipološki variranim ukrasnim kompozicijama. U jednostavnijoj italsko-ostrogotskoj izradbi razabire se po jedan par glavica ptica grabilica na donjim krakovima uobičajeno petokrakih zaglavnih pločica kao na rovašenoj fibuli (starije skupine) u grobu 19/1902 nekropole Kranj (tab. III, 33),¹⁸⁰ te na paru rovašenih fibula (mlađe skupine) prenesenom iz sjeverne Italije u Porajnje, gdje se našao kao prilog u franačkom grobu nekropole Kreuznach.¹⁸¹ Posve drugačije je komponiran ukras u obliku para orlovskih glava kojima su okrunjene trokrake zaglavne pločice raskošnom polihromijom opremljenih parova fibula, datiranih oko 500. godine, u blagu Desana (pokrajina Piemonte) i iz uništenog groba Fano (pokrajina Marche).¹⁸² Za naše je izlaganje značajan tip italsko-ostrogotske spiralnim viticama rovašene fibule (predočen na fibulama tab. XIV), prvenstveno zbog ukrasne kompozicije zaglavne pločice svoj-

¹⁷⁷ Adekvatni ukrasi razabiru se na franačkim, fibulama, bilo s rombičnom nogom (tzv. tip Champlieu), bilo s ovalnom nogom (tzv. tip Brébant), bilo s izjednačeno širokom nogom (tzv. tip Laon), rasprostranjenima na arealu približno od desne obale Seine do lijeve obale Rajne: H. Kühn, o. c., 227—239 (s popisima i kartama), tab. 91, 25, 1—25, 6, tab. 92, 25, 7—26, 7, tab. 93, 26, 8—27, 10. — J. Werner, *Fib. Diergardt*, 13, no. 2, tab. 2, 2; 16, no. 19, tab. 7, 19; 15, no. 11, tab. 4, 11; nadalje varirani primjerci: o. c., 21, no. 57, tab. 13, 57; 22, no. 59, tab. 14, 59; 14, no. 6, tab. 2, 6 (kloazonirani primjerak prve polovice 6. st.); 55 i tab. 51, 1 (kompletno popis s kartom za fibule tipa Champlieu i tipa Brébant).

¹⁷⁸ To su ostrogotske a također i mnogobrojne vizigotske tzv. orlovske kloazonirane fibule: G. Thiry, *Die Vogelfibeln d. Germanischen Völkerwanderungszeit etc.*, 1939, 19—24, tab. 3—5. — H. Rupp, *Die Herkunft d. Zelleneinlage etc.*, 1937, 60 sqq., tab. X, 1, 2 etc. — S. Fuchs, o. c., 96 sqq., fig. 61, 63. — J. Werner, *Fib. Diergardt*, 42, no. 203—205, tab. 39, 203, tab. 40, 204, 205. — Kloazonirane fibule oblika ptice grabilice manjih dimenzija npr. s nalazišta Han Potoci (Z. Vinski,

Germania 32, 1954, 308, fig. 1) i Cividale del Friuli = Cedad (G. Thiry, o. c., 72, tab. 6, 51). — Motivi ptičjih glavica kao ukrasi ostrogotskih kopča za pojas npr.: nalaz iz rijeke Lambro (S. Fuchs, o. c., 98, fig. 65), primjerci s nalazišta Norcia, Spoleto i dr. (A. Götze, *Gotische Schnallen*, 1913, 10 sq., tab. V, VI, 4, VI, 2), te 2 primjerka u nekropoli Kranj (A. Riegl, o. c., tab. III, 2 i fig. 207).

¹⁷⁹ N. Åberg, *Die Goten u. Langobarden in Italien*, 1923, fig. 28, 30—32. — J. Werner, *Fib. Diergardt*, tab. 17, 76, 79. — Isti, *B Vb1* 26, 1961, tab. 10, 1—2, tab. 11, 1 etc. — Za fibule s nalazišta Pavia-Torriano vidi ovdje bilješku 105.

¹⁸⁰ Vidi ovdje bilješku 81.

¹⁸¹ H. Kühn, o. c., 95 sq., 99, 429 sqq., 441 (nekropola Kreuznach I), tab. 39, 135—135a. — Cf. J. Werner, o. c., tab. 12, 1—2.

¹⁸² Nalazište Desana: V. Viale, *Bollettino stor.-bibl. subalpino* XLIII, 1941—1942, 156—158, fig. 35. — Cf. S. Fuchs, o. c., fig. 67. — Nalazište Fano (kod gradića Pesaro na jadranskoj obali): J. Werner, *Fib. Diergardt*, 24, no. 75, tab. 16, 75 (s lit.). — Za ostrogotsku srebrnu kopču za pojas s punciranim okovom u blagu Desana cf. V. Viale, o. c., 161, fig. 41.

stvene tom tipu, a ta se sastoji od tri naglašeno oblikovana kraka sa životinjskim glavama, među kojima su smještene sa svake strane po dvije kružno zaobljene prema gore usmjerene glavice ptica grabilica. Po nalazištu Grottamare na jadranskoj obali (prov. Ascoli Piceno) u južnom dijelu pokrajine Marche, odakle potječe iz uništenog manjeg groblja jedan primjerak (tab. XIV, 75),¹⁸³ moglo bi se ad hoc tu manju podskupinu nazvati tipom Grottamare. Iz Italije su analogne fibule dospjele na tlo sjeverne Francuske, gdje su otkrivene tijekom 19. stoljeća, a pripadale su ondje franačkim grobovima 6. stoljeća: jedno je nalazište Thennes u Pikardiji (Dép. Somme) (tab. XIV, 77),¹⁸⁴ a drugo je nalazište Douvrend u Normandiji (Dép. Seine inf.).¹⁸⁵ Ovim velikim primjercima, gotovo jednakih dimenzija, valja pribrojiti radionički veoma blisku manju fibulu (tab. XIV, 76) s na žalost nepoznatog nalazišta u Italiji;¹⁸⁶ njezina nam pojava dokazuje da su se po uzoru na tip Grottamare izrađivale također i fibule manjih dimenzija. Sve te fibule s jasnim stilskim obilježjem starije skupine i s osobitom ukrasnom kompozicijom zaglavne pločice tipa Grottamare, proizvedene u italsko-ostrogotskim radionicama, valja datirati u podmaklo vrijeme trajanja starije skupine,¹⁸⁷ tj. približno od oko 520. do oko 530. godine.

Razmotrimo li sada ponovno dva nalaza ostrogotskih fibula mlađe skupine iz Jugoslavije, valja za par fibula (sl. 1) iz groba 15 nalazišta Ljubljana-Dravljje, kojeg smo već determinirali u vrijeme poslije 530. godine, naknadno dodati ovo: sva je prilika da one potječu iz ostrogotske Italije, iako potpuno analogni primjerci nisu u Italiji po dosadašnjoj literaturi evidentirani. Njihov se ornament pletenice, kako je već rečeno, podudara stilski s onim na istovremenoj ostrogotskoj fibuli s nalazišta Pry (sl. 2); četiri krugolika ukrasa na njihovim zaglavnim pločicama predstavljaju simplificiranu degeneraciju motiva glavica ptica grabilica, kao što relativno krupan centralni krak u uobičajenoj redukciji oponaša životinjsku glavu, sve to po već prilično udaljenom uzoru na prije opisan tip Grottamare, s kojim su one samo po tome donekle srodne. Druge paralele za fibule (sl. 1) groba 15 nalazišta Ljubljana-Dravljje nedostaju. Međutim, na osebujnoj fibuli (sl. 3) s nalazišta *Burnum* — koliko god ona u cjelokupnosti stvara rustikalan dojam —

¹⁸³ Položaj groblja blizu srednjovjekovne crkve San Andrea kod mjesta Grottamare, sačuvane 3 fibule (čuva Museo Civico, Ripatransone) sumarno objavljene; vidi ovdje bilješku 88; za ovaj primjerak od pozlaćenog srebra (ovdje tab. XIV, 75), cf. G. Annibaldi i J. Werner, o. c., 365, n. 14, fig. 7, 2, foto-snimak 1:1 dugujemo V. Bierbraueru (München).

¹⁸⁴ N. Åberg, Den nordiska folkvandringsstidens kronologi, 1924, 47, fig. 113. — Uz fibulu (ovdje tab. XIV, 77) s nalazišta Thennes, kod grada Amiens, nađen joj je analogni neobjavljen primjerak; čuva ih Ashmolean Museum, Oxford (zbirka J. Evans); foto-snimke dugujemo P. D. C. Brownu (Oxford).

¹⁸⁵ J. B. D. Cochet, La Normandie souteraine, 1854, 317 sq., tab. XVIII, 2. — Cf. B. Salin, o. c., 52, fig. 120. — Čuva Musée d'Antiquités, Rouen. Nismo imali mogućnosti provjeriti da li je sačuvan par fibula tipa Grottamare s nalazišta nedovoljno istraženog franačkog groblja Douvrend.

¹⁸⁶ J. Werner, Fib. Diergardt, 24, no. 78, tab. 17, 78.

¹⁸⁷ Na životinjskim glavama, kako na krakovima tako i na završecima nogu fibula tipa Grottamare zapažaju se više ili manje uočljive poprečne crte oko njuške, a ta je pojednost inače češća stilska oznaka mlađe skupine (vidi ovdje bilješku 171), cf. V. Bierbrauer, o. c., 155, n. 129.

zapaža se promatranjem oblikovanja i rasporeda na njezinoj nota bene trokrakoj zaglavnoj pločici, neposredniji utjecaj tipa Grottamare, po čijoj je tradiciji izrađena, doduše u nešto kasnije vrijeme, kako nam to indicira spominjano oponašanje ornamenta pletenice, tj. nakon 530. godine. Imamo li na umu našu pretpostavku o mogućoj izradbi te fibule u Saloni,¹⁸⁸ smatramo da je ona ondje mogla biti proizvedena u vremenskom intervalu od oko 530. do 535. godine. Fibula s kastruma *Burnum* nije vjerojatno bila više u upotrebi poslije 537. godine, jer je s historijskog aspekta¹⁸⁹ do tada trajala ostrogotska prisutnost na dalmatinskom tlu oko rijeke Krke.

OPIS SLIKA U TEKSTU

- Sl. 1 u tekstu
Ljubljana-Dravljje, ostrogotski grob 15, par italsko-ostrogotskih fibula, mj. cca 1 : 1.
- Sl. 2 u tekstu
Pry, franački grob, italsko-ostrogotska fibula, mj. 1 : 1.
- Sl. 3 u tekstu
Ivoševci-*Burnum*, ostrogotska fibula (neobjavljena), mj. 1 : 1.
- Sl. 4 u tekstu
Solín-Salona, kasnorimsko-provincijalna kopča za pojas, mj. 2 : 3.
- Sl. 5 u tekstu
Solín-Salona, ostrogotska kopča za pojas, mj. 1 : 1.

TUMAČ REPRODUCIRANIH NALAZA

Tab. I

1, Solín-Salona, tirinška fibula (neobjavljena), mj. 1 : 1; 2, Novi Banovci-*Burgenae*, tirinška fibula, mj. 1 : 1; 3, Kranj-*Carnium*, langobardski grob 31/1907, tirinška fibula, mj. 1 : 1; 4, Rhenen, franački grob 152, tirinška fibula, mj. 1 : 1; 5, Kranj-*Carnium*, langobardski grob 71/1904, tirinška fibula, mj. 1 : 1; 6, Stössen, tirinški grob 1, tirinška fibula, mj. 1 : 1; 7, nepoznato nalazište u Mađarskoj, tirinška fibula (neobjavljena), mj. 1 : 1; 8, Praha-Podbaba, »polabski« grob 41, tirinška fibula, mj. 1 : 1; 9, Stössen, tirinški grob 79, tirinška fibula, mj. 1 : 1; 10, Weimar-ul. Cranach, tirinški grob 1, tirinška fibula, mj. 1 : 1; 11, Artern, tirinški grob, tirinška fibula, mj. 1 : 1; 12, Weissenfels, tirinški grob, tirinška fibula, mj. 1 : 1; 13, Phöben, germanski (tirinški?) grob, par tirinških fibula, mj. 1 : 1; 14, Brescia, ostrogotska fibula, mj. 1 : 1; 15, Srednja Italija, ostrogotska fibula, mj. 1 : 1.

Tab. II

16, Subotica-okolica, gepidski grob, gepidska (ili ostrogotska?) fibula, mj. 1 : 1; 17, nepoznato nalazište u Srijemu, gepidska fibula (neobjavljena), mj. 1 : 1; 18, Novi Banovci-*Burgenae*, gepidska fibula (lijevana s greškom), mj. 1 : 1; 19, Novi Banovci-*Burgenae*, gepidska fibula, mj. 1 : 1; 20, Novi Banovci-*Burgenae*, gepidska fibula (neobjavljena), mj. 1 : 1; 21, Srpski Krstur, gepidska fibula, mj. 1 : 1; 22, Srpski Krstur, gepidska fibula, mj. 1 : 1; 23, Novi Banovci-*Burgenae*, gepidska fibula, mj. 1 : 1; 24, Szentés-Kökényzug, gepidski grob 49,

¹⁸⁸ Vidi ovdje bilješke 169a i 170 s pripadnim tekstom.

¹⁸⁹ Vidi ovdje bilješku 168.

gepidaska fibula, mj. 9 : 10; **25**, Szentes-Nagyhegy, gepidski grob 22, gepidska fibula, mj. 9 : 10; **26**, Pula-Pola-Amfiteatar, uništen ostrogotski grob, ostrogotska fibula, mj. 1 : 1; **27**, Kistelek, gepidski grob, gepidska (ili ostrogotska?) fibula, mj. 1 : 1; **28**, Szentes-Berekhát, gepidski grob, italsko-ostrogotska fibula, mj. 9 : 10; **29**, Pavia-Ticinum, gepidska fibula, mj. 1 : 1.

Tab. III

30, Kranj-Carnium, langobardski grob 73/1904, italsko-ostrogotska fibula, mj. 1 : 1; **31**, Kranj-Carnium, langobardski grob 58/1907, italsko-ostrogotska fibula, mj. 1 : 1; **32**, Kranj-Carnium, langobardski grob 77/1907, italsko-ostrogotska fibula, mj. 1 : 1; **33**, **33a**, **33b** Kranj-Carnium, langobardski(?) grob 19/1902, italsko-ostrogotska fibula, mj. 1 : 1, prsten i pređica (neobjavljeni), mj. 1 : 1; **34**, Kranj-Carnium, uništeni grob, gepidska fibula, mj. 1 : 1; **35**, **35a**, **35b**, Kranj-Carnium, gepidski(?) grob 32/1902, gepidska fibula (neobjavljena), mj. 1 : 1, okov korica, nož, fragment (neobjavljeni), mj. 1 : 1.

Tab. IV

36, Szentes-Kökényzug, uništen gepidski grob, gepidska fibula, mj. 9 : 10; **37**, Szentes-Kökényzug, gepidski grob 81, par gepidskih fibula, mj. 9 : 10; **38**, Szentes-Nagyhegy, gepidski grob 8, gepidska fibula, mj. 9 : 10; **39**, Alpár, gepidski grob, par gepidskih fibula, mj. 1 : 1; **40**, Békés, gepidska fibula, mj. 9 : 10; **41**, Orsova-Dierna-okolica, gepidska fibula, mj. 4 : 5; **42**, Weimar-ul. Cranach, tirinški grob 2, ostrogotska fibula, mj. 1 : 1; **43**, Ljubljana-Dravljje, ostrogotski grob 1, par podunavsko-ostrogotskih fibula, mj. cca 1 : 1.

Tab. V

44, Kerč, krimsko-gotska fibula, mj. 1 : 1; **45**, Stössen, tirinški grob 69, ostrogotska fibula, mj. 1 : 1; **46**, Han Potoci, ostrogotski grob, par italsko-ostrogotskih fibula, mj. 1 : 1; **47**, Kašić-Glavčurak, uništen ostrogotski grob, italsko-ostrogotska fibula, mj. 1 : 1; **48**, Plavno, uništen ostrogotski grob, italsko-ostrogotska fibula (neobjavljena), mj. 1 : 1; **49**, Rifnik, ostrogotski grob 9, italsko(?)-ostrogotska fibula, mj. 1 : 1; **50**, Sisak-Siscia, podunavsko-ostrogotska fibula, mj. 1 : 1.

Tab. VI

51, Gispersleben, ostrogotski grob 2, par italsko-ostrogotskih fibula, mj. 1 : 1; **52**, Reggio Emilia, blago, par italsko-ostrogotskih fibula, mj. 1 : 1.

Tab. VII

53, Beograd-Čukarica, ostrogotski grob, par podunavsko-ostrogotskih fibula, mj. 1 : 1; **65**, Kašić-Glavčurak, uništen ostrogotski grob, italsko-ostrogotska fibula, mj. 1 : 1.

Tab. VIII

54, Karavukovo (Bácsordas), ostrogotski grob, podunavsko-ostrogotska kopča za pojas, mj. 1 : 1; **56**, Sr. Mitrovica-Sirmium, ostrogotski ili gepidski grob, par podunavsko-ostrogotskih (ili gepidskih?) fibula, mj. 1 : 1.

Tab. IX

55, Gáva, gepidski grob, par gepidskih (ili podunavsko-ostrogotskih?) fibula, mj. 1 : 1.

Tab. X

57, Chiusi-okolica, uništen ostrogotski grob, italsko-ostrogotska fibula (neobjavljena), mj. cca 1 : 1; **58**, Chiusi-okolica, uništen ostrogotski grob, italsko-ostrogotska fibula (neobjavljena), mj. cca 1 : 1; **61**, Szöreg, gepidski grob 19, podunavsko-ostrogotska (ili gepidska?) fibula, mj. 4 : 5.

Tab. XI

59, Szentes-Nagyhegy, gepidski grob 77, gepidska fibula, mj. cca 1 : 1; **60**, Sokolnice, germanski grob 5, podunavsko-ostrogotska fibula, mj. cca 1 : 1(?); **62**, Acquasanta, uništen

ostrogotski grob, podunavsko-ostrogotska fibula, mj. 1 : 1; **63**, Šlapanice, germanski grob, par italsko-ostrogotskih fibula, mj. cca 1 : 1; **64**, Rajlovac-Mihaljevići, uništen ostrogotski grob, par italsko-ostrogotskih fibula, mj. 1 : 1.

Tab. XII

66, Lipljan-*Ulpiana*, germanski grob, par sjevernogermanskih (anglosaksonskih?) fibula, mj. 1 : 1; **67**, Lipljan-*Ulpiana*, germanski grob, langobardska fibula, mj. 1 : 1; **68**, Sisak-*Siscia*, uništen langobardski grob, langobardska fibula, mj. 1 : 1; **69**, *Ravenna*, par (hibridnih) tirinških fibula, mj. 1 : 1; **70**, Mühlshausen-Šljunčara, tirinški grob, par (hibridnih) tirinških fibula, mj. 1 : 1; **71**, Cividale del Friuli-Porta San Giovanni (Cedad Sv. Ivan), uništen langobardski grob, tirinška fibula, mj. cca 1 : 1.

Tab. XIII

72, **72a**, **72b**, Pećinska Rika (Gornje Pećine), ostrogotski grob, par pontsko-podunavskih fibula, mj. 1 : 1, par naušnica s poliedrom i ukrasno zrno, mj. 1 : 1; **73**, Sr. Karlovci-Rovine, uništen gepidski(?) grob, pontsko-podunavska (ili gepidska?) fibula, mj. 2 : 3; **74**, Vojnikovo, krimsko-gotska (ili pontsko-podunavska?) fibula, mj. 1 : 1.

Tab. XIV

75, Grottamare, uništen ostrogotski grob, italsko-ostrogotska fibula, mj. 1 : 1; **76**, nepoznato nalazište u Italiji, italsko-ostrogotska fibula, mj. 1 : 1; **77**, Thennes, uništen franački grob, italsko-ostrogotska fibula, mj. 1 : 1.

ZUSAMMENFASSUNG

ZU OSTGOTISCHEN UND THÜRINGISCHEN FIBELN
ANLÄSSLICH EINES SELTENEN THÜRINGISCHEN FUNDES IN SALONA

Die römische Grosstadt Salona hinterliess bekanntlich zahlreiche spätantike Baudenkmäler und Steinskulpturen, zugleich ist sie eine berühmte Fundstätte von höchst beachtenswerten frühchristlichen Kultbauten und Friedhofsanlagen des 5. und 6. Jh. Ihre letzte Blüte erlebte Salona zur Regierungszeit Theoderichs des Grossen und seines toleranten Statthalters Osvin, seinerzeitig *comes Dalmatiarum et Saviae* (Anm. 30—32); somit war Salona ostgotisches Verwaltungszentrum der spät-römischen Provinzen Dalmatien und der pannonischen Savia. Damals unterhielt der Hafen von Salona auch rege transadriatische Beziehungen mit dem Hafen der Residenzstadt Ravenna (Anm. 37). Die Folgeerscheinungen des langjährigen Krieges, den Kaiser Justinian I. seit 535 gegen die Ostgoten führte, bewirkten im Laufe des 6. Jh. einen allmählichen urbanen Niedergang von Salona bis zu ihrer Zerstörung im frühen 7. Jh.

Der nur teilweise veröffentlichte salonitanische Fundbestand der Völkerwanderungszeit enthält, abgesehen von relativ zahlreichen Münzen ostgotischer Prägung, eine beschränkte Anzahl an Kleinfunden germanischer Zugehörigkeit (Anm. 1—4). Mit anzuschliessen ist die hier erstmalig vorgelegte silberne kerb-

VORBEMERKUNG: Der in vorliegender Abhandlung dauernd benützte Fachausdruck »Fibel« gilt eigentlich als terminologisch ve-

reinfachte Abkürzung für sämtliche Bügel-fibeln der Völkerwanderungszeit.

schnittverzierte Zangenfibel mit rhombischem Fuss (Taf. I, 1), die als salonitanischer Einzelfund bereits im 19. Jh. wahrscheinlich *inter muros Salonae* entdeckt wurde; nähere Begleitangaben sind leider nicht erhalten. Verbleib Archäologisches Museum Split (Anm. 5). Es handelt sich tatsächlich um eine in Thüringen hergestellte Schmuckform.

In Südosteuropa ist nur eine relativ geringe Zahl an thüringischen Funden der Völkerwanderungszeit feststellbar, immerhin sind aus Jugoslawien einige Funde als thüringisch zu bezeichnen, die nun angeführt werden sollen. Vom Fundort Novi Banovci am rechten Donauufer, bzw. dem *castrum Burgenae* in der *Pannonia Sirmiensis*, ist als Einzelfund noch eine Zangenfibel (Taf. I, 2 u. Anm. 9) zu vermerken. Zwei thüringische Fibeln (Taf. I, 3, 5) in langobardischen Grabzusammenhängen findet man im nur teilweise veröffentlichten grossen ethnisch komplexen Reihengräberfeld des 6. Jh. von *Carnium*-Kranj (Anm. 10, 16). Komplett erhalten ist (Grab 71/1904, Anm. 13) eine Vogelkopffibel mit nach unten beissenden Raubvogelköpfen (Taf. I, 5), vom zweiten Exemplar (Grab 31/1907, Anm. 11) besteht nur ein Fibelfragment (Taf. I, 3), typologisch eng verwandt mit der thüringischen Fibel I, 4) im fränkischen Reihengräberfeld von Rhenen (Grab 152, Anm. 11 ff.). Das unveröffentlichte Reihengräberfeld des 6. Jh. von Knin (vermutlich *Curcum?*) ist hauptsächlich der altsässigen Bevölkerung zuzuweisen und enthält noch eine beschränkte Anzahl an ostgotischen Gräbern (Anm. 20). Ein Fremdling besonders hier auf dalmatinischem Provinzboden ist eine S-Fibel (Kindergrab), die in der Kniner Grabungspublikation veröffentlicht werden soll; möglicherweise handelt es sich um panionisch-langobardischen Kontakt, desgleichen könnte sie thüringischer Herkunft sein, eigens im Hinblick auf den unerwarteten thüringischen Fibelfund von Salona. Als isolierter Sonderfall gilt das historisch beglaubigte um 550 münzdatierte reiche Frauengrab von der dardanischen Fundstätte *Ulpiana-Lipljan* bei Gračanica im Kosovo Polje (Amselfeld) (Anm. 18). Von den kostbaren Beigaben diverser Herkunft (Anm. 17) verweist Vf. nur auf das Prunkfibelpaar (Taf. XII, 66) nordgermanischer Form, wohl aus angelsächsischen Werkstätten, hiebei Thüringen eigentlich eine Vermittlerrolle zukommt (Anm. 19).

Die Datierung der erwähnten Fibeln thüringischen Ursprungs in Grabfunden innerhalb des 6. Jh. bedarf keines eigenen Kommentars, da sie in den Rahmen der betreffenden Grabverbindungen gehören. Zu den Einzelfunden der beiden Zangenfibeln aus spätantiken Siedlungen sei auf Parallelen in Mitteldeutschland und Böhmen verwiesen (Taf. I, 8—13 u. Anm. 23—29). Nach typologischen Kriterien gehört das unverzierte Exemplar von Novi Banovci (Taf. I, 2) dem späten 5. Jh. an und ist mutmasslich um oder nach 500 im *castrum Burgenae* in die Erde gelangt. Die salonitanische kerbschnittverzierte Zangenfibel (Taf. I, 1) ist in der Blütezeit der thüringischen Schmuckwerkstätten der ersten Hälfte des 6. Jh. hergestellt worden, ihr rhombischer Fuss ist augenscheinlich auf ostgermanische Anregung zurückzuführen. Als Datierungszeit kommen die ersten drei Jahrzehnte des 6. Jh. im Frage, bzw. nach den historischen Gegebenheiten ist es höchstwahrscheinlich, dass diese Zangenfibel zur Theoderichszeit von Thüringen aus mutmasslich über Ravenna Salona erreicht haben dürfte.

Das ostgotische Amalerreich in Italien erzielte seine kontinentale Machtentfaltung bekanntlich auch gemäss einem am ravennatischen Hof geplanten Allianzsystem, das die dynastische Heiratspolitik Theoderichs erwirkte. Dieses Ziel erreichte man erfolgreich u. a. eigens mit den Thüringern um 510 (Anm. 39, 40). Das über 20 Jahre dauernde ostgotisch-thüringische Bündniss förderte gegenseitig enge Beziehungen, deren Fernverbindungen ebenfalls archäologisch verfolgbare Spuren hinterlassen haben.

Auf der Apenninhalbinsel sind thüringische Bodenfunde allerdings kaum aufzuspüren, obwohl mit thüringischem Kulturkontakt zweifellos zu rechnen ist; er beschränkte sich bestimmt nicht nur auf die von *Cassiodorus* beglaubigte Geschenksendung thüringischer Pferde des thüringischen Herrschers Herminfried an Theoderich (Anm. 40, 123). Das Nichtvorhandensein von Reihengräberfeldern der Ostgotenzeit reduziert die Feststellungsmöglichkeit von beigabeführenden germanischen Gräbergruppen in Italien auf zahlenmässig bescheidene Dimensionen. Ostgotenzeitlich sind immerhin die annehmbarerweise aus Thüringen mitgebrachten Fibeln vom Wernerschen Typ Ravenna / Chiusi (Taf. XII, 69 u. Anm. 125) — eine typologisch eigenartige langobardisch-thüringische hybride Sonderform — die zumindest in Ravenna vor der oströmischen Besetzung durch Belisars Heer, also vor 540 in die Erde kamen (Anm. 42, 130). Das einzige noch bestehende thüringische Exemplar *proprie dictu* in Italien ist die vor 550 hergestellte Fibel mit gelappter Kopfplatte (Taf. XII, 71) aus dem in Italien ältesten langobardischen Reihengräberfeld von Cividale del Friuli-Porta San Giovanni (Anm. 131—134), die voraussichtlich langobardischer Grabverbindung der Alboinzeit um 568 angehört hat. Die von Åberg zweimal angeführte, aus Salins Museumsnotizen-Hinterlassenschaft entnommene Angabe betreffs einer niemals veröffentlichten gelappten Fibel mit beschädigtem rhombischem Fuss, angeblich aus der Friauler Gegend um Udine (Anm. 137, 139), dürfte bezugnehmend auf die Fundstätte und Fundprovinz als ein zufällig entstandener Irrtum zu beurteilen sein, denn Salins Beschreibung ist eigentlich für die hier veröffentlichte salonitanische Fibel (Taf. I, 1) zutreffend, wie das Vf. pflichtgemäss richtigstellt. Salona ist übrigens der südlichste Fundort in Europa den zur Ostgotenzeit eine zuverlässig in Thüringen hergestellte Schmuckform erreicht hat.

Vom archäologischen Standpunkt aus betrachtet spiegeln sich ostgotisch-thüringische Fernverbindungen relativ viel deutlicher im Bereich des damaligen thüringischen Staatsgebildes wieder. Reihengräberfelder verschiedenen Umfangs enthalten etliche Gräber mit entsprechenden Fundbeigaben, deren Herkunft aus Italien der Ostgotenzeit nicht bezweifelt werden kann. Das gilt für den Münzumschlag ostgotischer und oströmischer Prägung (Anm. 45—47), für das nordalpine Vorkommen von wohl auch zu kultischem Zweck benützten Silberlöffeln (Anm. 48, 49), für polychrom kloisonierte Ziergebilde (Anm. 50) und die kostbaren Spangenhelme vom Typ Baldenheim (Anm. 53, 54); fundstatistisch zählt man jetzt in Europa insgesamt 25 Helme vom Typ Baldenheim, davon einen in Mitteldeutschland, drei in Italien und fünf in Jugoslawien (Anm. 55—61). Dreimal sind in thüringischen Reihengräberfeldern ostgotische Bügelfibeln festzustellen (Taf. IV, 42; V, 45; VI, 51 u. Anm. 52), die noch erörtert werden sollen.

Die archäologische Hinterlassenschaft des donauländischen und italischen Ostgotentums ist eigentlich nur nach entsprechenden Funden in Frauengräbern der herrschenden Schicht klar erkennbar, für die als wichtigstes Trachtsspezifikum Fibeln und Gürtelschnallen gelten. Im 5. Jh. und in den ersten Jahrzehnten des 6. Jh. kennzeichnet ostgermanische, besonders ostgotische Frauentracht sowohl die Schultertragweise von Fibelpaaren, als auch die am Gürtel befestigte kleinere oder grössere Schnalle mit Beschläg, jedoch neure Forschungen erwiesen von dieser Regel z. T. abweichende Beobachtungen, die bei Bierbrauer nachzulesen sind (Anm. 64). Vf. skizziert eine quantitative Gegenüberstellung des ostgotischen Fundstoffes aus Jugoslawien (nach eigenen Ermittlungen) mit demjenigen aus Italien (von Åberg bis Bierbrauer, vgl. Anm. 51, 68, 69); die Fibelstatistik (jedes Paar als 1 Stückzahl berechnet) bezeugt 41 Fibeln von 30 Fundorten in Jugoslawien gegenüber 34 Fibeln von 24 Fundorten in Italien. Abgesehen von der zeitlich früheren hier nun ausgeklammerten, bzw. weiterhin nicht berücksichtigten sg. Blechfibelkategorie, handelt es sich um ostgermanische Gestaltung von kerbschnittverzierten Fibeln donauländischer und italischer Herstellung, die im italischen Ostgotenreich nach ornamentalen Stilkriterien in eine ältere spiralrankenverzierte Fibelgruppe und in eine jüngere flechtbandverzierte Fibelgruppe zu differenzieren sind (Anm. 51). Der donauländische Einfluss in Italien, den die Einwanderung der Ostgoten unter Theoderich verursachte, ist dort auf theoderichzeitlichem Frauenschmuck eigens um 500 recht deutlich festzustellen. An kleineren Fibelexemplaren der ersten drei Jahrzehnte des 6. Jh. beobachtet man typisch ostgermanische Gemeinsamkeiten, wie das z. B. die Fibelform Brescia/Subotica (Taf. I, 14; II, 16) und weiteres Vergleichsmaterial (Anm. 71, 88) veranschaulicht. Mitunter sind Kontacterscheinungen der Ostgoten in Italien und im von Ostgoten regierten heute jugoslawischen Gebiet mit den Theiss-Gepiden bemerkbar, wobei als Vermittler die unter ostgotischer Herrschaft stehenden syrmischen Gepiden in Frage kommen, die auf Befehl Theoderichs (523—524) zwangsweise über Norditalien in das aquitanische Gallien umgesiedelt wurden (Anm. 78). Vermutlich hinterliessen sie als ihre Spur die eindeutig gepidische Fibel in der lombardischen Stadt *Ticinum*-Pavia (Taf. II, 29 u. Anm. 77). Es ist anzunehmen, dass die Richtung des Wanderwegs stromaufwärts der Save entlang zu suchen ist. Dazu verweist Vf. auf zwei gepidische Fibeln (Taf. III, 34, 35) aus dem an der oberen Save gelegenen grossen Reihengräberfeld von *Carnium*-Kranj. Davon war in der Lit. ein Exemplar (Grab 32/1902, Anm. 83, 84) bisher unbekannt und hiemit sei ausdrücklich festgestellt, dass ebendort ostgermanische Fibeln insgesamt sechsmal vorkommen (Taf. III, 30—35). Ungeachtet der vom historischen Blickpunkt aus ungünstigen ostgotisch-gepidischen Beziehungen, bestehen ungenügend beobachtete archäologische Elemente gegenseitiger Berührungen (Anm. 72, 74, 75, 88), die man näher untersuchen sollte.

Die drei bereits erwähnten in thüringischen Reihengräberfeldern ermittelten ostgotischen Fibelfunde (Anm. 52) haben nicht nur italische sondern auch südosteuropäische Anknüpfungspunkte. Zweimal liegen sie als Einzelstücke im Grabverband in ethnisch thüringischer Benützung vor: Weimar-Cranachstr., Grab 2 (Taf. IV, 42 u. Anm. 91) und Stössen, Grab 69 (Taf. V, 45 u. Anm. 95). Jedoch das Fibelpaar von Gispersleben, Grab 2 (Taf. VI, 51 u. Anm. 101) ist einer dort

beerdigten Ostgotin zuzuschreiben, mutmasslich aus Amalabergas Gefolgschaft, d. h. der mit Herminafried verheirateten Nichte Theoderichs (Anm. 40, 104). Zum in Weimar vorgefundenen Exemplar findet man mühelos Analogien entsprechend der oben angeführten Fibelform Brescia/Subotica (Taf. I, 15; II, 16), mit dem ihr eigenen Ornamentschema danubisch-pontischer Verbreitung (Anm. 71, 92, 93), wozu das karg veröffentlichte Fibelpaar (Taf. IV, 43) aus dem ostgotischen theoderichzeitlichen Grab 1 des komplexen Reihengräberfeldes von Ljubljana-Dravlje (Anm. 94) als einen in der Lit. unbekanntem Neufund Vf. einzubeziehen für notwendig hält. Zum Stössener Exemplar gibt es Parallelen in der gepidischen Theissebene und in Italien der Ostgotenzeit (Anm. 100); ausserdem verweist Vf. auf Vergleichsmöglichkeiten mit der vermutlich in Italien angefertigten ostgotischen Fibel (Grab 9, Taf. V, 49) des komplexen Reihengräberfeldes von Rifnik in Slowenien (Anm. 98) und mit einigen italisch-ostgotischen Fibeln (Taf. V, 46, 47, 48) des ersten Drittels des 6. Jh. aus zerstörten Gräbern von provinzial-dalmatinischen Fundorten (Anm. 96, 97). Die Fibeln des Grabfundes von Gispersleben in Thüringen haben, nach Werner, mustergleiche Gegenstücke im ostgotischen Fibelpaar (Taf. VI, 52), das dem um 500 verborgenen münzdatierten reichen Schatzfund von Reggio Emilia (Anm. 102—104) angehört. Es handelt sich um die ältesten ostgotischen in Italien hergestellten theoderichzeitlichen Fibelerzeugnisse, die mit der ihnen eigenen Kerbschnittverzierung von hakenartigen Spiralranken und dreifachen V-Motiven (Anm. 105) typologisch unmittelbar an donauländische Fibelvorläufer anknüpfen. Im Zusammenhang damit betont Vf. die besondere Bedeutung des diesbezüglich in der Lit. unbeachteten Fibelpaares (Taf. VII, 53) aus dem ostgotischen Grab von Beograd-Čukarica (Anm. 106, 107), am rechten Saveufer, das wohl im späteren 5. Jh., jedoch nicht nach 488—489 in die Erde gelangte.

Im Bereich der Provinz Pannonien wirkten besonders in der zweiten Hälfte des 5. Jh. Goldschmiedewerkstätten, deren kostbare Erzeugnisse der sg. Schmuckstilgruppe von Karavukovo (Bácsordas) zugeschrieben werden (benannt nach dem berühmten donauländischen münzdatierten Grabfund in der südlichen Batschka); als mögliches Werkstattzentrum könnte die spätantike Grosstadt *Sirmium*-Sr. Mitrovica in Betracht kommen (Anm. 108—110). Es handelt sich um für die ostgermanische herrschende Schicht hergestellten Prachtexemplare von eigenartigen Gürtelschnallen und Fibelpaaren, die — abgesehen von anderen Zierelementen — insbesondere dicht und regelmässig ausgeführte tiefeingeschnittene Spiralrankengerbschnittornamentik kennzeichnet (Taf. VIII, 54, 56; IX, 55). Ihr Ursprung beruht zweifellos auf spätkaiserzeitlicher weströmisch-provinzialer Kerbschnitt-Tradition. Aktive ostgotische Teilnahme am Schmuckstil Karavukovo bezeugt nicht nur eine Anzahl (hier nicht erwähnter) typischer pannonischer Grabfunde, sondern auch einige zur Zeit der ostgotischen Einwanderung (489) nach Italien mitgebrachten bestimmt noch donauländischen Gürtelschnallenfunde (Acquasanta, Aquileia u. Pavia-Torre del Mangano). An diese Goldschmiedeschule anknüpfend wurde um 500 in Italien ostgotischer Frauenschmuck stellenweise mit deutlichen Merkmalen der Stilrichtung Karavukovo hergestellt, wie das z. B. zwei unveröffentlichte Prunkfibeln (Taf. X, 57, 58) wohl aus vernichteten Gräbern veranschaulichen, die angeblich in der Umgebung der toskanischen Stadt Chiusi

gefunden wurden (Anm. 108a). Ebendiese grossen Exemplare gehören jedenfalls zu den ältesten in Italien angefertigten ostgotischen Fibeln, chronologisch sind sie zumindest gleichzeitig mit den Fibelpaaren Reggio Emilia/Gispersleben; letztere sind aber in den typologischen Einzelheiten der Spiralrankenkomposition dermassen anders geartet, dass man sie nicht auf die in der Manier des Karavukovo-Stils verzierten Fibelvorläufer zurückleiten darf.

Als typologisches Vorbild für die Fibelpaare Reggio Emilia/Gispersleben gilt primo loco, wie schon erwähnt, das angeführte Fibelpaar von Beograd-Čukarica, dessen Zierweise man mit der Karavukovo-Stildekoration proprie dictu nicht identifizieren soll, obwohl die Beograd-Čukarica Fibeln mit dem Werkstattkreis Karavukovo im weiteren Sinne räumlich, zeitlich, ethnisch und materialtechnisch zusammenhängen. Den Unterschied bildet ein differierendes stil-ästhetisches Konzept der Spiralrankenführung, wie das an den qualitativ erstklassigen Exemplaren von Beograd-Čukarica besonders deutlich zum Ausdruck kommt. Keineswegs sind sie von der pontischen bzw. krimgotischen Kerbschnitt-Fibelgruppe unmittelbar abhängig, die nach neueren Erkenntnissen aus dem Mitteldonaubecken beeinflusst wurde, aber nicht vor dem Beginn des 6. Jh. aufkommt (Anm. 111, 112). Vf. beurteilt das Fibelpaar von Beograd-Čukarica (Taf. VII, 53) als ein donauländisch-ostgotisches Erzeugniss der voritalischen Theoderichzeit und nennt eininige werkstattverwandten bescheidener ausgeführten Fibelfunde (Taf. XI, 60—63 u. Anm. 113—117), abgesehen von den in Italien nachgebildeten Exemplaren Reggio Emilia/Gispersleben.

Anschliessend kommentiert Vf. ostgotische Fibelfunde des frühen 6. Jh. aus gestörten Gräbern von zwei provinzial-dalmatinischen Fundstätten, deren Herkunft aus dem theoderichzeitlichen Italien nicht zu bezweifeln ist. Das Fibelpaar von Mihaljevići (Taf. XI, 64 u. Anm. 118), wie auch dasjenige von Šlapanice in Mähren (Taf. XI, 63), hat zwar entsprechend dem Fibelformat eine reduzierte Kerbschnittornamentik, die trotzdem genügt beide Fibelpaare jenem Werkstattkreis in Italien zuzuweisen aus dem die grösseren und sorgfältig ausgeführten Fibelexemplare von Reggio Emilia/Gispersleben hervorgekommen sind. Die andere dalmatinische Fundstätte ist Kašić, Flur Glavčurak, woher nicht nur das schon erwähnte eindeutig italisch-ostgotische Exemplar (Taf. V, 47 u. Anm. 97) vorliegt, sondern noch eine grosse Silberfibel (Taf. VII, 65 u. Anm. 119) stammt, die nochmals überprüft werden soll. Gelegentlich ihrer Veröffentlichung wies man berechtigterweise auf Remineszenzen der Stilrichtung Karavukovo hin, jedoch unbeachtet blieb die spiralhakenartige Verzierung und besonders die Form des Fibelumrisses (Taf. VII, 65), die nach Vf. Meinung eigentlich dem Beograd-Čukarica Fibeltyp nachgebildet wurde. Gewissermassen gilt das ebenfalls für die etwas einfacher verzierte ostgotische wahrscheinlich in Italien hergestellte Fibel aus dem Reihengräberfeld von Kranj, Grab 73/1904 (Taf. III, 30 u. Anm. 121); Vf. beurteilt letztere gleichfalls als einen Nachzügler der Tradition des Beograd-Čukarica Fibeltyps und vergleicht sie demgemäss auch mit Silberfibel von Kašić (Taf. VII, 65). Aus dem angeführten Kommentar ist zu entnehmen, dass Nachklänge donauländischer Herkunft in Beziehung auf Typ und Stil, etwa im ersten Drittel des 6. Jh., in ostgotischen Fibelwerkstätten Italiens wirksam waren, die man von Fall zu Fall

ermitteln kann. Wahrscheinlich in Italien angefertigte kerbschnittverzierte ostgotische Fibeln findet man auf jetzt jugoslawischem Territorium sowohl an einigen westbalkanischen Fundorten, zumeist aus ungenügend beobachteten bzw. gestörten Gräbern und ausserdem noch im Südostalpenvorland aus Reihengräbern. Einige von diesen Fibelfunden ergänzen mitunter den einschlägigen Fibelfundstoff auf der Apenninhalbinsel, immerhin dürften werkstattgleiche Parallelen selten sein. Von diesbezüglich endgültigen Folgerungen soll Abstand genommen werden, bis die bevorstehende Bekanntgabe des gesamten ostgotischen Fundstoffs Italiens (in Bierbrauers dzt. in Spoleto druckbarem Werk) veröffentlicht sein wird.

Als Nachtrag zu vorliegender Abhandlung hat Vf. zwei Exkurse beigefügt. Einige ostgermanischen kerbschnittverzierten Fibelfunde des 6. Jh. in Jugoslawien erheischen die Erörterung verschiedener unbeachteter Sonderfragen, die berücksichtigt werden sollen und sich an das bisher behandelte Hauptthema anschliessen. Zuletzt wird ein unbekanntes Fibelfundstück vorgelegt, das zwar ohne Kerbschnittverzierung ist, aber nicht umgangen werden darf.

EXKURS I ist skizzenhaft kurzgefasst. Darin deutet Vf. auf die Möglichkeit pontischer Einflüsse hin, die an der unteren Donau, vom untermösischen Gebiet aus, in der ersten Hälfte des 6. Jh. wirksam gewesen sein dürften. Im donauländischen Nordbulgarien haben die sg. *Goti minores* (Anm. 158) einige kerbschnittverzierten Fibelfunde hinterlassen, deren Stileigentümlichkeiten teils aus dem Mitteldonaubecken stammen (Anm. 153—155), teils auf pontische, bzw. krimgotische Vorbilder zurückzuführen sind (Anm. 144, 149, 157). Die Fibel von Histria (Anm. 144a) und diejenige von Vojnikovo (Taf. XIII, 74 u. Anm. 149) in der Dobrudscha sind allem Anschein nach krimgotische Erzeugnisse (Parallelen in Artek u. Kertsch, vgl. Anm. 145, 150). In Jugoslawien sind ausnahmsweise Einwirkungen aus dieser Richtung, vermutlich von der unteren Donau, zu beobachten. Von der syrmischen Fundstätte Sr. Karlovci-Rovine, am pannonischen Donaulimes, wo ein grösseres wahrscheinlich gepidisches Gräberfeld zerstört wurde, verblieb als einzig erhaltenes Fundstück ein grosses Fibelexemplar (Tf. XIII, 73 u. Anm. 143), verziert mit Spiralkerbschnittornamentik des Werkstattkreises Karavukovo, dessen Knöpfe an der Kopfplatte sowie die Fussform jedoch unbedingt an pontische Vorbilder erinnern (Anm. 144, 144a, 145). Der bisher nicht erwähnte wohl ostgotische Grabfund des ersten Drittels des 6. Jh. vom römischen Fundort Pećinska Rika (bei Travnik in Bosnien), im dalmatinischen Provinzbereich, enthält ein mutmasslich nicht im theoderichzeitlichen Italien angefertigtes Fibelpaar (Taf. XIII, u. Anm. 146); seine Spiralrankenbildung und andere typologischen Merkmale entsprechen denjenigen der pontischen Fibelgruppe (Anm. 147, 148), eigens dem werkstattähnlichen Exemplar von Vojnikovo (Taf. XIII, 74). Demgemäss sollte man nur fallweise deutbare Sonderbeobachtungen auch bei künftigen Erörterungen nicht übersehen.

EXSKURS II ist ausführlicher abgefasst und beruht auf der Voraussetzung, dass in vorliegender Abhandlung nahezu alle grösstenteils ostgotischen zumeist

mit Spiralrankenkerbschnittmotiven verzierten Fibeln vor und nach 500 mehr oder weniger berücksichtigt wurden, die Vf. in Jugoslawien evidentieren konnte. Anschliessend bleiben noch zwei ostgotische Fibelfunde ohne Spiralrankendekor übrig, die deswegen bisher umgangen wurden, jedoch nachträglich behandelt werden sollen, um dadurch das archäologische Fundbild zu ergänzen.

Einer von beiden Fibelfunden bezieht sich auf das wohl italisch-ostgotische karg veröffentlichte Fibelpaar (Abb. 1) des bisher undeutlich datierten Grabes 15 (Anm. 160) im komplexen Reihengräberfeld von Ljubljana-Dravlje, vorhin bereits erwähnt gelegentlich Vf. Bestimmung des Fibelpaares (Taf. IV, 43) im theoderichzeitlichen Grab 1 (Anm. 161). Nun ist Grab 15 jedoch jünger — entsprechend den historischen Gegebenheiten in der pannonischen Savia datiert Vf. Grab 15 in das vierte Jahrzehnt des 6. Jh. — nach dem gut sichtbaren kerbschnittverzierten einzeiligen Flechtbandornament des Fibelpaares, wonach es zweifellos der jüngeren italisch-ostgotischen Fibelgruppe angehört, die sich erst nach 530 entwickelt hat (Anm. 162). Ausserhalb Italiens ist die flechtbandverzierte Fibelgruppe öfters in Reihengräbern des Merowingerkreises vertreten (Anm. 165), worunter die eindeutig in Italien hergestellte Fibel (Abb. 2) im fränkischen Gräberfeld von Pry (Prov. Namur) (Anm. 166, 167), wegen der ihr eigenen klar sichtbaren einzeiligen Flechtbandzierbildung als Vergleichsbeispiel herangezogen wird. In Jugoslawien ist das einzeilige Flechtband nur einmal noch feststellbar, und zwar im Reihengräberfeld von Kranj, an der kerbschnittverzierten Kopfplatte der fragmentierten italisch-ostgotischen Fibel (Taf. III, 32) im Grab 77/1907 (Anm. 163), die in langobardischer Benützung um oder nach 550 in die Erde gelangte.

Den zweiten ostgotischen Fibelfund repräsentiert ein in der Lit. unbekanntes Einzelstück (Abb. 3) von der dalmatinischen Fundstätte Ivoševci-Flur Šupljaja (am Oberlauf des Flusses Krka unweit von Knin), bzw. dem römischen *castrum Burnum*, übrigens dem letzten Stützpunkt des ostgotischen Heeres, der zur Regierungszeit Witiges 537 aufgegeben wurde (*Prokopius*, Gotenkrieg I, 16, vgl. Anm. 168). Es ist das ein Streufund ohne Begleitangaben, Verbleib Museum kroatischer Altertümer Split (Anm. 169), u. zw. eine unveröffentlichte Bronzefibel mit eingepunzter Verzierung (eine farblose Glaseinlage erhalten u. Fussende abgebrochen), zweifellos ein typologisch degeneriertes und singuläres Exemplar, das italisch-ostgotischen Fibelformen nachgebildet ist. Zur punzierten Zierweise allenfalls spätrömischer Herkunft findet man naheliegende Vergleichsmöglichkeiten in Salona, eigens an zwei aus Riegls Zeiten bekannten bronzenen Gürtelschnallen mit eingepunztem Beschlag, eine (Abb. 4) ist wohl provinzial-römisch (4.—5. Jh.), die andere (Abb. 5) beurteilt Vf. aber als ostgotisch (aus den ersten Jahrzehnten des 6. Jh.). Beide Schnallen, bzw. zumindest das Beschlag der ostgotischen, sind wahrscheinlich in Salona hergestellt worden, wo spätrömische Werkstätten zur Bearbeitung von kerbschnittverzierten und punzierten Metallerzeugnissen bestanden haben müssen, wie das zahlreiche salonitanische Fundentsprechungen recht deutlich veranschaulichen (Anm. 169a). Italische ebenso punzierte Fibelfunde sind nicht bekannt und so ist es durchaus möglich, dass auch die hier vorgelegte Fibel von *Burnum* (Abb. 3) in Salona angefertigt wurde. Die eingepunzte Ornamentik am Fuss und am Mittelteil der Kopfplatte scheint möglicherweise

Flechtbandornamentik nachzuahmen; die eigentümlich komponierte Kopfplatte (Abb. 3) ist formverwandt mit denjenigen des Fibelpaares (Abb. 1) aus Grab 15 von Ljubljana-Dravljje. Hier wie dort bedeuten die kreisförmigen Ziergebilde eine simplifiziert-entartete Imitation von Raubvogelköpfen — einem an sonsten weit verbreiteten Begleitmotiv verschieden angewendeter Randverzierung an ostgermanischen Fibeln und anderen Schmuckerzeugnissen, das in der ostgotischen Goldschmiedekunst Italiens vielfältig benützt und recht beliebt war (Anm. 178, 179). Paarweise Verwendung von Raubvogelköpfen als Knöpfe an Fibelkopfplatten kann man in einigen Formvarianten nach 500 im weitreichenden Verbreitungsradius gotischer Siedlungskonzentration verfolgen (Anm. 174, 175), desgleichen findet man ebendiese Zierform jedoch einheitlich normiert an drei fränkischen Fibeltypen im merowingischen Bereich zwischen der Seine und dem Rhein (Anm. 177). Dagegen ist das Aufkommen von Raubvogelkopfköpfen an Fibelkopfplatten im ostgotischen Italien nicht streng uniform, wie das einerseits in Spiralrankenkerbschnitt und Flechtbandkerbschnitt angefertigte Fünfknopffibeln (Anm. 180, 181) und andererseits kostbar mit Almandinen und Goldzellenwerk ausgestattete Dreiknopffibeln (Anm. 182) veranschaulichen. Vf. verweist auf die Bedeutung des auf Taf. XIV vorgelegten italisch-ostgotischen in Spiralrankenkerbschnitt ausgeführten Fibeltyps, wegen der charakteristischen Kopfplattenform mit drei betonten Tierkopfköpfen, dazwischen je zwei nach oben gerichtete Raubvogelköpfe erkennbar sind. Nach der Fundstätte Grottamare an der Adriaküste (Prov. Ascoli Piceno) (Anm. 183) sollte man ihn ad hoc als Typ von Grottamare bezeichnen (Taf. XIV, 75; Photo u. Angaben sind V. Bierbrauer zu verdanken). Abgesehen von einer kleineren Fibel (Taf. XIV, 76) unbekanntem italischen Fundorts (Anm. 186), ist der ostgotische Fibeltyp von Grottamare mit gut erhaltenen Exemplaren in der Picardie und der Normandie, also im merowingischen Bereich Nordfrankreichs vertreten (Taf. XIV, 77 u. Anm. 184, 185), wohin er aus Italien gelangte. Seine Herstellungszeit ist etwa zwischen 520 und 530 anzusetzen (Anm. 187). In Beziehung auf die beiden hier behandelten Fibelfunde aus Jugoslawien gelangt Vf. abschliessend zu folgenden Feststellungen:

Das Fibelpaar (Abb. 1) aus Grab 15 von Ljubljana-Dravljje ist wegen seiner einzeiligen Flechtbandornamentik — entsprechend derjenigen des Exemplares von Pry (Abb. 2) — nach 530 angefertigt worden und stammt höchstwahrscheinlich aus Italien, obwohl keine nahestehenden italischen Vergleichsfunde derzeit in der Lit. zu ermitteln sind, bis auf die lose Verbindung mit der Kopfplattenform des Typs von Grottamare. Allerdings ist an der eigenartigen Fibel (Abb. 3) von *Burnum* die Tradition des Typs von Grottamare relativ deutlicher erfassbar, wengleich auch dieser seltene möglicherweise in Salona (Anm. 169a) zwischen 530—535 hergestellt dalmatinische Fibelfund gleichfalls später zu datieren ist, jedoch bezugnehmend auf die historischen Gegebenheiten (Anm. 168) im *castrum Burnum* nicht mehr nach 537 in Benutzung gewesen sein dürfte.

TEXTABBILDUNGEN

Text-Abb. 1

Ljubljana-Dravljje, ostgotisches Grab 15, italisch-ostgotisches Fibelpaar, M. etwa 1 : 1.

Text-Abb. 2

Pry, fränkisches Grab, italisch-ostgotische Fibel, M. 1 : 1.

Text-Abb. 3

Ivoševci-Burnum, ostgotische Fibel (unveröffentlicht), M. 1 : 1.

Text-Abb. 4

Solin-Salona, spätrömisch-provinziale Gürtelschnalle, M. 2 : 3.

Text-Abb. 5

Solin-Salona, ostgotische Gürtelschnalle, M. 1 : 1.

ERLÄUTERUNG DER ABGEBILDETEN FUNDE

Taf. I

1, Solin-Salona, thüringische Fibel (unveröffentlicht), M. 1 : 1; **2**, Novi Banovci-Burgenae, thüringische Fibel, M. 1 : 1; **3**, Kranj-Carnium, langobardisches Grab 31/1907, thüringische Fibel, M. 1 : 1; **4**, Rhenen, fränkisches Grab 152, thüringische Fibel, M. 1 : 1; **5**, Kranj-Carnium, langobardisches Grab 71/1904, thüringische Fibel, M. 1 : 1; **6**, Stössen, thüringisches Grab 1, thüringische Fibel, M. 1 : 1; **7**, unbekannter Fundort in Ungarn, thüringische Fibel (unveröffentlicht), M. 1 : 1; **8**, Praha-Podbaba, »Elbevolk«-angehöriges Grab 41, thüringische Fibel, M. 1 : 1; **9**, Stössen, thüringisches Grab 79, thüringische Fibel, M. 1 : 1; **10**, Weimar-Cranachstr., thüringisches Grab 1, thüringische Fibel, M. 1 : 1; **11**, Artern, thüringisches Grab, thüringische Fibel, M. 1 : 1; **12**, Weissenfels, thüringisches Grab, thüringische Fibel, M. 1 : 1; **13**, Phöben, germanisches (thüringisches?) Grab, thüringisches Fibelpaar, M. 1 : 1; **14**, Brescia, ostgotische Fibel, M. 1 : 1; **15**, Mittelitalien, ostgotische Fibel, M. 1 : 1.

Taf. II

16, Subotica-Umgebung, gepidisches Grab, gepidische (oder ostgotische?) Fibel, M. 1 : 1; **17**, unbekannter Fundort in Syrmien, gepidische Fibel (unveröffentlicht), M. 1 : 1; **18**, Novi Banovci-Burgenae, gepidische Fibel (Fehlguss), M. 1 : 1; **19**, Novi Banovci-Burgenae, gepidische Fibel, M. 1 : 1; **20**, Novi Banovci-Burgenae, gepidische Fibel (unveröffentlicht), M. 1 : 1; **21**, Srpski Krstur, gepidische Fibel, M. 1 : 1; **22**, Srpski Krstur, gepidische Fibel, M. 1 : 1; **23**, Novi Banovci-Burgenae, gepidische Fibel, M. 1 : 1; **24**, Szentes-Kökényzug, gepidisches Grab 49, gepidische Fibel, M. 9 : 10; **25**, Szentes-Nagyhegy, gepidisches Grab 22, gepidische Fibel, M. 9 : 10; **26**, Pula-Pola-Amphitheater, zerstörtes ostgotisches Grab, ostgotische Fibel, M. 1 : 1; **27**, Kistelek, gepidisches Grab, gepidische (oder ostgotische?) Fibel, M. 1 : 1; **28**, Szentes-Berekhát, gepidisches Grab, italisch-ostgotische Fibel, M. 9 : 10; **29**, Pavia-Ticinum, gepidische Fibel, M. 1 : 1.

Taf. III

30, Kranj-Carnium, langobardisches Grab 73/1904, italisch-ostgotische Fibel, M. 1 : 1; **31**, Kranj-Carnium, langobardisches Grab 58/1907, italisch-ostgotische Fibel, M. 1 : 1; **32**, Kranj-Carnium, langobardisches Grab 77/1907, italisch-ostgotische Fibel, M. 1 : 1; **33**, **33a**, **33b**, Kranj-Carnium, langobardisches(?) Grab 19/1902, italisch-ostgotische Fibel, M. 1 : 1, Fingerring u. Schnalle (unveröffentlicht), M. 1 : 1; **34**, Kranj-Carnium, zerstörtes Grab, gepidische Fibel, M. 1 : 1; **35**, **35a**, **35b**, Kranj-Carnium, gepidisches(?) Grab 32/1902, gepidische Fibel (unveröffentlicht), M. 1 : 1, Scheidenbeschlag, Messer, Fragment (unveröffentlicht), M. 1 : 1.

Taf. IV

36, Szentes-Kökényzug, zerstörtes gepidisches Grab, gepidische Fibel, M. 9 : 10; **37**, Szentes-Kökényzug, gepidisches Grab **81**, gepidisches Fibelpaar, M. 9 : 10; **38**, Szentes-Nagyhegy, gepidisches Grab **8**, gepidische Fibel, M. 9 : 10; **39**, Alpár, gepidisches Grab, gepidisches Fibelpaar, M. 1 : 1; **40**, Békés, gepidische Fibel, M. 9 : 10; **41**, Orşova-Dierna-Umgebung, gepidische Fibel, M. 4 : 5; **42**, Weimar-Cranachstr., thüringisches Grab **2**, ostgotische Fibel, M. 1 : 1; **43**, Ljubljana-Dravlje, ostgotisches Grab **1**, danubisch-ostgotisches Fibelpaar, M. etwa 1 : 1.

Taf. V

44, Kertsch, kringotische Fibel, M. 1 : 1; **45**, Stößen, thüringisches Grab **69**, ostgotische Fibel, M. 1 : 1; **46**, Han Potoci, ostgotisches Grab, italisch-ostgotisches Fibelpaar, M. 1 : 1; **47**, Kašić-Glavčurak, zerstörtes ostgotisches Grab, italisch-ostgotische Fibel, M. 1 : 1; **48**, Plavno, zerstörtes ostgotisches Grab, italisch-ostgotische Fibel (unveröffentlicht), M. 1 : 1; **49**, Rifnik, ostgotisches Grab **9**, italisch(?) - ostgotische Fibel, M. 1 : 1; **50**, Sisak-Siscia, danubisch-ostgotische Fibel, M. 1 : 1.

Taf. VI

51, Gispersleben, ostgotisches Grab **2**, italisch-ostgotisches Fibelpaar, M. 1 : 1; **52**, Reggio Emilia, Schatzfund, italisch-ostgotisches Fibelpaar, M. 1 : 1.

Taf. VII

53, Beograd-Čukarica, ostgotisches Grab, danubisch-ostgotisches Fibelpaar, M. 1 : 1; **65**, Kašić-Glavčurak, zerstörtes ostgotisches Grab, italisch-ostgotische Fibel, M. 1 : 1.

Taf. VIII

54, Karavukovo (Bácsordas), ostgotisches Grab, danubisch-ostgotische Gürtelschnalle, M. 1 : 1; **56**, Sr. Mitrovica-Sirmium, ostgotisches oder gepidisches Grab, danubisch-ostgotisches (oder gepidisches?) Fibelpaar, M. 1 : 1.

Taf. IX

55, Gáva, gepidisches Grab, gepidisches (oder danubisch-ostgotisches?) Fibelpaar, M. 1 : 1.

Taf. X

57, Chiusi-Umgebung, zerstörtes ostgotisches Grab, italisch-ostgotische Fibel (unveröffentlicht), M. etwa 1 : 1; **58**, Chiusi-Umgebung, zerstörtes ostgotisches Grab, italisch-ostgotische Fibel (unveröffentlicht), M. etwa 1 : 1; **61**, Szöreg, gepidisches Grab **19**, danubisch-ostgotische (oder gepidische?) Fibel, M. 4 : 5.

Taf. XI

59, Szentes-Nagyhegy, gepidisches Grab **77**, gepidische Fibel, M. etwa 1 : 1; **60**, Sokolnice, germanisches Grab **5**, danubisch-ostgotische Fibel, M. etwa 1 : 1(?); **62**, Acquasanta, zerstörtes ostgotisches Grab, danubisch-ostgotische Fibel, M. 1 : 1; **63**, Šlapanice, germanisches Grab, italisch-ostgotisches Fibelpaar, M. etwa 1 : 1; **64**, Rajlovac-Mihaljevići, zerstörtes ostgotisches Grab, italisch-ostgotisches Fibelpaar, M. 1 : 1.

Taf. XII

66, Lipljan-Ulpiana, germanisches Grab, nordgermanisches (angelsächsisches?) Fibelpaar, M. 1 : 1; **67**, Lipljan-Ulpiana, germanisches Grab, langobardische Fibel, M. 1 : 1; **68**, Sisak-Siscia, zerstörtes langobardisches Grab, langobardische Fibel, M. 1 : 1; **69**, Ravenna, thüringisches (hybrides) Fibelpaar, M. 1 : 1; **70**, Mühlshausen-Kiesgrube, thüringisches Grab, thüringisches (hybrides) Fibelpaar, M. 1 : 1; **71**, Cividale del Friuli-Porta San Giovanni (Cedad Sv. Ivan), zerstörtes langobardisches Grab, thüringische Fibel, M. etwa 1 : 1.

Taf. XIII

72, **72a**, **72b**, Pećinska Rika (Gornje Pećine), ostgotisches Grab, pontisch-danubisches Fibelpaar, M. 1 : 1, Polyederohrringpaar u. tonnenförmige Chalcedon-Zierperle, M. 1 : 1; **73**, Sr.

Karlovcı-Rovine, zerstörtes gepidisches(?) Grab, pontisch-danubische (oder gepidische?) Fibel, M. 2 : 3; **74**, Vojnikovo, krimgotische (oder pontisch-danubische?) Fibel, M. 1 : 1.

Taf. XIV

75, Grottamare, zerstörtes ostgotisches Grab, italisch-ostgotische Fibel, M. 1 : 1; **76**, unbekannter Fundort in Italien, italisch-ostgotische Fibel, M. 1 : 1; **77**, Thennes, zerstörtes fränkisches Grab, italisch-ostgotische Fibel, M. 1 : 1.

1

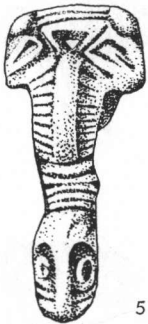
13

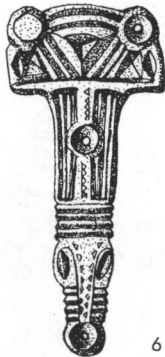
3

4

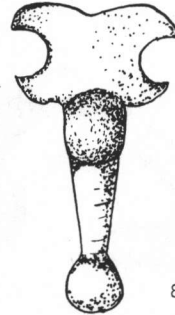
5

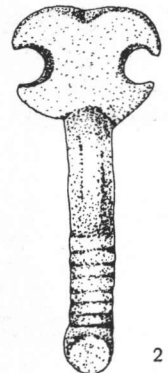
6

9

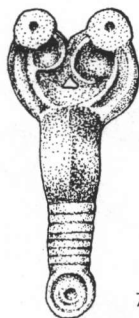
8

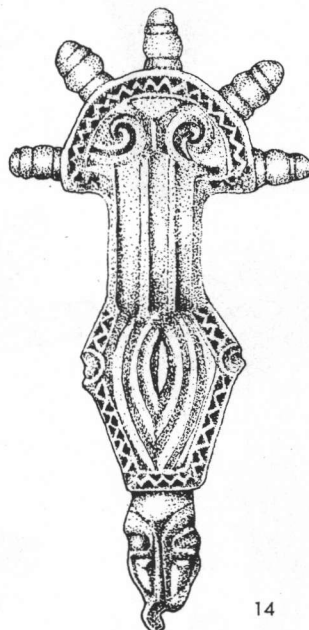
2

10

7

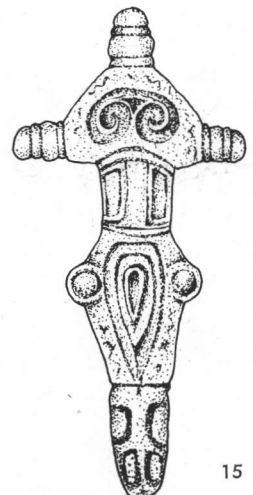
14

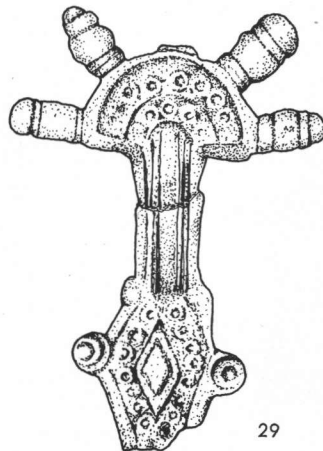
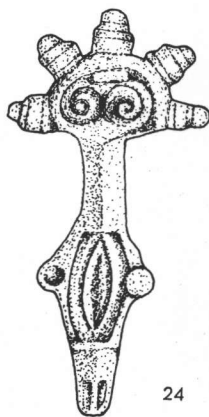
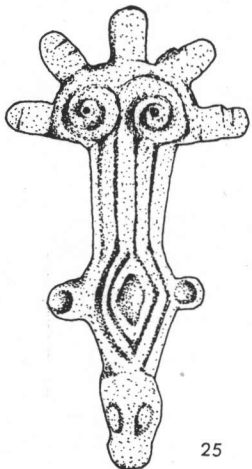
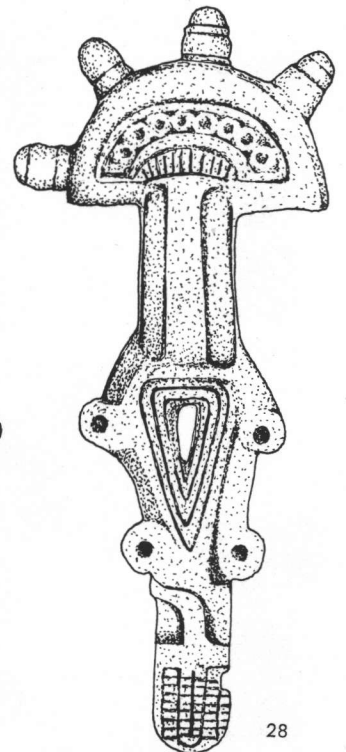
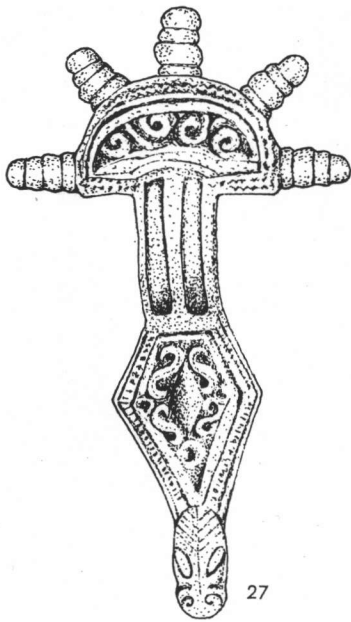
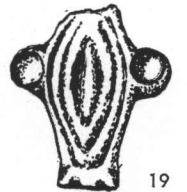
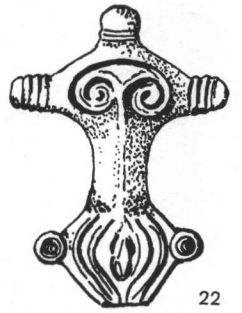
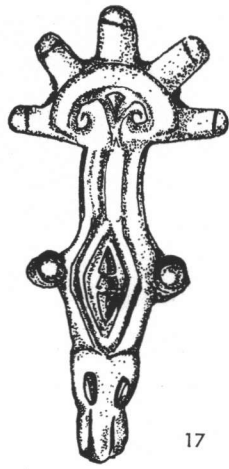
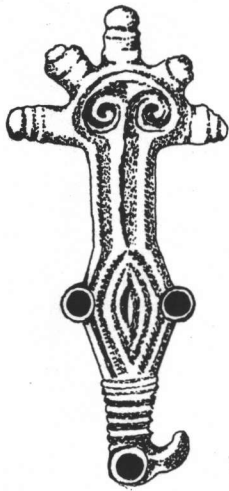
12

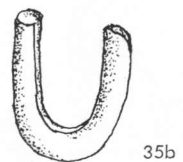
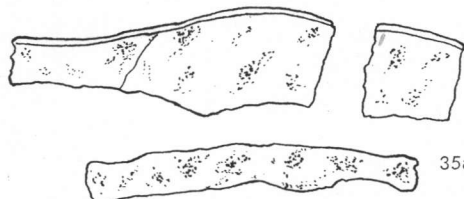
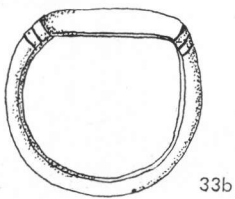
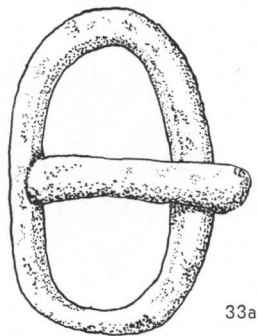
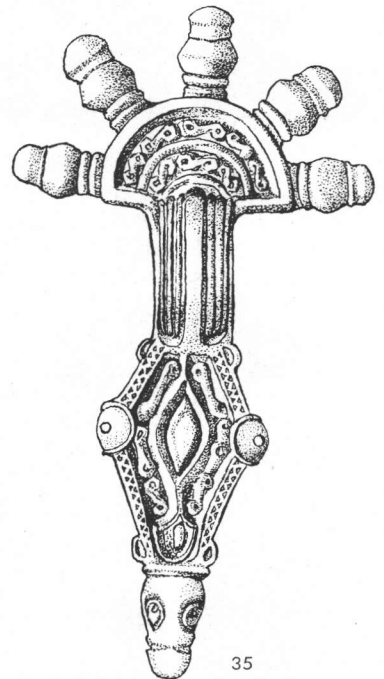
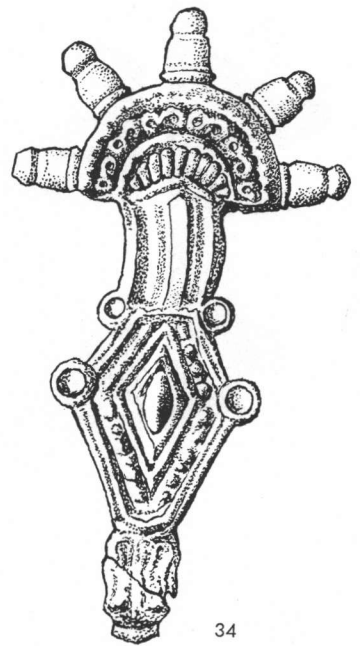
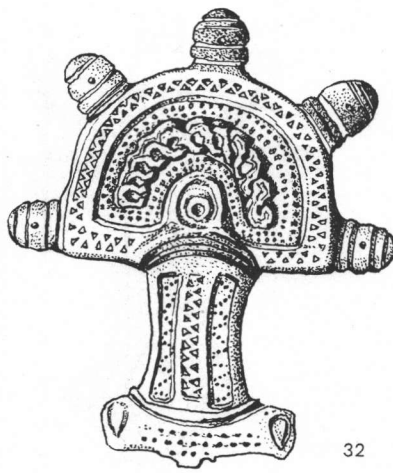
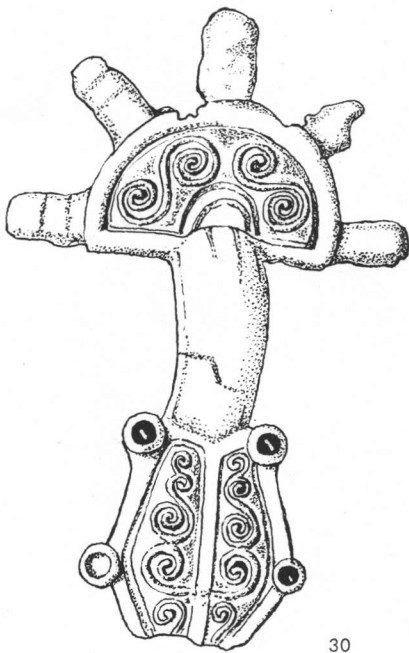

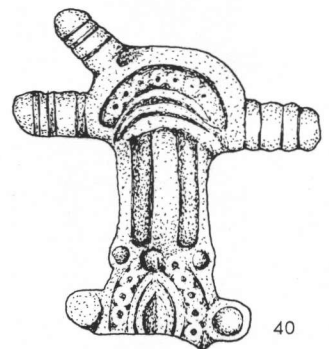
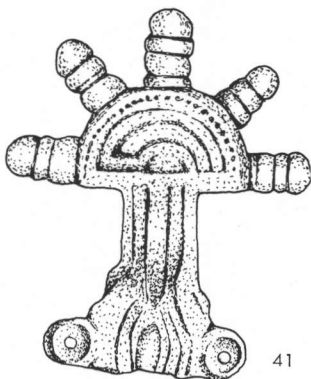
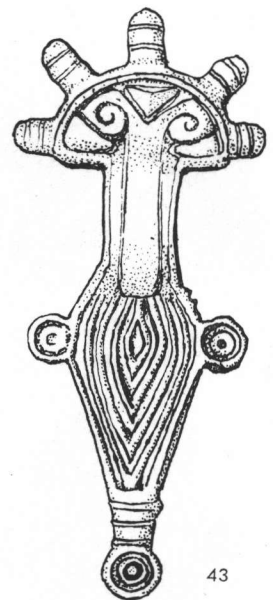
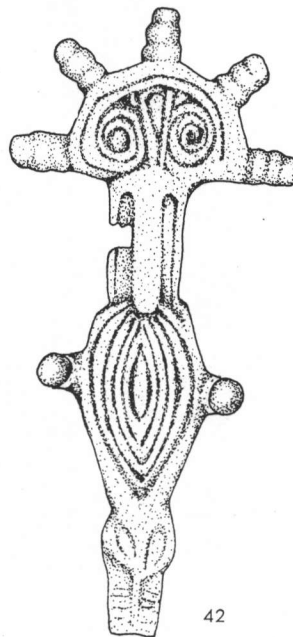
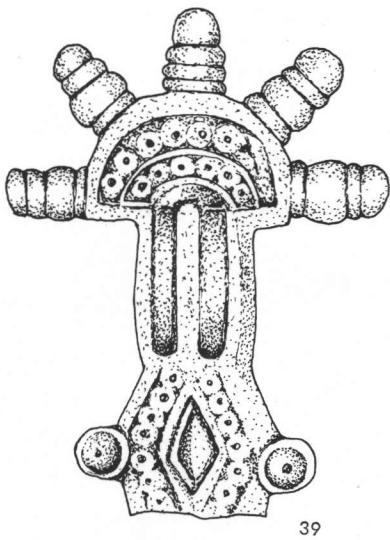
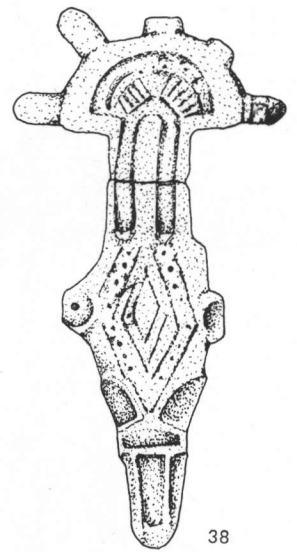
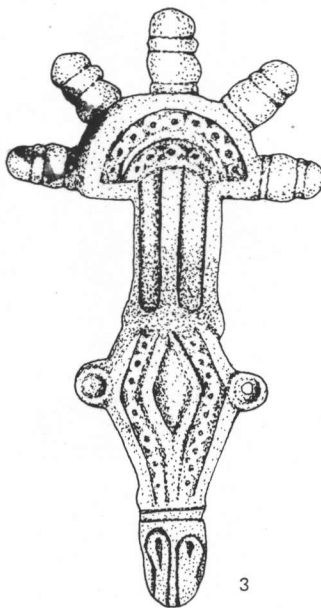
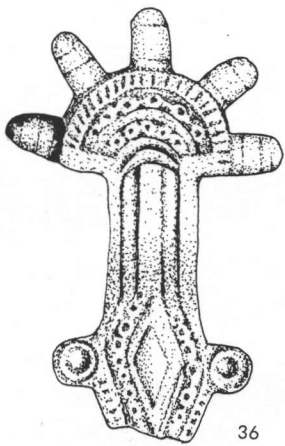
11

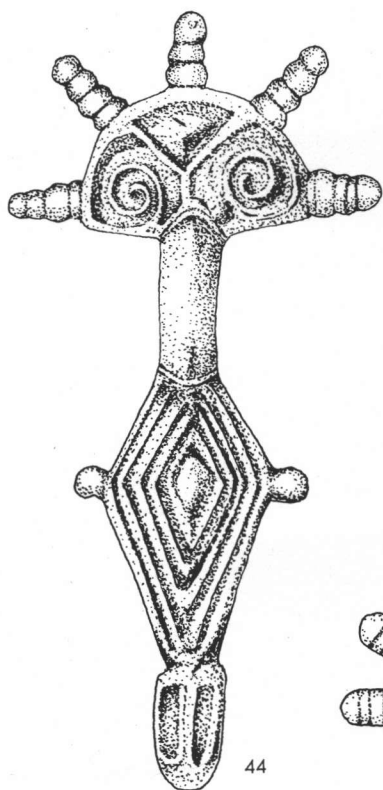

15

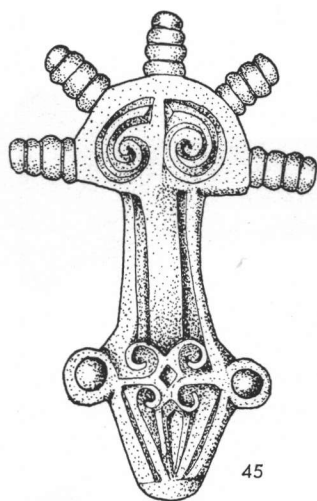

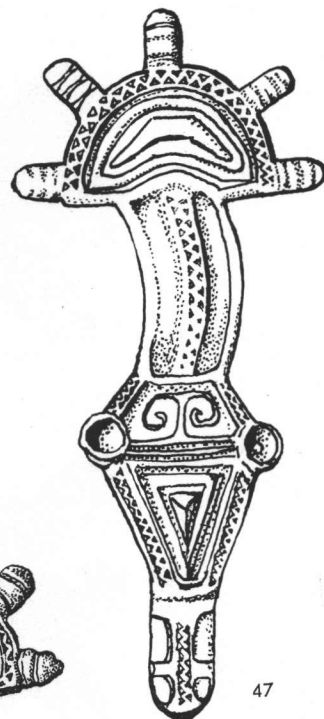

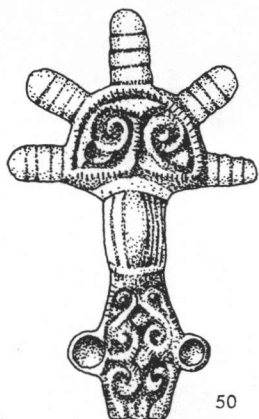
44

45

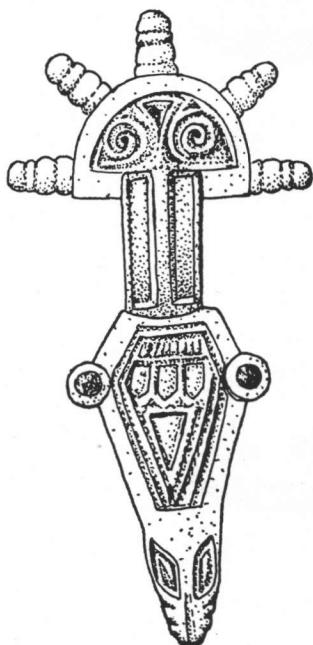
47

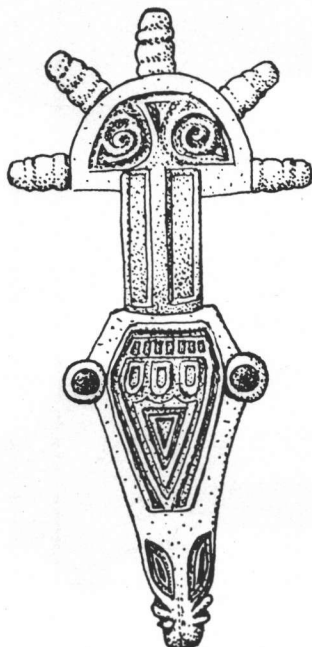
50

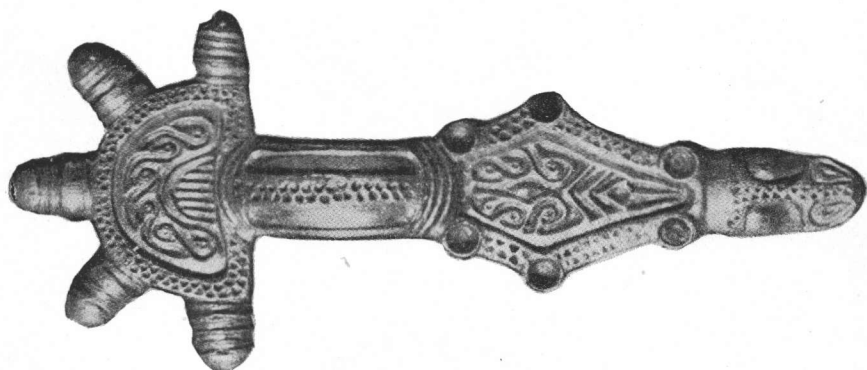
48

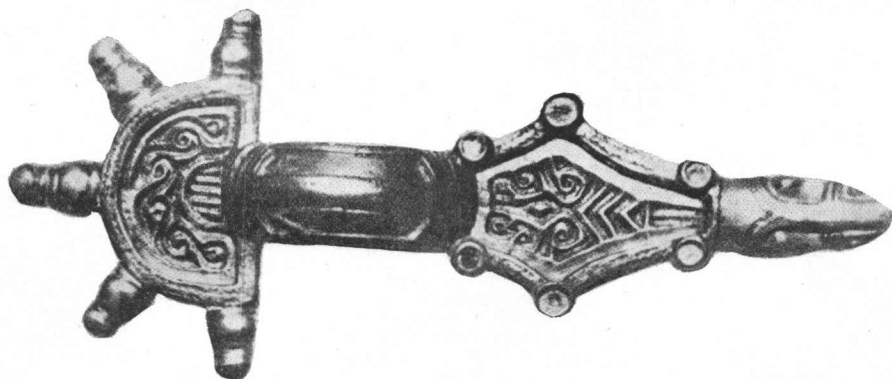
46

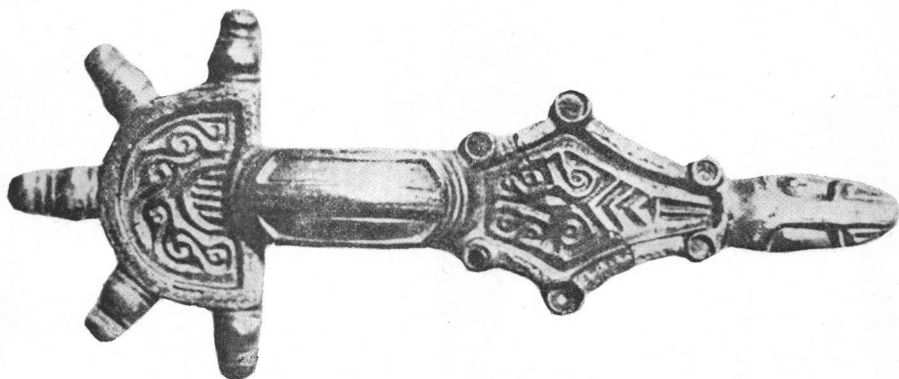
49

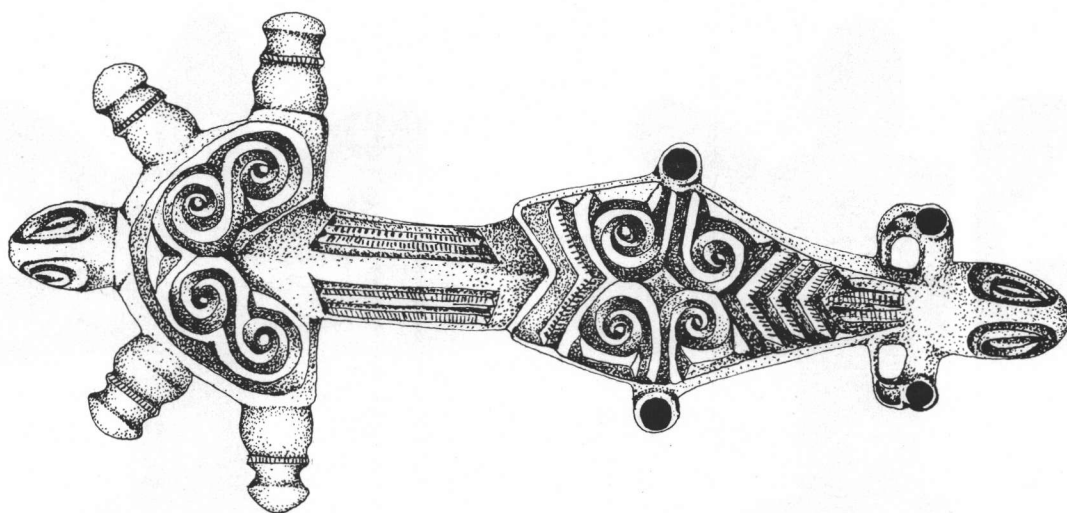

52

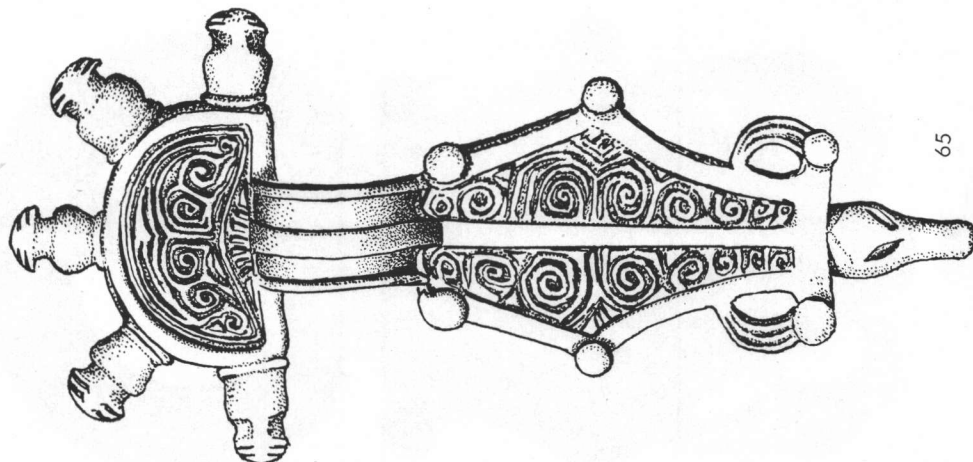
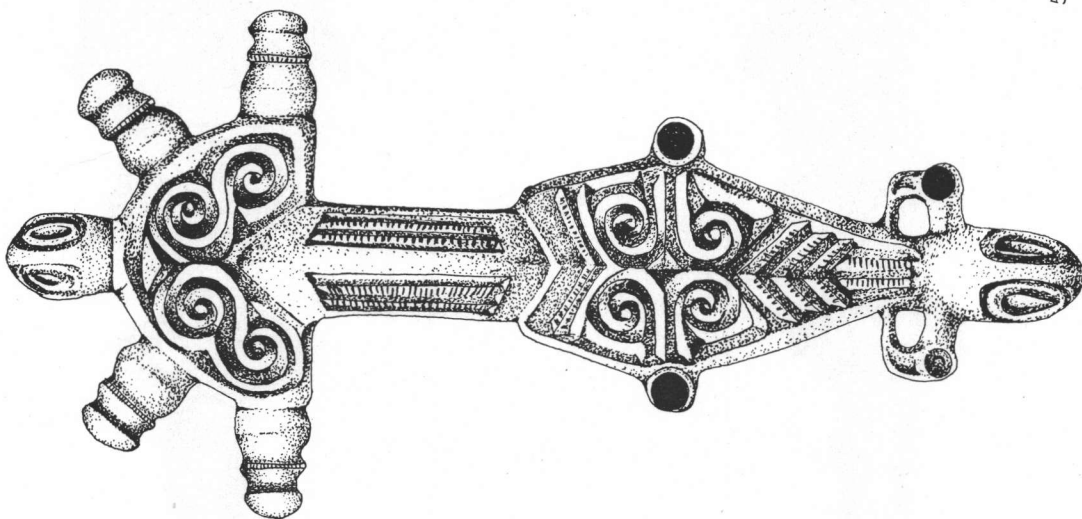

51

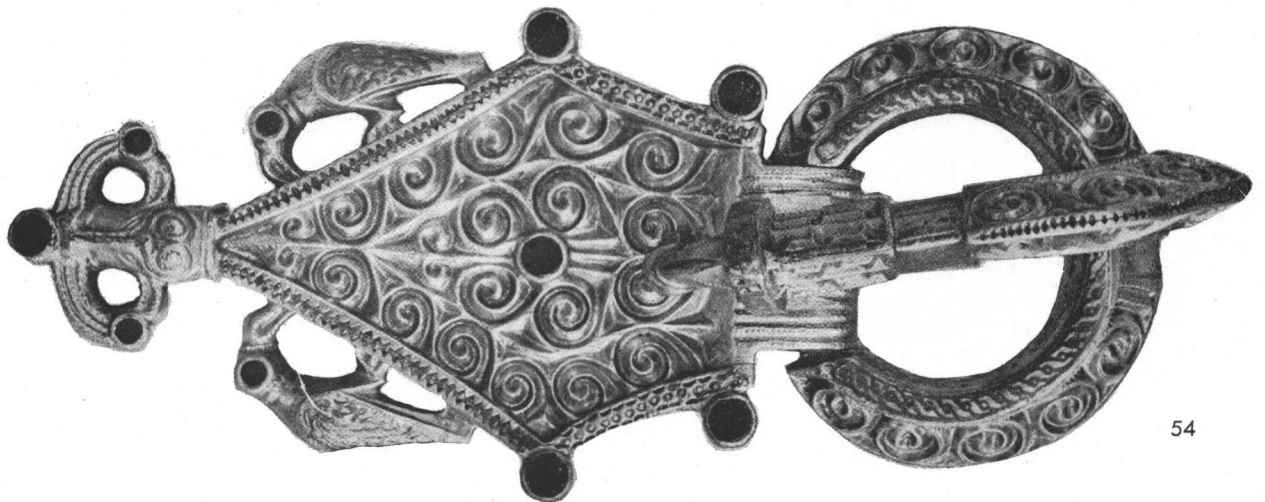
53

65

56

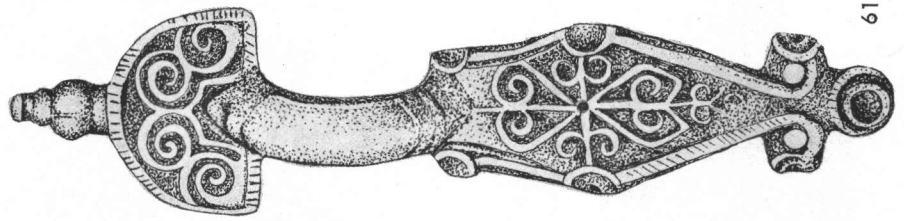

54

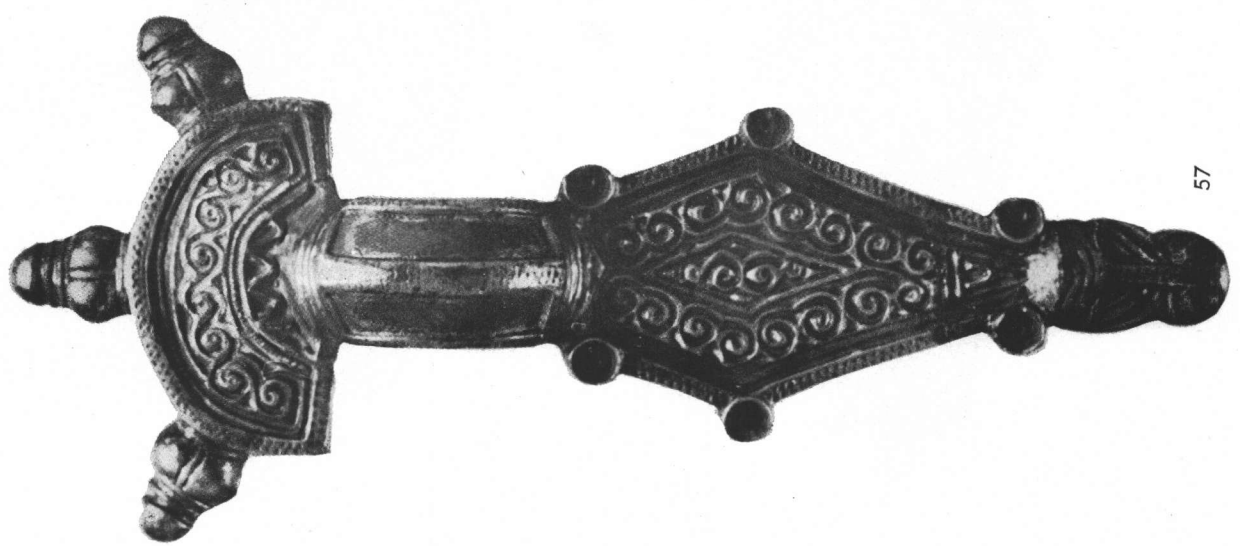

58

61

57

59

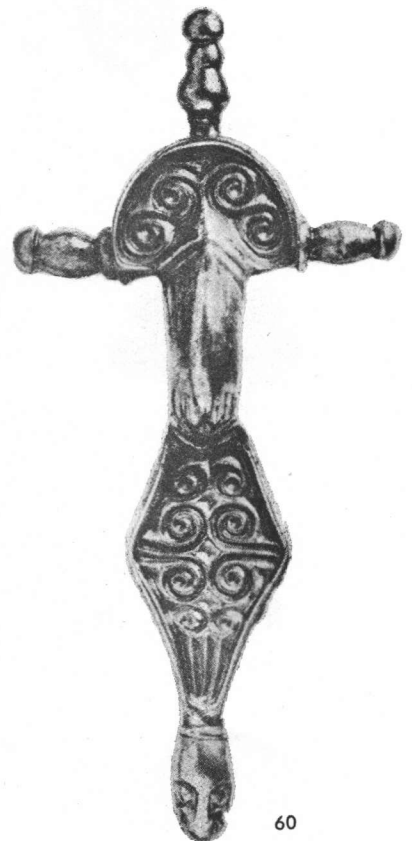
63

64

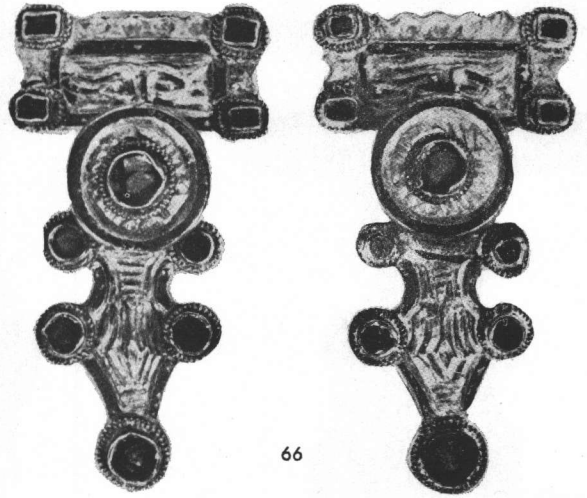
62

60

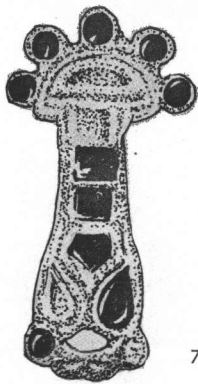
67

66

68

70

71

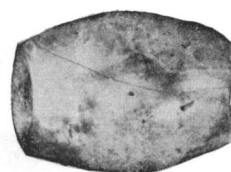
69

72

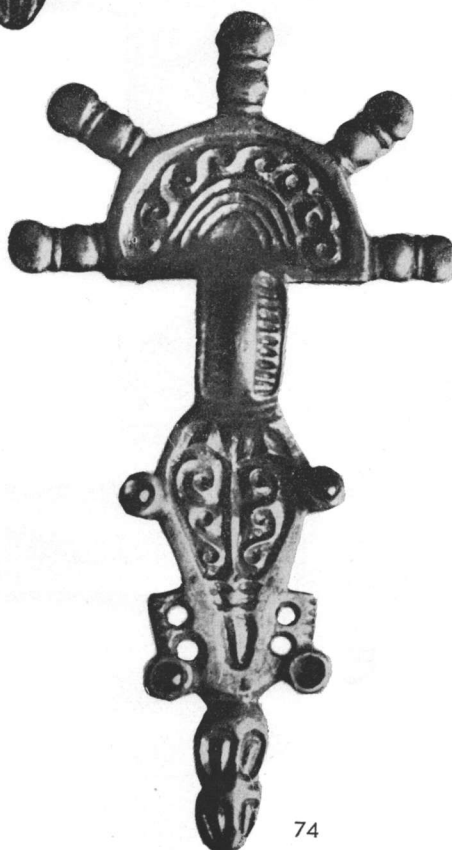
72a

72b

73

74

